

تابستان ۱۳۷۱ یایی

صایی : ۸۵-۲

واریق

چهارده ساله

مجله فرهنگی فارسی و ترکی

سال چهاردهم

اون دؤرد یاشیندا

تور کجه و فارسجا فرهنگی مجموعه

اون دؤرد و نجو ایل

شماره امتیاز ۸۵۴۸

صاحب امتیاز و مدیر مسئول:

دکتر جواد هیئت

قیمت : ۲۰۰ ریال

بسم الله الرحمن الرحيم

ایچینده کیلر

(فهرست)

صفحه

۲

۱- بوسنی هرزه گوین ده یانقین : وارلیق

۴

۲- الماس ایلدیریم وشعر لر مجموعہ سی : دو قنور جواد ہئیت

۱۳

۳- باکی دا سفیر یمیز جناب نہاوندیان ین معلم غزتی ایلہ مصاحبہ سی

۲۲

۴- قابل قارا باغ : آق قوش

۲۳

۵- دبر یلیک یشی دن چیخدی

۲۴

۶- مسائل و مشکلات آذربایجان : دکتر ہدایت خاقانی (آمریکا)

۲۶

۷- بیزیم یوردوموزدا : مهندس کریم ناجی

۳۷

۸- قرآن کریمین آذربایجان تورکجه سینہ تر جومہ سی : پرفسور واسیم محمد علی

۶۹

۹- پیغمبر (ص) منظومہ سی نین ایکینجی حصہ سی : نبی خزری (باکی)

۶۹

۱۰- ملا نصر الدین ایران دا : عیسیٰ حبیب بیکی - پرفسور ح - محمد زاده

۷۸

۱۱- کیم کیمہ دیر : ہادی سیہ رودی

۷۹

۱۲- حق ہمسایگی سید فخر الدین ملجئی

۸۴

۱۳- کتاب زبان آذری ادبی معادیر : کتر جواد ہئیت

۸۸

۱۴- ضیالی وسووترن دولت قوروجولوغو : پرفسور نورالدین رضایف

۹۴

۱۵- « حیدر بابا بہ سلام » ہانسی لہجہ ده یازیل میشدیر : حسینقلی سلیمی (تبریز)

۱۰۲

۱۶- اللی ایل گوزیولاتیکدیم (یول درگیسی بارہ ده

۱۰۷

۱۷- بیر بویوک عیب : مهندس زین العابدیر رفیع فر

۱۱۰

۱۸- فخری دو قنورا : وارلیق

۱۱۲

۱۹- دو قنورلار آخار بندا : نریمان حسنعلی

۱۱۵

۲۰- آدلار : آیدین آیتکین

۱۱۸

۲۱- آنادیلین سوادلانماقدا تأئیری : چئویرن : مهندس حسین علمی

۲۲- اوخومادینیمیز اؤلکہ لردن اورتا آسیا : محمد خورشید دافرقلی - عبدالکریم -

۱۲۰

منظوری

- ۱۲۳ - ۲۳ - اوستاد شهربارين اولومونون ايل دؤنومو : رحيم عياني
- ۱۲۴ - ۲۴ - آرازدا - كورده سوقاندير : گونشي لي
- ۱۲۵ - ۲۵ - ناكى : عباس شبانگاهى (البرز)
- ۱۲۶ - ۲۶ - آرازپوشماسى : جعفر قره پور - سرمد
- ۱۲۸ - ۲۷ - گناه منده ايدى : ح. م. ساوالان
- ۱۲۹ - ۲۸ - اوميديم پناهيم دارگوننده سن سن : ص حسنلو (يونخسول)
- ۱۳۰ - ۲۹ - ائليميز - ديلميز : بهرام اسدى
- ۱۳۲ - ۳۰ - خياله گلير : دوقتور يوسف معماری
- ۱۳۳ - ۳۱ - حافظين بيرغزلى نين منظوم ترجمه سى : صادق ضياء
- ۱۳۴ - ۳۲ - باخ بوگو زلليكه : جبرائيل باقى نژاد
- ۱۳۵ - ۳۳ - ديوانى : محرم «سورگون» نقه دن
- ۱۳۶ - ۳۴ - ميرزا على واعظ ويجويه اى : صمد سردارى نيا
- ۱۳۷ - ۳۵ - وطن - كوئگه : على اكبر شاهمار

يازانى : شاهمار

وطن

سن ايكى هجالى بيرسوزسن وطن
سوه قصد ائد يلسر شان شرفينه
«و» كئچيب آرازين اوطرفينه
اورتاندان تيكانلى سطيرو كئچير
وجدانيم آغريير بوتوو يازما غا
سن ايكى هجالى بيرسوزسن وطن

كوئگم

كوئلومه فان دامدى گوزومدن منيم
كوئلگم اوساحيلى گزيب دولاشدى

فصلنامه فرهنگى فارسى و تركى
توركجه فارسجا فرهنگى درمى

وارلىق

اۇن دۇردونجو ايل باي هايبى سى ۱۳۷۱ شمى

بوسنى هرزه گووين ده ياتقن

ايلاردير بوسنى هرزه گووينده گوى دن آتشي يا غير .داها دؤغروسو —
تكجه گوى دن يوخ هر طرفدن مسلمانلار آتشه توتويلار يتردن ده آتيلان
بۇمبالارين تاشيريله اۇد پۆسكورور .بۇيانغينى جىخا ردا ن دؤننىن —
خرىستيان — صرب وطنداشلارى و كۆمونىست يولداشلاردير .همده اوروپالى!
دشمك اوروپالى اۇز قۇمشو — يولداشو و وطنداشيني گۆز گۆره — گۆره
قىرير ، اۇلدورور ، بۇغور ، يانديرير .همده سيلاطى اۇلدوغوجالسه
سيلاحسىز قۇمشوسونو وارگوجوايله وۇرورحتى آرواد — اۇشاغا ، قارى —
قوجا يا دارحم ائله مير ، اۇنلار قيرير همده آمانسىز جاسينا . بسو
صربلاردان سۇروشان يوخ آخي نيه مسلمان قونشونوزو اۇلدورورسونوز .
آخي ۲۵ — اينجى عصرين صون ايللرينده صوى قيريمي اۇلامى؟ دشيرلر
اوروپادا كىچىك ده اۇلسا مسلمان اۇلكه سىنين قۇرولما غينسا
دۇزوموموز يوخ دورا ائله ده بس بيرلشميش ملت ننه دشير ، غىرب
دولتلىرى ودموكراسيانين مدافعه چيلرى نيه سۇسوب ، دينمير | دشيرلر
ائله بۇنا گۆره كى اۇنلار دا ايسته مير اوروپانين اورتاسيندا بىر
مسلمان دولتى قۇرولسون وخرىستيانلار اۇزاحم اۇلسون . ائله ده مسلمان
دولت و ملتلىرىن تكليفى نهدير ، دشيرلر بۇنو اۇنلار بىلير . هر حالدا
اۇنلارين بۇ باره ده دينى وظيفه و تكليفى اۇلميا جاق كى اۇنلارين
چوخو تاماشاجى قالىلار !

□ «الماس ایلدیریم»ین شعرلر مجموعهسی

اون سۆز:

آقای بیوک رسولوند (رسول اؤغلو) چایا حاضیرلادینی نسیگلی ناعیر-
یمیز الماس ایلدیریمین سئچیلیمیش شعرلری مجموعه سینه مندن بىراؤن
سۆز یازما غیمی ایسنه دی. بۇ نجیب ایستگینی یئترینه یئنتیرمک اؤچون
بىر دفعه داها الماس ایلدیریمین سئچیلیمیش شعرلرینی اؤخودوم و بۇ
سطرلری یازما غا قارار وئردیم.

الماس ایلدیریمین آذربایجان شاعرلری آراسیندا بؤكسک و خصوصی
موقعی واردیر. اؤ بدیعی یارادیجیلیق قدرتینه، اینجه روحا و حساس
دۇینغو و بۇنلارین اؤستونده بؤتون وارلیغینی سؤرؤین گؤجلومللی
شعور مالک اؤلموشدور. اؤنون شعرلری باشدان سونونا قده وطن حسرتی
وطنپرورلیک، فداکارلیق و ائل سئوگی و عشقی ایله دؤلودور.

منحوس گلستان و تورکمنچای قرار دالاری ایله آذربایجانین قوزئی
قسمتی ایران و گونئی آذربایجاندا ن آیریلاندا ن بىر ھرایکلی
آذربایجاندا حسرت موضوعو حقیقنده شعر بایان شاعرلریمیز چوخ
اؤلموش بئله کی زامانلا بىر حسرت ادبیاتی تۇره میشدیر. الماس ایلد-
یریم قۇشدۇغو شعرلری ایله بۇ ادبیاتین زیروسینه چیخمیشدیر.

الماس ایلدیریمین حیاتی تینی تدقیق ائدرسک اؤنون ۴۵ ایل سؤره ن
قیما عمرؤنون ۲۱ ایلی سؤرگون و غربت ده گئچمیشدیر. بۇ آجی حادثیه
سبب اؤلان عامللر بیزه گؤره اؤنۇن رۇحونو گنجلیگی نین ایلیک
باشلاریندا ن قایسیان و معنوی وارلیغینا بۇن وئره ن ملی شغور و
آزادلیق آرزوسو و ملتینین استقلاللا قۇوۇشما حسرتی اؤلموش دور. اؤ
داها وطنینده ایکن سؤیله دیگی "آ دا غلار" آدلی شعرینده وطنی باره-
ده بئله دئمیشدیر.

● بۇینۇندا قیزیلدا ن رنگین بىردسته

لاله لر دا غیلیمیش بۇلارین اؤستنه

سن گل بۇ اؤلکهدن مین قۇربان ابسته

سندن اسیرگنه مز بۇلار آ دا غلار ۱

شاعر گنج باشلاریندا ن احمد حواد، حسین جاوید و جعفر جبارلی کیمی
ملی شاعرلری ایزله میش و احمد حواد کیمی ملی شعرلری زما غ-
باشلامشیدیر. اؤ زامانین (۳۰ - ۱۹۲۰) بۇغۇنتولو سیاسی ھاواسدا

بئله مى شاعرلر ياشا ماكانى نەقدەر چتتىن وحتى امكانسىز
 اۆلدۇغونو نظره آلساق، الماس ايلديرمين ۲۴ ياشيندا ايكن باگيدان
 داغستانا وايكى ايل سۇنرا اۇرادان تركمنستانا سۇرگون ايديلمەسى
 چۇخ دا طبيعى نظره گلير. شاعر سۇرگون دە ياشا ديفى ايلردە جىسار -
 تىنى واميدىنى الدن وئرميروا ئلى. اوباسى نين حسرتى يله داها
 آتشىن شعرلر يازيرو بئلهجه مبارزه سينه ادا مە وئىرونها يت سۇويتلر
 اۆلكە سىنى ترك ائتمگە مجبور اۆلور. شاعر قىصا مدت ايراندا قالاندىن
 سۇنرا توركيە يە گئديرو عۇمرۇنون قالان ايللر ينى اۇرادا گئچيردير.
 اۆ اۆز وطنينده مى شعرلر ياز ديفى اۆچون كا. گ. ب. طرفيندن سىخ
 تعقيب اۆلونۇر و دوستلارى داخى اۆنونلا دوستلوق آپارماغا قۇرخۇر.
 شاعر بۇبارەدە بئله يازير:

من آرتىق نە يازيم بۇردوما دائر
 دشمن زهرسا چير دوستلار گىزلە نير
 بيلممكى بۇردونو سئوھن بىرشا عر
 نە ايجين بىر جانى كىمى ايزلە نير

★★

گىزلى يۆل كسمە ديم، قاچاق اۆلما ديم
 ساكت بىر حيا تى بۇزما ديم من كسى
 بۇرد اۆچون قانلى بىر جيچك اۆلما ديم
 هئچ بىر قتله فرمان يازما ديم من كى

★★

من نيه غريم بۇ دۇغما ئلده
 محبس دى دۇرد يانيم من كى بۇغولدوم
 ملعون بىر زاماندا محكوم بىر ئلده
 آلاھيم من نيه شاعر دۇغۇلدوم.

الماس ايلديريم اۆزونو "تۆرك اۆغلو تۆرك" بىلدىكى حالدا توركيە
 دە داخى غربت حسى ايله ياشا بىر و بۆتون عۇمرونو آنا يۇردو آذربا -
 بيجان و دۇغما ائلى نين حسرتيله گئچيردير. چونكى شاعر وطنىنى قىزىل
 روسلار ين اشغاليندا و ملتىنى دە بۆلشويك روسلار ين بۇيۇندۇرۇغو
 آلتيندا گۆرور. همدە آنا يۇردونۇن اطرافىنى دمىر پردە ساردىغى
 اۆچون اۇرايا الى چاتمير و وطن حسرتى، ائل عشقى ايله يانير و

آلوانىر وبۇيانغى و آتاشلى دۇيغولارىنى شعرلىرىنە تۇكور و اۇنوموز-
دەكى آلئولۇ شعرلرمجموعهسىنى يارادىر. ايشته اوشعرلردن بىرنمونە:

تۇخۇنما، تۇخۇنما، دردلى دىرباشىم
بۇراخ اۇز ياراما درمان ائدىم من
اۇزادا قالدىقجا تۇپراغىم داشىم
جنت اولسا بۇدۇنيانى نئدىم مەن

منىم ايما نىمبىر، عشقىم، اۇزۇمبىر،
بىرچشمەدن آخدىم، قاينار گۇزوم بىر
تورک اۇغلو تورکم من مردم سۇزۇم بىر
يۇل وئر - يۇل وئراۇز يۇردوما گئدىم من

الما سايلىدىرىمىن بۇتون شعرلىرىندە وطن اوچون يانان بىر اورەك
وخلقى اوچون سىزىلدايان بىرسازلى سۇز واردىر. اۇنون شعرىندەكى
آهنگ و موسيقى دە حسرت و غربت موسيقىسى ديروهرىبىرى، بىر آيرىلىق
ماهنىسى دىر. اۇنلارى اۇخويوب دىنلرکن يانماق وحتى آغلاما ماق
ممکن دگىل .

اۇنون شعرلىرى بىرنجواكىمىدىر. اۇ اوۆۇنتولرىنى، اورەك سۇزلىرىنى
آجىقلى دۇيغولارىنى و آجىنا جاقلى حالىنى داغلارا، خزرە، كۆرە، گۇى
گۇلە وبعضا"دە قۇشلارا خطا با" افادە ئدپروهرزما مان ائلىنى- يۇردونو،
آختارىر و اۇنلارا حرىت و استقلال آرزولايىر. مثلاً" داغلارا خطا با" سۇيلە
دىگى باشقا بىر شعرىندە بئلەدئىير:

آ داغلار...

جىچكىلى قۇينوندا بىر باغا تىكدىم
اۇنۇصۇوارماغا گۇز ياشى تۇكدۇم
گئجە گۇندوز امكىنى من جكدىم
يۇلدۇ ميوهسىنى ائللىر، آ داغلار...

نە دن كۆسگون ياخاندانى بۇلبوللىر
هاردا مەنە لى - لى جان اۇ دىللىر
من سىلەنسم ائللىر- ائللىر آى ائللىر
عكس صداكلىر ائللىر ... آ داغلار

سۇيلى نەدىن سىن وىرمىرى خىزىم
مىن كى اۋنون ھىردىنىنى يا زارىم
سۆرگۈن اولوب اۇغروندا مىن گىزىم
قىستىم بۇ، اۋزون بۇلار آدا غلار .

★★

سۇيلى نەدىن دىلى كۆرۈم چا غلاماز
ايچدىن جۇشوب اۋز گۆنۈنە آغلاماز
گۆى مۇغانىم نەدىن يا شىل با غلاماز
دىردىلى مىدىر، اۋ گۆى گۆللىر آ دا غلار ...

★★

سۇيلى شا ھ دا غلار مىن نەدىن يا سىلى دىر
گۆيسۇندەكى قىلىش قالخان يا سىلى دىر
شا غللىرى نەدىن حىزىن سىلى دىر
غىزىب سازدا قىرىخ تىللىر آ دا غلار

آ دا غلار ، آ دا غلار ، سۇيلى نەدىن آ دا غلار
اۋلارمى، آ شىنالىق بىللە آ دا غلار
يا مان گۆنۈم يا خىشى ائىلە آ دا غلار
سە قۇربان بۇ كۆنۈللىر آ دا غلار
باكى دان سۆرگۈن اۋلدوغو زامان يا زىدىغى "الوداع باكى" دىلى

شەرىنى اۋخوياق : ★★

الوداع اى مشفق آنا ، الوداع
بۇ آن دا قلىبىمدە نەدىرىن غم وار
ايچىمدە بىر سىزى گۆزۈمدە نىم وار
الوداع اى مشفق آنا ، الوداع

★★

سەندە گىچىب - گىكتىدى بىرمى دۇرد يا شىم
بىر زامان بىلدىن چىخما دى باشىم
سەن اۋلدون ھەممىم دىردىلى بۇلدا شىم
لايىلار سۇيلىدەدىن مەنە الوداع

★★

مەن سەنە بىدە دىگىل اۋز بىر اۋغول دۇم

اۋز قانيندان گۆل قوينوندا دۇغولدوم
گناھيم، جان دىدىم سەنە، قۇوۇلدىم
آجىمادىن بۇ قۇربانا الوداع ...

★★

بىر زامان قۇينوندا مەن دە ياشايدىم
كۈچەن كۈچەيە سىلەندىم
بىلىم سۇنەجكە مەن سەندەكى ياشايدىم
بىلكە دە دۇنەم سەنە الوداع ...

★★

باخ نەدەشپىر گىنە بۇ جۇشغون خىزىر
قۇينوندا شىمالدان گلەن ياشايدىم
بۇ دىردىرەكى مەننى ئۇمۇرۇمچە زەر
دۇشوردۇر بۇ خالداقن حالالوداع ...

داغستانداقن توركىمىستاندا سۇرگۈن اولاندا گىنە "داغلاراقن وداقن ادلى

شەرىنە بىلە دەشپىر: ★★

اوق ... باقى، بۇ ئايرىلىق مەنە اولومدىن بىر
ايچىمدە ياشايدىم غەرىب بۇلبولون اۋتر
سەن بۇ قىزىل يۇخودان ا بۇنجا ياشايدىم يىتىر
بىدىر اۋيان اداغلاراقن بىدىر اۋيان اداغلاراقن

★★

بىرگۈن اولار قاجاراق يۇردومونە رايىنا
مەن آتاشايدە جگىم دوشمىن سارا يىنىنا
نەدۇش يۇردو گىتىمىش بىر ايگىدىن پايىنا
يا شەرقىلى استقلال، يا قىزىل قان اداغلاراقن
شاعر بۇتون ئۇمۇر وپنە عشقى ايلە ياشايدىم وھىچ واخت مەنلىگىنى
و اۋمىدىنى الدن وشمىر. اۋ "غەرىب دە" ادلى شەرىنە بىلە دەشپىر:

مەن تۇپراغى آتشلە يۇغۇرۇلان بىر ديارىن ،
دۇغۇم ، ياشايدىم چىنەنەن يا خاسىندا
ئۇمۇرۇم اۋتۇب گىتىپ ، ھەرقىشىن ھە باھارىن
ايچىندە مەن آغلاراقن ، يالنىز اۋنۇن ياسىندا

★★

باشايدىم ھەرتۇپراغىن قۇي جەننەت اولسون اۋزو

من اُونو بيران اوجون با سا راخ كئچه جيگم
دونسون قوي بوز با غلاسين هر بير چشمه نين باشي
من گئنه او ايجديگيم آغوژهر دان ايجه جيگم .

★★

گلسين هر چيچك منه وئرسين با هاري مزده
قلبيمده كي دا غلارين گئتمز باشيندان قيشي
من اندهم عشقيمه ، ياد بير معبده ده سجده
بوراخ گئئنديگيم بولون طوفا نلارا اولسون انشي

★★

من غربتده اولرسم قلبينه سوخما چيله (دردو غم)
سؤيله دوستلار گؤمه سين (با سديرما سين) نعيمى توپراقلارا
يا خارا ق وجودومو ، كؤل انديب وئرين يئله
بلكه بيردزه اتار يئل او بيزيم دا غلارا

★★

بوخ: من اولمك ايسته مم ، گورمه ميش دوغما بوردو
من اوردا آغلاميشام ، اورادا گوله جيگم
سؤيله: قوي سئوينمه سين شيمالين وحشي قوردو (روس)
من توفا نلا دوغموشام ، توفا نلا اوله جيگم
شاعر بعضا "غربت درديندن بئزكيير و" نه اولاردى "شعربنده بئله

★★

دئيبير:

من نه بيليم بو غربتين چكلمه ين نازى وار
غملريمى يا زان - يا زان عؤمور گئچدى گون بيتدى
من دردى بوخ انديم دئديم ، دردلرمنى اريتدى
وورما گؤنول ، وورما البت بو قيشين بيريازي وار
بو قارا گون گئنجى جيدير بيرگون بيتر اينلهمه
با غجاميزدا ساري بولبول گئنه اوتر اينلهمه ...
"من مى آدلى شعربنده اوز صوى وگئچميشيني افتخارلا باغيىراراق
ديله گتيرير وشانلى گئچميشيندن قولونا وورولان زنجيرلى قيرما غا

★★

يارديم ايسته بير !

سورما بين كيملردنم ، هارالى يام آ ، دوستلار
گؤنولدن فيرتينالى ، بئورالى يام آ ، دوستلار

قىزىل بىر قۇرۇشون آلدېم، يا رالى يام آ، دوستلار
 جورىنا تابا ئىدرىم دا غلارى دلە جىگم
 قۇربان قبولا ئىدرىم يۇلۇندا وئىرە جىگم
 دىمەيىن سىز دىمەيىن تا... قىلبىمدىن داغلى يام
 مەن دۇنيا يا ئۆن (شەرت، شەرف) وئىرەن آلتا يىلار مەن اۇغلى يام
 اۇ توپراقدا دۇغۇلدوم اۇ توپراغا باغلى يام
 ايسىتەم بىر يا بانجى گۇز تىكسىن بىر داشىنا
 يۇل وئىر- يۇل وئىر قۇنۇم مەن اۇ داغلىرىن باشىنا

★★

آي ايللردى اۇزاخدا نىسرتىنى چكىدىگىم
 اۇغرىندا گىزلى گىزلى گۇز ياشلار تۇكدۇگوم
 نە بۇ دىن سىز طالعه بىلە بۇيۇن بۇكدۇگوم
 گۇزۇم مو كۆر، قۇلۇمدا قۇت مى بۇخ مەن مەن،
 ھاردا سان اى گىنچىمىش، گل قىلبىمە دۇل مەن مەن

★★

مەن مەن ايدىم آلتاى لاردا باشى گۇبىلرە دىگەن
 تارىخى مەن مەن يازدىم، تارىخى مەن، مەن اۇگەن
 مەن مەن ايدىم بىلە تۆكلە باشاگەن
 ھانگى ظالم اۇ، مەن قۇلارىمى بۇكەجەك
 ھانگى قۇت اۇ، مەن زىنجىرلەر جەكەجەك
 شاعر "مەقسەس انقلاب" دىلى شەرىندە جۇشغون بىر انقلابچى كىمى
 وپتىنىنى اشغال ائدەن وپتىنىنى اسارتدە ساخلايان كىرلىنە نىسرت
 پۇسكورتور و اۇز مەلتى ايلە بىر بىر بۇتون انسا نلىغا آزادلىق ايسىتەم
 بىر:

مەقسەس انقلاب

قارائىلىقدا گۇزلىرىم تىكىلمىش افق لارا
 بىر فىرتىنا (طوفان) سى وار، بۇلۇتلارگوى دەدال - دال
 آچمىش دۇغۇ (مىشق) باغرىنى سۇكەجەك شىقلەر
 قۇپاى دىلى فىرتىنا، رەشەنى كۇنلومە سال
 انقلاب ايسىتە بىر مەقسەس بىر انقلاب
 دۇغان گۇنشلە دۇغسۇن بىر آخىن وپتىنى

یالی)

گۆرونسون قان کۆپۆکلو قیسراقلارین بیلهسی (دیشی آتلارین
بیتهسین اسیرتورکلوویون، بیتهسین آرتیق چیلەسی (قورتا رسین
نه زنجیرلی بیر قافقا زنه قان قوسان بیر اورال زخمت و عذاب)
انقلاب ایسته ییرم، مقدس بیر انقلاب
سورولسون عمانلارا گۆده (بدن) با جاق (قیچ)، بیلهک، باش...
بیره گشچسین کرملین، قالما سین داشا وسته داش
حرانسانلیق اوغرونا باشلان سین قوتلو (مقدس) سا واش،
وقتی گل میش، ای زامان، بیر اولوم ما هنیسی چال
انقلاب ایسته ییرم، مقدس بیر انقلاب.

"بیرگۆن گله جک" دلی شعرینده کرملین وسیبری کامپ وزندا نلارینی
و بولشویک روسلارین ظلم و جنایتلرینی تصویر ائله دیکن سونرا اوز
دیلهک و آرزوسونو غرورلا دیله گتیریر و بئله دئییر:
وئرسئیدی تانریم منه کئچمیشدن بیر آنیمی
یا خارق بیر مشعل قوراردیم بیر حر او جاق
گوتوروب انسانلیقدان روح آلان فرما نیمی
سالاردیم دورد بیر یانا (دورد طرفه) شنله نردی هر بو جاق
قازاردیم کونوللرده یالنینز بیر تک ایده آل
(انسانلارا حریت، ملت لره استقلال) (۱)...
سونرا بئله داوام ائدییر:

هارداسان ای خلاصکار بوز قوردوم، (۲) چیخ یولوما
هارداسان ای تیمورون قدرتی، گل قولوما
ایلدیریم کیمی بیر آن، من چاخماق ایسته ییرم
او جنتی (کرملین) کۆکوندن من یاخماق ایسته ییرم
حر بیر دۆنیا حر بیردین، حر بیر تانری، حر بیر یول
حر بیر حیات، حر وجدان، حر بیر بئیین، حر بیر قول
حر بیر شعر، حر بیر عشق، حر بیر مسکن، حر امک
انسان اوغلونون اصیل حر جنتی بو دشک
المانس ایلدیریم وطنینی قورتارما قدا سون او میدی آذربایجان.

۱- آذربایجانین بۆیوک رهبری محمد امین رسولزاده نین آتالار سۆزونه
چئوریلن سۆز لریندن دیر. ۲- بوز قورد تورک میتولوژی سینده تورکلره
یول گۆسترن و دار گۆنده دادلارینا چاتان سمبول دور.

گنجلرینه دیر. او گنجلرده اومیدیم وار آدلی شعرینده بئله دئییر:

من ایسترسن قلبیمی پارچالا، چئینه، از،
منیم گئنه بو یولدا تۆکنمز بیر جانیم وار
سن اولوم اول، باشیمدا هرآن دولان هرآن گز
منیم ده بیرگون گئنه سنه بیر عصیانیم وار
.....
.....

منیم عشقیم آ، دوستلا، ازلی دیر - ازلی
کیم چالاق (اوغورلویا جاق) کونولدن اوستودالی کوزهلی
بوخ بیر قوت کی بیخسین قلبیمده کی ملی
منیم کی او قورتولوش کونونه ایمانیم وار

سن آلدیرما (اعتنا ائتمه) ایچیمدن یارالی یام - یارالی
بوراخ گئچسین گنج عومروم فیرتینالی - بئورالی
من بیلیرم سونوندا چیخمام او زو قارالی
یوردومون گنجلرینه اومیدیم - ایمانیم وار)
الماس ایلدیریم گنجلیگین و آذربایجان عشقی ایله یاشایان
آذری لرین شاعری دیر. جوانلاریمیز اونون یانان اوره گیندن گلن
آلولو شعرلرینی اوخوماقلا وطن عشقی، ائل - یورد سئوگیسی، فداکار -
لیق و اینام درسی آلاقلار و اونون خاطره سیننی همیشه اورکلرینده
یاشاداقلار.

مقاله میزین سونوندا بونودا قید ائتمک ایسته بیرم کی نیسکیلی
شاعریمیز عومرونون ایکینجی یاریسینی تورکیه ده یاشادیغی اوچون
شعرلرینده استانبول لهجه سیندن ایزلر واردیر. بۇدا اونون کوزه
و دویغولو شعرلری نین دادینی و دوزونو داها آرتیرمیشدیر.
دوقتور جواد هیئت

تهران ۲/۲۱ / ۱۳۷۱.

○ باکی داکى سفیریمیزین معلم غرتی ایله

مصاحبه سی

ایرانین آذربایجان جمهورى سینده ایلک سفیری اولان علی اصغرنها وندیان جنابلاری نین ۲۴ جون ۱۹۹۲ ده معلم غزتینده جیخان اهمیتلی و مارقلی مصاحبه سینى اؤخوجولاریمیزین نظرینه چا تدیرماق اؤجون بۇرادا عینا" نقل ایدیریک . وارلیق

" اؤدلا اؤینا یانین آخیردا اؤزاشوی اؤدلانار "

بۇ یاخینلاردا ایران اسلام رئسپوبلیکا سیندا چیخان "یول" مجموعه— سینده ایرانین آذربایجان رئسپوبلیکا سیندا کی بیرینجی سفیری علی اصغرنها وندیانین گئنیش بیرمصاحبه سینه راست گلدیک . مصاحبه ده ایران — آذربایجان تاریخی ومدنی علاقه لرینه خلقیمیزین یارالی یئری اولان قاراباغ مسئله لرینه تۇخونولموشدو . اؤخوجولاریمیزی همین مسئله لرله داها یاخیندان تانیش ائتمک مقصدیله سفیرلیکده اولدوق . جناب آقای نهانندیانا خلقیمیزی ناراحت ائدن علاوه سئواللارلا مراجعت ائده رک بعضی مرکب مسئله لرین تحلیلینی خواهیش ائتدیگ . بئله لیکله مصاحبه میز ایران اسلام رئسپوبلیکا سینین آذربایجاندا کی سفیری ع . نهانندیانلادیپر .

— حرمتلی جناب سفیر ، آذربایجانا بیرینجی سفیرتعیین اولونما غینیز مناسبتیله سیزی تبریک ائدیریک . اؤخوجولاریمیزسیزین شخصیتینزلله مارقانیر . خواهیش ائدیریک گئچدیگینیزحیات بؤلوباره ده قیسمت معلومات وئره سینیز .

— چؤخ ساغ اولون ، تشکرا ئدیرم من ده آذربایجانلی باجسی و قارداشلاریمی بؤبؤیوک سیاسی حادشه ایله باغلی یعنی باکی شهرینده ایلک دفعه اولاراق ایران اسلام رئسپوبلیکاسی سفیرلیگی نین آجیلماسی مناسبتیله تبریک ائدیرم .

من ۱۹۴۸ — جی ایله ده ایرانین زنجان شهرینده آنادان اولموشام ، آذربایجانلی یام تهران اؤنیوئرسیتئتنی بیتیرمیشم ۱۹۷۹ — جو

ایلدن دیپلوماتیک ساحه ده چالیشیرام ، سعودی عربستانیندا و شمالی گرده بیرینجی سفیرایشله میشم .

آتام حاجی جعفرنها وندیان تهران وزجان استانلاری نین بعضی خیریہ اؤرگانلاریندا چالیشمیشدیرو. صلاً زجانلییق . بابا لاریمیز بییر زامان نھا وندشهرینده یاشا دیقلاری اؤچون نھا وندسؤزو سیجیلیمیزه گئچمیشدیر .

– بۇ واختا قده رسیز رئسپوبلیکا میزدا اولموشدو نوزمی؟ عمومیتله ، آذربایجان اجتماعی ومدنی حیات ایله تانیلیغینیز وارمی؟
– بیرننجه ایل اؤنجه ایکی دفعه گئچمیش شوروی اولکھ سینھ سفر ائتمیشم . همین سفرلرده آذربایجانلی قارداشلاریمین بعضی سی ایله گؤروشلریمیز اولموشدور . من اولنلارین گئچمیش عادت و عنعنهلرینسی نیوک محبتله قورویوب ساخلادیقلاری نین شاهی اولموشام ، گئچمیش شوروی داغلیدبقدان صونرا ایران اسلام جمهوریتی نین شمال سرحدلرینده آذربایجانلی قارداشلارین طنطنهلی بیغیناقلاری نین شاهی اولدوم . ایندی ایسه علاقه لرین گئنیشلنمه سینھ زمینھ بارادیلیمیشدیر . هرگون بیرجوخ نماینده هیئت لری نین آذربایجانان ایرانا ، اورادان دا آذربایجانا سفرائتدیکلری نین شاهی اولوروق .

– آقای نھا وندیان ، عمومیتله ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین گئچمیش سسری – نین یئنی جه مستقل اولان جمهوریت لری خصوصیلھ آذربایجانداکی سیاستی باره ده اؤخوجولاریمیزا نه دئتمک ایستهردینیز؟
– اولکھ میزین بوتون سیاستی نین کؤکؤ ، اساسی قانوندادیمر . قانولاریمیز جانلارینین انقلابین غلبه سی اؤغروندا وئره ن عزیز شهیدلرین ایدبارلاری نین جیلوه سی دسر . خا طبرینبزه اولار ، ظالم شاهلیق رژیمی . نین علیھینھ گئده ن قانلی مبارزه گونلرینده ملبونلارلامسلمان ایرانلی نین دیلینده "استقلال ، آزادلیق ، اسلام جمهوریتی" شعاری ایدی . اولنلار استمارچی و پادارین الینن اولکھ دن کسيلمه سینھ تآکید ائدیردی ، شوکور اولسون کی ، بئله ده اولدو ، مستقللیگی الده ائتمک اؤچون آغیرھزینه خرجه ییب ویا بانجیلارین اؤنونده دابانیب ایگیدلیک یاراتماق لازیم ایدی کی ، شهیدلر قانین شرفی اولان بؤمستقللیگی قورونوب ساخلانیلسین . اؤنا گؤره ده خارجی سیاستیمیزین اساسی مستقللیگی قوروماقدیر . دولت لرین ، ملت لرین ، حاکمیت لرینھ خورمت

بىلەمك، بىزىم ئىلمىمىز پىس فېكىردە ئولمايان بۇتون ئۆلكىلەرلە ياخشى مەنسەب ساخلاما قىدىر. گۇرۇندوگو كىمى، بىزىم دۇنيادا بىرچۇخ ئۆلكىلەرلىكە يىلە ياخشى علاقمىزوار دىر. عمومىتەلە ئۆلكىمىزىن سىياسىتى، تەلەكسىزلىكى قۇرۇماق، دۇنيادا دىنچلە ياشاشى، انسىمان حقوقلارلىق نىن قۇرونما سىنا ياردىم ائتمك، ضەيفلەر كۆمك، انكشافا دوغرو گئەن ئۆلكىلەرلە قارداشلىق، بىرسۆزلەدەشك، گۇزەل دۇنيا و ملتلەرە ياخشى گلەجك ياراتما قىدىر. — طىبعى دىركى، قونشوا ئۆلكىلەر بىزىم ئۇنلار اوچون ياخشى قونشو ئۇلاجا نىمىزىن بىن بانشىرلار . بىز اول قونشوا ئۆلكىلەرلىكە، خصوصىلە مسلمان قونشولارلىق اوستون تۇتما — لىق ، جونكى مدنى، مەھىبى و تارىخى باغلىق بىمىزوار دىر. بۇنا گۇرە دە بىزىم ئۆلكىمىز رەبىرلىق آذربايجان جەمهورىتى مستقل اولدۇقسان صۇنراسىزىن مستقللىقىمىزى تا نىماغى، قوروماغى، سفىرلىك آچماغى قاراشلىقلار .

— آقاي سفىر، خەلقىمىزى ان چۇخ ناراحات ائىدىن قاراباغ مەسئەلىسى دىر. مەلۇمدوركى، بۇ مەنەقشە نىن دىنچ يۇللاردا آرادان قالدىرىلما سىندا ايران اسلام رەئىسبولىكاسى واسطەجىلىك ائىدىردى، بۇنونلا باغلىق سىزىن سفىرلىكى نىزىن آچىلما سى خەلقىمىزىن اۆرەگىندىن خىروئىرىر. — بۇ باخىمدان سىزىن اۆزەرىننىزە چۇخ بۇيوك مەسئولەت دۇشور .

— دۇغرو بويورورسونوز، البتە بۇ ساخەدە سفىرلىكىن رۇلۇبۇيوك دور. ايران حكومتى نىن خەلقى نىن ابستەك و آرزولارنى قارداشلىق مەھبەت لىرىنى آذربايجان خەلقىنە جاتدىرماق اوچون گئەجە — گۇندوزجالىشرىق . دىگر طرفدن دە آذربايجان حكومتى نىن باجى وقارداشلار بىمىزىن — اۆرەگىندىن گئەجە ابستەكلىرىنى ايرانا بىتتىرمگە جاللىشرىق، سفىرلىك بىر مەھبەت كۇرىومودوركى، ايكي دوست وقارداش آراسىندا فعالىت گۇستە — رىر، نىتىمىز او دوركى، قارداش قارداشلىق خوش گۇنۇنە سۇيىنە، كدرىنە دە شرىك اولالا .

قاراباغ مەسئەلىسىنە گلدىكەدە ايسە ايرانىن واسطەجىلىكى ايلەگئەچىن دانىشلىقلار نىتىجەسىندە مەنەقشە زۇناسىندا آتش بىرنىچە دفعە — داياندىرىلماش، ضررچكىن لىرە درمان چاتدىرىلماش، اسىرلىر مەدلىسە اولموشدور .

بىرى گلمىشكىن قشيدا ائتمك لازىم دىركى، بۇتون بۇنلار بىن دىرىن كۆكلىرى

اۆلدوغونا گۆره بۇبیرگۆنده، بیرآیداحل اۆلان مسئلهدگیلیدیر. آما
گرگین لیگین آزالماسینا چالیشماق لازیمدیر.

تهرانداکی دانیشقلاردان صونرا حادثه لرین کسکین شکیل آلماسی
نتیجه سینده سفیرلیکین امکدالاری سحر ساعت ۸ - دن گئجه ساعت ۱۲ -
دک تهرانلا علاقه ساخلامیش، آذربایجان خلقینین ایستکه و طلب لرینی
اۆنلاراجا تدیرمیشدیر. ایرانین بۆتون مطبوعاتا ورگانلاری بیرینجی
صحیفه لرینی آذربایجانداکی حادثه لره حصر ائتمیشلر.

ایرانین گۆرکملی عالم لری آیت الله عظمای گلپایگانی ایران مسلمان
نلارینا مراجعت ائتدی کی آذربایجانلی ساحی وقارداشلارینا یاردیم
ائتسینلر. بیزیم رهبریمیز حضرت آیت الله خا منهای حجه گئندلری قبول
اؤندنه بپرداها بیلدیردی کی، آذربایجان خلقینه تجا و زون قارشینسی
آلما قداکۆمک گۆسته رمک لازیمدیر.

قاراباغ مناقشه سینین درینله شمه سی، آتشین دایان دیریلما سی اۆچون
ایران اسلام حکومتی چۆخ سعی ائدییدیر. ایرانین بۆمسئله ده واسطه چی
لیک سعی لری یالنینز خئیرخواه لیک مقصدی داشبیر. بیزیم هئج بیر باشقا
نیتیمیز یۆخدور. ایران اؤز قارداش لیک بۆرجونوبئرینه بیئتیریر. اگر
بۆندان صونرادا واسطه چی لیک تکلیف اۆلونا رسا، بیزی پئنه ده قارداش لیک
کۆمگیمیزی اسیرگه مه بیه حییک.

- بیزه معلوم دوکی، ایرانین قاراباغ مناقشه سینه صون قویمساق
اؤغروندا آیاردیغی مبارزه ده بیرسیرا مانع لراؤزه چیخیر. بۇباره ده
سیزین فیکیرینزی بیلیمک ایسته ردیک.

- من ده بیرچۆخ انسانلار کیمی ایگیرمی اینجی عصرین صون ایل لرینده
یا شاییرام، ایگیرمی بیرینجی میلادی عصری نین باشلانقیچیندا چۆخ آز
انسان گۆرورم کی، باشقالاری نین ناراحتلیغینا، هر یئرده گؤناه سیسز
آداملارین اۆلدورلمه سینه اعتناسیزاؤلسون. بئله بیر آدام تاپیلیرسا،
دۆنیا جامعه سی اؤنا قارشی نفرت بسله یه جکدیر.

بئله مانع لروا رسادا، یقین کی، گله جکده انسا نلیغین وحدانی قارشسی
سیندا محکوم اۆلا جا قدیدر. بئله لرینه اۆزوموتوتوب دئییم: اؤدلا
اؤینا ما سینلار، اؤدلا اؤینا یانین آخیردا اؤز ائوی اؤدلانار.

- لاکین بونا باخما یراق بیئنه ده آتشین دایان دیریلما سی پوزؤلور،
توقوشمالارباش وئیریر. بۆوضعیت بئله دام ائدیرسه، ایران هانسی

تدبیرلرگۆرمک فیکیرینده دیر؟

— بیزگنچن آیلاردا بیویوک ایشلرگۆرۆب، هرایکی طرفه آیدینلا تمیشیق کی، ساواشین داوامی هنج کیمین خئیرینه دگیل اولابیلهرکی، ایندی بیر طرف غلبه حسی گنجیرسین. لاکین اینا نمالی دیرکی، بۇگۆنکو غلبه آخیرا قدهر دوام ائده بیلمز. نئجه کی اؤزۆموزه عاید اولونان ساواشدا دا بونو گۆردوک. عراق ساواشا باشلایارکن ایکی — اۆچ گۆنون عرضینده تهراندا اولاجا غیبی سۆیله میشدی. اؤ اؤز تانکلارینی، توپلارینی — سانا میشدی و بیئله دۆشونوردوکی، بۆزره لی قوشونلار قارشیسیندا دایانماق امکانسیدیر. آمانها تیده عراق ملتینین باشینا نهلرگلدیگینی ده گۆرۆدک.

بیزسککیزایل اؤزوموزو مدافعه ائتدیک و اؤزاینانجلاریمیز — اؤغروندان یاخشی گنج لریمیزی آلاھین گۆرۆشونه گۆنده ردیک.

عراق رژیمی آخماق لیک ائتمه سئیدی عراق وایران ملت یاخشی بیر وضعیتده باشا بیلمزدی لرمی؟

یا اؤرنک اولاراق لیواندا ۱۵ ایل داخلی ساواشا اولدو. سیاسی دستلر بیر — بیری نین جانینا دۆشدو و هر طرفدن اولن لروپارالانلار اولدو. نهایت اولکده دینچلیک یاران دیقدا ن صؤنرا وضعیت ساواش زامانیندا داها یاخشی اولدو. هر حالدا بؤزایل چکن بیری ساواش بیئله، نهایت باریشیق ایله باشا چاتمالی دیر.

ایندی آذربایجان، ائرمستان و یاقارباغ، نخجوانین مختلیف یئرلرینده باشا یانلارین ساکتلیگه احتیاجی چۆدور. چۆنکی اؤنسلار اولکهلری نین اقتصا دیا تینی یئنی دن قورمالیدی یلار. بیئله اقتصا دی اصلاحلار بیری نچی درجه ده امین — آمان لیک طلب ائدیر.

اؤنلار بیری توفنگه وئردیکلری پولا اؤن و بیری تانکا وئردیکلری پولاه ۱۰ یوک ماشینی اولابیلهرلر. باشقا سۆزله دئسک، بیری طباره پولوا یله بیری مکتب سالدیرماق اولار.

من آرزو ائدیرم کی، بۇ ائولری بیخان و اولدورمکن باشقا هنج بیری نتیجه سی اولمایان ساواشین شعله لری حق و عدالتله سؤنوب دایان دیریلسین. — خلقیم زده بیئله بیری اینا مسیزلیق یارانیب کی، ایرانین واسیطه —

چیلیگی نین اهمیتی آزالیب، یعنی هله بیری نچی دفعه ایرانینی — واسیطه چیلیگی اولاندا خوجالی الدن گئتدی ایکی نچی دفعه بیزیم عالی

سؤوتین صدری تهراندا اولارکن شوشانی ایتیردیک، بۇنونئجه ایضاح ائدیرسینیز؟

– بیرتاریخی فاکتدیرکی، آذربایجان خلقی اونا دقتله یاشا جاقدیر یئننی جه مستقل اولان اولکهلرده همیشه بیرگؤزه گؤرونمەین اللر وار. همین اللر خلق لرین سعادتینه، دیرچەلیشینە مانع اولورلار. مثلاً: ایراندا بیزشا هلیق قورۇلوشونو دئویردیکدن، اسلام انقلابی غلبە چالیدیقدان صونرا همین اللر بیرفتنە قوردولارکی خلق الینە گلـسن استقلالدان فایدالانماسین. ایراندا بۇفتنە لردن چؤخ دؤزەلتدی لـر. قویما دیلارکی یئننی جه قازاندىغیمیز موفقیت وانقلابی غلبەلریمیزی آخیرا جاتدیراق آمریکا نین الی ایله عراق بیزە حربی هجوم ائتدی. استقلالین شیرین دادیندان ایرانلی لاری محروم ائتمە یە چالیشدی لار. محاربه سککیزایل چکدی نه واختکی، بیز غلبە چالیردیک، درحال بیرفتنە تۆره دیردی لـر. آبادان محاربه سی سینانندان صونرا بیزیم کامانندان رهبرلری، باش قرارگا هین رئیس لری بۇمژده خبرینی امام خمینی یـه چاتدیرماق اؤجون طیاره ایله تهرانا اؤچارکن اولنارین طیاره سینسی ها واداپارتلادی لار، همین شادخبرین دادینی خلقیمیزدویا بیلمەدی .

یا خودباشقا بیری مثال : بیزده بنی صدر آدلی بیری بیزدنت واریدی. خلق اونو بیدن کئنا رلاشدیردی. لاکین دوشمنلرگینه قویما دیلارکی، خلق شادلیق ائتسین، یعنی پرئزیدنت سئچیلرکن اسلام جمهوریتی پارتیا – سینین بیناسی پارتلادی لدی. بیتمیش ایکی نفره لاک اولدو. بۇنلارین ایچەری سینده دؤردناظر، ۲۷ مجلس عضوی واریدی. ان بؤیوک اسلامی شخصیت لردن بیری اولان آیت الله بهشتی ده اولنارین ایچەری سینده ایدی بۇحا دئە لردن چؤخ اتفاق دؤشوب. خلاصه هر غلبە دالینجا دوشمن بـیـر اومید سیزلیک یارادیردی .

ایندی آذربایجان داتزه استقلال قازانیب. سیز دقت بیئتیرمەن کسی، هراومید سیزلیک دن قابق یقین کی، بیری موفقیت اولوب، خوجالیدان قابق هانسی ایرەلی لە بیش واریدی؟ ایران بؤیوک بیری نما بینده هیئتتی گؤنده ردی کی، آتشی سؤندورسون، ائله بۇواخت گؤزه گؤرونمز اللر ایشە دؤشدو. خوجالی فاجعه سی یاراندى. قویما دیلارکی، سیز دؤغرؤ – دوزگون بؤل تاپا سینیز. شۇشا حادثە سینە باخاق، گؤره ک بۇواخت هانسی اومید وئریجی ایشلر گؤرولوردو. تهراندا ایران، آذربایجان وارمنستان راضیلاشما سی

امضالانمیشدی. اگر او راضیلاشما حیاتا گئچسئیدی دوشمنلرنا کا م قاجا قادی دوشمن ایسته بیرکی، سیزین حوانلار هلاک اولسون، اولرینیزیا ندیر بلیب دا غیلسین. وطنداشلار سیزقا چقین دوشسون. ائله عینی جورا ثرمنستان اوچون ده وار. ایندی باخین گورون سیزین دوشمنلر کیم دیر؟ اگر سیز مستقل اولسا نیزا اولرینیز آ باد، گوزرا نیز خوش گئچر، دینچ قوروجولو- قلا مشغول اولار، باشقا سینا محتاج اولما زسینیز. لاکین دوشمن اولسون ایسته میر. ایسته بیرکی، بو خلقن باشی همیشه بلالی اولسون، اونا محتاج اولسونلار. دوست ایسه ایسته بیرکی، بورا دا (سیزین اولکه نیزده) امین - اما نلیق اولسون. همیشه ائوبن اچینده ناراضیلیق، اختلاف اولسا اوغروا ائوبن اشیالارینی چاپ آیارار. یا کی تئلویزیا سیندا گوردوم کی شوشا دان گلن بیر نفر دئییردی کی، شوشا مدافع جی لری آراسیندا اختلاف وار. ۱۵۰ گون عرضینده ۲۸ نفر آذربایجان عسگری بیر- بیر بئری اولدوردیلر. تئلویزیا دا بیر چوخ سیاسی شخصیت لر شوشا قضیه سینده دئییردی لرکی، بعضی طرف لر خیانت ائدیبلر. بوتون بونلاری آییسرد ائتمک بیزیم وظیفه میزدگیل. ایندی اسلام رئسپوبلیکاسی نیسن کونستیتوسییا سیندا با زیلیب کی، بیز باشقا اولکه لرین داخلی ایشلرینه مداخله ائتمیریک، آذربایجان خلقی اوزو اوزخائینلارینی تانسیا جاق بیزیم اومید میز بؤدورکی، آذربایجانین مسلمان خلقی بیرلشمال - اله وئره، نئجه کی، قرآن کریمده بویوروب، الله تعالی واحدی بر حرگه ده اولون بولوندا (خقین بولوندا) اووروشان شخصلری چوخ سنوهر.

- خلقین اینا مینی بریا ائتمک اوچون ایران حکومتی ایندی هانسی کونکرئت تدبیر لر گورور؟

- ایندی جناب عبسی قنبروف پارلامنتین صدری دیر. بوبا خبنلاردا صمیمی گوروشوموز اولدو. بیر ساعتده قدهردان بئش دیق. عبسی قنبروف ایرانین واسیطه جی لیک تشبثونه اوز تشکرونوبیلدردی.

آذربایجان و ائرمستان تهران راضیلاشما سینی امضالاییلار. تهران بیان نامه سینده ائله بئله ده با زیلیب: ایران بیر زبندتی نین خصوصی نماینده سی آقای واعظی بومنطقه لره بئنی دن سفرا ئده و آتشن دایسا - ندیر یلما سی ایله علاقه دار بیر کونکرئت واختی ایکی طرفین راضیلیغی ایله تعین ائده. ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین کونکرئت موقعی بئله دیر: زور گوجونه آلمینمیش تورپاقلار کئری قابتار یلما لی، موقع لر

تهران راضیلاشما سیندان اولکی وضعیتده اولمالی دیر .

- صون واختلاری بعضی مطبوعات اورگا نلاریندا بئله بیر فیکیرا بیره لسی سؤرولورکی، ایران عادتتا " اثرمنی پرست موقع توتور .

- ایران ۱۴ ایل دیرکی، غربین و شرقین عزت لری نین یالان یا زما غینا عادت اندیب . بییزیم اولکه میزده محکم کونستیتوتسییا موحد دور . اونون ۱۵۲ - نجی ماده سینده یازیلیب : ایران اسلام رئسپوبلیکاسی نین خارجی سیاستی نین بیر مهم جهتی مسلما نلارین حقوقلارینی مدافعه ائتمک دیر . بونا گوره ده هر هانسی دولت ایراندا بو کونستیتوتسییادا ن کنار بیر سهوا نئسه ، بییزیم خلق ویا رلامنتت او حکومتی تانیماز .

- آقای نهان وندیان ، ایندی ملتچیلیک حرکتی گنجیمیشرا ایمیرییا قوه لری طرفیندن آلواند بریلیر . بونوندا آجی نتیجه لری یئنی حه مستقللیگه جان آتان جمهوریت لرده اوزونو آیدین گؤستریر . بوباره ده سیزین فیکیر نیزی بیلیمک ایستهر دیک ؟

- من اوز سؤزلریمده دئمیشدیمکی ، بیز علاقه قوردو غوموزا اولکه لرده جالیشمیش کی ، اورانین داخلی ایشلرینه قاریشما یاق . عادتتا " بییز آذرباجان خلقی نین ایدییا لارینا حرمت بسله بیریک ملتچیلیک افراط و تفریطه بول وئرمه ییب ، اولکه نین منافی او چون اولورسا ، منه ائله گلیرکی ، بو چوخ یاخشدیر . ملتچیلیکده تفریط اودئمک دیرکی ، ملت اوزونو باشقا سینا تسلیم ائتسین و بیر ملت اوزونو باشقا سینا حاکیم بلسین . نتجه کی ، واختی ابله هیتلر ده ، اوز افراط ملتچیلیگی ایله دؤنیانی آماق فیکرینده ایدی . لاکین دؤنیایا خلق لری نین مخالفتی یله قارشیلانرا ق آغیر زیان وئرمیشدیر .

گوروندو بویوکیمی ، ساواشین اودو اونوباشلایا نلارین ائویننده سوندورولور . افراطی ناسیونالیزم ائویخان ساواشلاردان ، اولوم ایتیمدن و بوخ اولماقدان باشقا بیر شی قازان دیر ما یا جاق . ملتچیلیگه قورشانماق بویوک قدرتلری الیندن وئرمکدن باشقا شی دگیل دیر .

ملتچیلیگین ایده آل فردی همین " حب الوطن من الایمان " (" وطنه محبت ایمانین اساسی دیر ") سوزوندا او یا نا گنجه مه لیدیر ، انسان اوزا ئوبنی و دوغوم یئرینی سئومه لی دیر . بوبیزیم اسلامی روایت لری میزده ده وار . دیر . سیزا ئوبنیزی سئوسه نیز شبهه سیزه حوم ائدن دوشمنین قارشیسیندا دایاناجا قسینیز ، آنجا ق ائونیزی سئومه دیکده دشمنک هر بیر شئیسی

الدىن وئىرە جەكسىنىز. بىز بۇتون قۇنشوا ۋلكە لىرىمىزە ، خەسسىلە دوست و قارداشىمىز اولان آذربايجان خلقىنىن اۇزۇنەن ياخشى يا شايىش يۇلۇنو سىچمەنى آرزولايىرىق . اولارايلىر بۇيو اۇزاسىل اسلامى عقىدە لىرىنى خدا لاهى تىلىغ لىرقا رشى سىندا قۇرۇبوسا خالايا بىلىمىشلىر .

– جناب سفیر ، صونونجوسئوال ، ايران – آذربايجان مدنى علاقە لىرى – نىن درىن كۇكلىرى وار . آذربايجان مستقل اولاندىن صونرا بۇ علاقە لىرىن انكشافى اوجون گىنىشرا مكانلار آچىلىمىشلىر . بۇبا خىمدان داها هانسى كونكرىت تدبىر لىرى گۇرمك ابستەردىنيز ؟

– چوخ گۇزەل بىر مسئلە تۇخۇندونوز . بىزىم آذربايجانلى باجى ، قارداشلار بىمىزدا مدنى باغلىغىمىزىن چوخ قدىم كۇكلىرى وار دىر . خا طىر لادىمكى ، ۱۹۵۶ – ۱۹۵۵ جى ايللردە ، ەلە ۹۰ ايل بۇندان تەلىمە اۇرەبى بانان بعضى ايرانلىلار بىن تىشوا بىلە مکتەب لىرىا رادىلىمىشلىدى . بۇ مکتەبلردە روس ، انگلىس ، فرانسىز ، آلمان دىلى اۇگرە دىلىردى . آما اۇ مکتەب لىرىن اصل دىلى آذربايجان ، فارس و عربچە ايدى . بۇ مکتەب لىرى بىتىرن آداملار اۇز عقىدە لىرىنە عايدا اولان قرآن كرىمى و بىغمىراكرم روايت لىرى كىمى كىتابلار آسانلىقلا اۇخويا بىلىردى . اولار هم دە آسانلىقلا آذربايجان ، فارس دىلىندە اولان كىتابلار اۇخويوب اۇگرەنە بىلىردى لر . روسىە دە اوكتيا برچئور بىلىشىندىن صونرا باش وئىرەن دگىشك لىرى نىتەجە سىندە مستقل مسوات حكومتى بارادىلدى و صونرالار شوروى حكومتى طرفىندىن بىخىلدى . بۇنون نىتەجە سىندە دە ايراندا اولان اۇ مکتەبلر دە آرادان گىتدى .

سىز آذربايجان نىن بىرچوخ بىرىندە مدنى اثر لىر گۇرە بىلە رسىن بىز . نمونە اۇچون آذربايجان نىن شاماخى شەرىنىن استونده فارس دىلىندە يا زان شىروانلى خاقانىنىن دۇغولدوغوملەم كىندىنى گۇستەرمك اولار . اۇ بۇلگەلردە ەلە دە بعضى آداملار فارس دىلىندە دانىشىرلار . بىلە بىر تەركىب بىزىم اۇلكە دە دە وار دىر . مثلاً : شىرازىن بعضى بىر لىرىندە ايسە آذربايجان دىلىندە دانىشىرلار .

بۇنونلا بىلە بىزىم بۇمدنى تەركىب چوخ گىنىش و تارىخى دىر . اىندى ، بىزىم علاقە لىرىمىز دە بىشنى بىر صحىفە آچىلار كىن اومىدا ئدىرىك تىزلىك لە تەلىم و تەربىە دارەسىنىن بار دىمى و آذربايجانلى قارداشلار بىمىزىن امكدا شلىغى ايلە اۇرادا مکتەبلر قۇراق . معلم و ظىلە لىرىمىز دىلە سى

اۆلسون بېزىم علم مركزلرېمىزده اۆخوما قلا مارقلا نلارايىسه گلىب
 تحصيل آلسينلار. بېزىم گنجلرايىسه تحصيل اۆچون باكى يا ويا آذربايجا -
 نين باشقا شهرلرينه گتسين. اوميد واريق كى، قارداشلىق علاقه لريمىز
 هر ساعده گتنيش لهنه جكدير. مدنى علاقه لريمىز دولتين واۆلكه نيين ان
 اساس فعاليت لریندن بېرى اۆلاجا قدير.
 - مصاحبه يه گۆره چۆخ ساغ اۆلون .

مصاحبه نى آپا ريرديلار: حاجى مير عزيز سيدزاده، مالک نوروزوف .

قائى قارباغ

باريشيق عالمى گۆزه ل عالمدير
 باريشلا ياشاماق يارار انسانا .
 وۇروشما جنايت. اۆلوم تۇره دير،
 وۇروشما ياراشار يالني زحيوانا .

آزادلىق، قۇرتولوش گلىب يۇردوزا
 آزاد ياشاماعين قدريني بيلين.
 بۆتون قۇنشولار لال - اله و شريب ،
 سۆزلۆكدن، دۇيوشون سۆزونو سيلين

ارمنى خالقينا بېرسۆزۆم ده وار:
 زه هرلى دۇيۆشو دا يانديرما ساز ،
 آنجاق بيلمه لى سيز آذر ائللرى -
 قان قارداشلاريني ياردېم سيز قويماز .

آغ قوش - ۱۳۷۱/۱/۳۰

گلىر قارباغدان قارا خبرلر ،
 بو سۆزدن انسانين قلبى دا يانير.
 قۇنشو آخيدېرى قۇنشو قانيني،
 انسانلىق وجدانى اۆد توتوب يانير .

ازلدىن قارادير قارباغ آدى،
 آنلى نين يازيسى قارادير، قارا .
 اۇرادا داشناكلار فيرتينا ساليب
 كدرلى اۆره كى يارادير، يارا .

قۇنشولار دۇيوشون اينانماق اۆلمور
 دۇيوش قارباغدا قارا دۇيوشدور .
 تاريخلر بۇيونجا هاماش ياشايان
 ائللرين دۇيوشو چيركين بيرايشدير

دېرېلىك يىنىدىن چېخىدى

واشنگتن دا آذربايجان مدنيت اوچاغىنىن اۇرقانى "دېرېلىك" درگېسى ايكي هفته قاباخ اليميزه جاتدى. بۇصا يىنىن جلدىندە بئلكە يازىلمىشىدىر: "دۇردونجى ايل، بېرىنجى نۇمرە - فروردىن ۱۳۷۱ / مارچ ۱۹۹۲".

قاياغىن اۆزىندە بۇبوك شاعرىمىز فضولىنىن شكلى چاب اولموش، بۇدا درگىنىن جلو و طمطراقىنى بىرقات داها آرتىرمىشىدىر. مجله نى دقتلەباشدان صونونا جان اۇخودوق: مقاله لرچىشبتلىسى و محتوا جا دولغون دور، اولوب ادبى و دوۆزگون آذربايجان توركجەسى اولوب وارلىق اولوبونون عىنى دېر. درگى دە وارلىق دان نقتلى اندىلمىش مقاله لروار. مقاله لرېن بېر حصەسى فارسجا و بېر حصەسى دە آنا دىلمىزدە يازىلمىشىدىر. ايلك، صحفە دە "مقدمە بئىرىنە" عنوانلى توركجە بېرىلى و ار. بۇيازى "آذربايجان مدنيت اوچاغى دېرلرھىتى رئيسى وانتشارات مسئولى" قا دكترهدايت خاقانى طرفىندىن يازىلمىشىدىر. صونرا دوكتور خاقانىنىن قلمى يله "مسائل و مشكلات آذربايجان" دلى فارسجا بېر مقاله درج اندىلمىشىدىر. بۇ مقاله جـوـخ دولغون وفايدالى دېر. اۇخوجولار يىمزا بۇ مقاله نى اۇخوماغى نىسكىل ائلەدىگىمىزا و چون اۇنوارلىق دا عىنا" نقل اندىرىك. عىنى زاماندا آذربايجان مدنيت اوچاغىنىن دېرلرېنە وھامى اعضاسىنا اۇغور و "دېرېلىكى" باشا قدا باشارى دېلە يىرىك. (وارلىق).

● خرد هر کجا گنجی آرد پدید
ز نام خدا سازد آن را کلید
خدای خرد بخش بخردن نواز
همان خردمند را چاره ساز
"حکیم نظامی گنجه‌ای"

○ مسائل و مشکلات آذربایجان

ندای مقدس آزادی از ورای رود ارس و پس از دادن قربانیهای فراوان همچنان طنین کوبنده دارد. باز هم مسائل و مشکلات و نیا زها و ضرورت‌های هر دو آذربایجان مورد بحث و برسرزبانهاست. متأسفانه در برآوردها و اظهار نظرهای اکثر اوقات بر اهمیت خاص آذربایجان توجه نمی‌شود و بجای حل مشکلات، گره‌های جدید بهم می‌تابد و گله‌ها و شکوه‌ها بیشتر می‌گردد. با بدادمان داشت که آذربایجان در طول تاریخ همیشه با زمامداران ظالم و خودکامه ستیز داشته است و به همین سبب است که رضا شاه حتی قبل از رسیدن به سلطنت از عکس‌العمل آذربایجان نسبت به برنامهای خویش بیم داشت و تا آخرین روز حکومتش از سوءظن در حق آذربایجان فارغ نبود. رضا شاه با پیش‌بینی و برنامهریزی، همه وقت و در هر فرصت بر آذربایجان فشار آورد و برای شکستن مقاومت مردم، از هیچ تلاشی باز نماند. اندرانی چون عبداللهمستوفی به آذربایجان فرستاد و ترکی صحبت کردن را حتی برای کودکان دبستان نیز، گناه مستوجب توبیخ برشمرد، تا اینکه آه مردم شمع شگوهش را خاموش ساخت و با ذلت و خواری ایران را ترک کرد. پادشاهی غیرقانونی و سلطنتی که انگلستان بر رضا شاه را مغان داشته بود، ارضیه فرزند ارشدش محمد رضا شاه پهلوی گردید، که به هنگام ضعف مردم نفس را حتی کشیدند و هر قدر بر قدرتشان افزوده شد رنج و مشقت ملت ایران، مخصوصاً مردم آذربایجان فزونی یافت. مکارم اخلاقی و فضیلت انسانی تا حد ویرانی و نابودی لطمه دید و بر همان گونه که از موجبات حکومت‌های دیکتاتوری است، مداحی و تملق و خیانت و چاپلوسی

شیوه زندگی و لازمه پیشرفت و ترقی گردید .

در کشوری که بدون رابطه با تهران و دربار ، احراز هیچ منصب و مقامی میسر نبود ، جویندگان نام و طالبان مقام ، قیودات اجتماعی و توقعات مردم را نادیده گرفتند و با تمام امکان و استعداد خدا دادی خویش همه رذل ترین جا کران و غلامان حلقه به گوش دربار و نخست وزیری و سازمانهای خودکامه دیگر دست بیعت دادند . غلام و غلام زادگان چایلوس در سار ختن تا ریخ مخدوش کردن دیوان شعرا ، جعل نامه و شعرو جا بجا کردن آن در لابلای غزل ها و قصیده و مدارک ، تاریخی ، با یکدیگر رقابت ننکین داشتند و هنوز هم در خفا و آشکار ، به امید پادشاه و اعانه از زماندگان رژیم پاییان یافته بر اعمال ناخوشایند خویش ادا می دهند ؛

۱- شخصی بنام جواد شیخ الاسلامی دانشیار تاریخ دیپلوما سی در دانشکده حقوق دانشگاه تهران با عنوان "قتل اتا تک" کتابی منتشر نموده است که هدف اصلی از انتشار آن ایجاد تفیق در میهن عزیز اسلامی و تولید رنجش و تشنج در آذربایجان است . کتاب مزبور نوزده مقاله در مباحث مختلف دارد و در مقاله ای با عنوان "زبان فارسی نشان والای قومیت ایرانی" که از صفحه ۲۲۷ آغاز می گردد ، گسترش زبان ترکی را در زنگان و آذربایجان خطرناک جلوه می دهد و پیشنهاد می کند که نوبان و گان آذربایجان و زنگان و خوزستان را اعم از دختر و پسر در گروه سنی ۱۲ تا ۱۶ سالگی ، یکی دو سال در خانواده های محترم فارسی زبان بعنوان مهمان بپذیرفت و از این راه سه ترویج و تحکیم زبان فارسی کمک کرد . سپس آقای شیخ الاسلامی در صفحه ۲۳۱ مبنویسند :

" این کلمه ترک به مفهوم موهن آن ! نقش اسفناکی در تحریک احساسات آذربایجانیه علیه برادران فارسی زبان نشان بازی کرده است . که وزرو و بال آن در مرحله آخر دامن گیر زبان فارسی شده است . و خیلی از آذربایجانیه های متعصب نوعی کینه و آرزوی خطرناک نسبت به زبان فارسی پیدا کرده اند " این فرمایشات آقای شیخ الاسلامی هر خواننده کتاب ایشان را حیران و متعجب مبدار دکه چگونه ممکن است یک دانشیار دانشگاه تهران که تاریخ دیپلوما سی در دانشکده حقوق تدریس مینماید ، با مسائل تاریخی روابط و شرایط استانها و نیا زهای اقوام مختلف ایران تا این حد سیگانه و از سیخ سی خراب باشد . با این تهمت ها ، ممکن است آذربایجانی را وادار به جواب گوئی کرد ، لیکن مطلقا نمیتوان تحریکات و تشنجاتیکه

مورد نظرایین قبیل کتابها و مقالات سخیف است در آذربایجان ایجاد نمود . آذربایجانی در طول تاریخ با غرور فراوان امتحان خود را داده است . آذربایجانی نه پاداش میخواهد و نه قبول منت دارد . از دیدگاه ما زبان فارسی ، زبان ملی و وسیله ارتباط اقوام محترم و مختلف ایرانی با یکدیگر است . ما بر هر وجه از خاک مقدس میهن خود ایران ، مالکیت مشروع مشاع داریم که سند مالکیت آن "قانون اساسی" به زبان فارسی نوشته میشود ، از سوی دیگر اقوام عزیز فارس و ترک و کرد و عرب و بلوچ ... هر کدام به فرهنگ محلی خود افتخار دارند و زبان مادری مخصوص خود را تکلم مینمایند که برایشان با اندازه جان آنان عزیز است ، این توازن و تراضی با نعمت و موهبت دین مبین اسلام ضامن سعادت و سنت و سندا اتحاد ملی و تمامت ارضی ایران بوده است .

آقای شیخ الاسلامی که مقاله خود را تحقیقی تصور مینمایند ، سلجوقیان را قوم وحشی قلمداد و تلمذ زبان فارسی را در ششمین سال سلطنتش بر طغرل سوم ننگ دانسته ، در صفحه ۲۳۳ کتاب قتل اتابک عینا" جنیسن مینویسند : "روزی که امیر طغرل بگ و ارد همدان شد ، مردم همدان از کوچک و بزرگ برای تماشای کوکبه سلطان فاتح در بیرون شهر جمع شده بودند و در میان آنها سدن از اولیاء (پیران طریقت) بودند : با با ظاهر ، با با جعفر ، شیخ حمشا ، کوهکیست بر در همدان آن را خضر خوانند ، بر آنجا ایستاده بودند ، نظر سلطان برایشان آمد ، کوکبه لشکر برداشت و پیاپی شد و با وزیر ابونصر الکندری پیشایشان آمد و دستهایشان ببوسید . با با ظاهر پاره ای شیفته گوید (یعنی اهل شوخی و متلک گفتن) بودی و او را گفت ای ترک با خلق خدا چه خواهی کرد؟ سلطان گفت آنچه تو فرمائی ... الخ" (راحة الصدور ، صفحه ۹۹) .

کتاب راحة الصدور و آية السرور در تاریخ آل سلجوق تألیف نجم الدین ابی بکر محمد بن علی بن سلیمان الراوندی بالغ بر شصت صفحه است که به سعی محمد اقبال و کتابفروشی علی اکبر علمی به سال ۱۳۳۳ در تهران منتشر و مرحوم بدیع الزمان فروزانفر مقدمه ای مفید بر آن نوشته است . آقای حوادتسخ الاسلامی که مسبوق هستند ، چگونه مطبوعات جهان آزاد ، رضا شاه را مهربان و بیله سفارت کبرای انگلستان در تهران و با گریه پنججول-رن ایران میخواندند و فرزندش محمد رضا را لقب های مسخره و مضحک میدادند ، با منعفا نه تشبث به جعل و الحاق به منظور تخفیف مقام والای

یکی از پادشاهان عادل و پرهیزکار خاندان سلجوقی نموده اند که شکوه زهد را به گونه‌ای که حکیم‌نظامی حکایت میکند ارج می‌نهد و نظامی نیز مانند بابا ظا هر شیفته مکارم اخلاقی او بود:

مراد ریزمگاه شاه بردند   عطا در ا بنیزد ماه بردند
شکوه زهد من بر من نگه داشت   نه زان یشمی که زاهد در کله داشت
بفرمودا زمین می برگرفتن   مدارای مراپی برگرفتن
بدان تابوسم و راجون زمین پای جو دیدم آسمان برخاست از جای
بهتر است واقعیت و اصل مطالب و مندرجات همان کتاب راحة الصدور
را که آقای شیخ الاسلامی از آن اسم برده اند از صفحه ۹۷ الی ۹۹ مرور
نمائیم:

" السلطان المعظم رکن الدنیا والدین ابوطالب طغرلیک محمد بن میکائیل بن سلجوق، مدالله ظله در شهور سنه اربع و عشرين و اربع مائه سلطنت آغا ز کردوسیر حمیده ملوک پیش گرفت و آئین جهان داری و رسوم شهریا ری ظا هر کرد". بعد از بر شمردن او صاف عا دلانۀ کشور داری و ذکر اسامی وزیران و حاجیان، در صفحات ۹۸، ۹۹ داستان را که آقای شیخ الاسلامی بدون احساس مسئولیت و بدون توجه به شرف و اعتبار علم و دانشگاه به گونه‌ای وهن آور جعل و تحریف نموده اند، بشرح زیر با احترام فراوان بیان میدارد: " شنیدم که چون سلطان طغرلیک به همدان آمد از اولیاء سه پیر بودند بابا ظا هر و بابا جعفر و شیخ حمشا، کوهکیست سردر همدان، آن را خضر خوانند در آنجا ایستاده بودند، نظر سلطان بر ایشان آمد، کوهکی لشکر داشت و پیاده شد و با وزیر ابونصر الکندری پیش ایشان آمد و دستها پیشان بسوسید بابا ظا هر پاره شیفته گونه بودی او را گفت ای ترک، با خلق خدا چه خواهی کرد؟ سلطان گفت آنح توفرمائی. بابا ظا هر گفت آن کن که خدا فرماید، آیه: "إِنَّ اللَّهَ بَأْمُرِ الْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ" سلطان بگریست و گفت چنین کنم با بدستش بستند و گفت از من پذیرفتی؟ سلطان گفت آری، بابا سراسریقی شکسته که سالها از آن وضو کرده بود، در انگشت داشت بیرون کرد و در انگشت سلطان کرد و گفت مملکت عالم چنین دردست تو کردم... قابل توجه است که قضاوت عارف (بابا ظا هر) که شیفته گونه به پیشوا ز یاد شاه سلجوقی رفته است، و شهادت تاریخ یعنی کتاب راحة الصدور درست بر عکس ادعای آقای شیخ الاسلامی در مسیر تجلیل و تکریم و بیان قدرت و عظمت طغرلیک آن ترک مسلمان پرهیزکار است، در صورتی که برداشت و معرفی آقای حواد

شیخ اسلامی دانشیار تاریخ دیپلوماسی دانشکده حقوق دانشگاه تهران در جهت مخالف، توأم با غرض و معطوف بر موهن قلمداد کردن کلمه ترک است که معنای لغوی آن زور و قدرت میباشد. آقای شیخ اسلامی مانند چندی مغرض مستمری بگیر و مأورد دیگر به جعل مدرک و تحریف اسناد تاریخ میبادرت، و با با زکردن پا را نترزا جانب خود شیفته گونه راه (یعنی اهل شوخی و متلک) ترجمه نموده اند. عکس العمل دانشگاه تهران و دانشکده حقوق و مقامات عالی قوه قضائی میهن عزیز اسلامی مان، در برابر این شیطنت و شرارت و ایحاد تشنج و نفاق چه خواهد بود و چگونه از اینگونه تحریکات جلوگیری خواهد شد. قابل توجه و مورد انتظار است. آقای شیخ اسلامی در صفحه ۲۳۶ کتاب قتل اتابک سفرنا مؤخری مظفرالدین شاه را از دیدگاه زبان فارسی به با دادانتقا دگرفته و عیناً چنین مینویسد: مظفرالدین شاه قاچار نمونه ای کامل از اینگونه ایرانیان بود که به علت طول اقامت در آذربایجان نسبت به لهجه فارسی، طرز ادای کلمات و اسلوب صحیح نگارش در این زبان، عملاً بیگانه شده بود و از این حیث مکرر (و معمولاً در پشت سر) مورد تمسخر رجال و درباریان فارسی زبان قرار میگرفت؛ سپس با اگرافهائی از سفرنامه را نقل میکنند که مظفرالدین شاه نوشته است: "صبح به هوای آرقالی رفتیم. ما حمل شکار این شده ما دودسته رم دادیم. یکی جلومیرآخور رفت و دیگری جلومنشی حضور، هر دو تفنگ انداختند هیچیک نخورد...".

آقای شیخ اسلامی از مطالب فوق، تفنگ انداختن را چنین توصیف میکنند: تفنگ انداختن = تیر انداختن یا تیراندازی (در ترکی به تیراندازی "تفنگ آتماق" میگویند که تعبیری است بسیارنا صحیح چون تفنگ فقط ابزار است برای انداختن تیر).

همه مقالات آقای شیخ اسلامی بابت نگرنا آشنائی و عدم توجه ایشان به مفاهیم و ریزه کاری های زبان شیوای فارسی است که سنگ همان زبان را بر سینه میزنند. بهتر است دانشیار محترم دانشگاه توجه فرمایند که تفنگ انداختن در زبان فارسی و با تفنگ آتماق در زبان ترکی تعبیر نیست، اصطلاح است. همانطوریکه تیراندازی زبان فارسی نیز یک اصطلاح است (تیر را با کمان می اندازند) لیکن تفنگ انداختن از اصطلاحات خوب زبان فارسی و ترکی است، زیرا زمانیکه میگویم تفنگ انداختم ولی به هدف نخورد، در واقع نوع اسلحه را نیز معلوم میکنیم و

نیازی نیست که سنوآل شود یا چه اسلحه‌ای تیراندازی میکردید و از همه مهمتر به هیچکس مربوط نیست که اقوام مختلف و محترم ملت ایران در محاورات روزمره خویش چه اصطلاحاتی را بکار میگیرند. اگرچنانچه دانشیار محترم مروری به لغت نامه دهخدا شماره مسلسل ۸۶ صفحه ۳۳۴ میفرمودند اصطلاح تفنگ انداختن را به معنای پرتاب کردن گلوله، زیر لغت انداختن مشاهده میکردند.

سفرنامه مظفرالدین شاه حکایت از تسلط او بر زبان فارسی، مخصوصاً "در زمینه اصطلاحات نخعیرگری دارد. حال بهتر است یک دستوراداری دوسطری رضا شاه را قبل از رسیدن به سلطنت از صفحه ۷۳ جلداول تاریخ مختصر احزاب سیاسی ایران تألیف مرحوم ملک الشعراء بهار برای مقایسه میزان سواد فارسی او با مظفرالدین شاه و قضاوت خوانندگان ذکمر نمایم: "آقای ح... یا ورقزاقهای که معمور قزوین هستند اسم آنها را ممکنست پیدا کرد و مهر". آنها را بزنبده سورت والا یک مهر ممکن نیست (انجا امضاء کرده و بعد خط زده شده است "بعذر" مهر کردن ورد کردن پول به آقای تقیخان قبض دریافت دارید"... رضای سرتیب"!!!

آقای شیخ الاسلامی در صفحه ۲۳۴ کتاب خود می نویسد: "داستان احضار شدن فقیه بزرگوار ما مزین الدین ابوحامد محمد غزالی به حضور سلطان سنجر، واکراه وی از قبول این دعوت، در بسیاری از کتب مربوط به این دوره آمده است. مع الوصف، چنانکه خود غزالی نقل کرده، او را تقریباً به زور به حضور سلطان سنجر بردند و چون از مواجده با این فرمانروای ترک جاهل و وحشت داشت حالت سکسکه‌ای عارضش شد."

آقای شیخ الاسلامی مأخذ و مدرکی نداشته اند که ارائه نمایند، فقط سعی و سماجت دارند که تاریخ کشور اسلامی ما را دگرگون سازند. با چنین فضیلت و امانت و با چنین دانش و پژوهش، بقول مرحوم شهریار: وای محصلین که چه تحصیل میکنند!

ما میدانیم و مدرک مستحکم داریم که امام محمد غزالی هم مانند ما با ظاهر و نظامی شیفته مکرم اخلاقی و زهد و تقوای پادشاهان سلجوقی بوده است. در کتاب نصیحة الملوک امام محمد غزالی و آخرین جاب آن که همه همت غلامه شادروان حلالدین همائی مجدداً در سال ۱۳۶۱ انتشار یافته بعد از یک مقدمه ۱۹۶ صفحه‌ای بسیار فاضلانه و مستند در صفحه اول آن و بقلم توانای خود امام غزالی، عیناً چنین میخوانیم "بدان ای ملک مشرق که

خدای را عزوجل بر تو نعمت های بسیار است... قدر، نعمتی را بود که با قسی
 و جاویدان بود، و آن نعمت ابمان است که تخم سعادت حاویدان است و ایزد
 تعالی تو را این نعمت داده است و تخم ابمان در سینه پاک و دل عزیز تو
 نهاده است و پرورش آن تخم بتوبا ز گذاشته است، و گفته است که این تخم را
 بآب طاعت من به پرورتا چون درختی شود که بیخ آن به قعر زمین فرو شود
 و فرع و شاخ او بعنان آسمان برسد... "صمیمیت و صداقت و صراحت عارف
 زنده دل و زمبئه مناسب و جومسا عدبرای نوشتن و خواندن این جنین مناحات
 بی ریب و ریا، هر خواننده ای را بر تفکر و محاسبه و مقایسه و امدار دگر که
 خدا شناسی و عدل و انصاف و دانش پروری شهری را ن پرهیزکار سلجوقی چه
 جلال و شکوه پرشگون داشته است. دربار سلجوقیان و دود صرا عظم کاردان آن
 "خواجه نظام الملک و جانشین او فخر الملک" هر دو مرید و مدافع امام محمد
 غزالی در برابر دشمنان و رقبای پرمدعای او بوده اند و جان و مقام و
 مسندش را حفظ و تحکیم کرده اند. در کشوری که هشت قرن بعد از وفات
 غزالی، عشقی را کشتند، عارف را خانه نشین و خاموش ساختند، ملک الشعرای
 بهار را بجرم آزادی خواهی و عدالت طلبی به زندان انداختند که مثنویات
 زندانش بسیار خزن انگیز است.

دخمه ای تنگ و سوسوی و نمور

و اندر آن دخمه چند زنده بگور...

۲- آقای ذبیح الله صفا استاد و رئیس سابق دانشکده ادبیات دانشگاه
 تهران در صفحه ۲۲۵ از جلد اول کتاب "تاریخ ادبیات در ایران" خود
 عیناً چنین مینویسد: "کنیزکان ترک و سندهم در دستگاه امراء و رجال
 و مردم ثروتمند و در حر مسرای آنان به سرمیبردند و طبعاً از آمیزش مردم
 ایران با آنان اختلاطی در نسل حاصل می شد. این حال به مذاق ایرانیانی
 که به حفظ نژاد علاقه داشته اند، خوش نمی آمد چنانکه جا علان نامرستم
 فرخ زادا ز این وضع خشمگین بوده و نژادی را که از این راه پدید می آمده
 نژادی نامناسب دانسته اند و علاوه بر این در همین نامها زمان مفا سدی که
 نتیجه ورود غلامان ترک در امورا داری و اجتماعی بود اظهار خرسندی
 شده است و این نامها نشانه ملی است از تازی که نژادکان ایران از آثار
 حمله عرب و غلبه و تسلط عنصر ترک در ایران احساس میکردند". آقای
 ذبیح الله صفا ده بیت از اشعار نامرستم جعلی را در صفحه ۲۲۶ کتاب خود
 آورده است که چهار بیت آن ذیلاً قید میگردد:

شود بنده بی‌هنرشهریار .
 بزاد و بزرگی نبا بدبکار
 بگیتی کسی را نماند وفا
 روان و زبانها شود پرجفا
 زایران و از ترک ازتازیان
 نژادی پدید آید اندرمیان
 ندهفان نه ترک و نه تازی بود
 سخن‌ها بگردار بازی بود .

با آنکه آقای صفا در کتاب خود جعل بودن نام مؤرستم فرخ‌زاد را با صراحت تمام ثبت نموده‌اند، پس از گذشت زمان نه‌چندان زیاد، همان اشعارنامه جعلی رستم‌فرخ‌زاد را (که ماهیت و سبک آن اشعار نیز استبعاد آن را از سبک و رویه و متانت و منطق فردوسی متمایز می‌دارد) در نهایت بی‌اعتنائی بر اصل امانت‌داری نویسنده و بدون احساس مسئولیت در صفحه ۲۴۶ شماره دوم (تابستان ۱۳۶۹) مجله ایرانشناسی در مقاله‌ای که بمناسبت سال فردوسی نوشته‌اند، همان اشعار جعلی را به نام خود فردوسی درج کرده‌اند. معلوم می‌شود که آقای صفا در خارج از وطن مرحله جدیدی از تاریخ ادبیات ایران را پایه‌گذاری می‌نمایند، تا پس از گذشت زمان به تدریج رسمیت و سندیت یافته و مورد استفاده و استناد صفاها و شیخ الاسلامی‌های آینده قرار گیرد.

افسوس برایین عمر گرانمایه که بگذشت ما از سر تقصیر و خطا در نگذشتیم پیری و جوانی جوش و روز برآمد ما شد روز آمد و بیدار نگشتیم استاد و رئیس دانشکده ادبیات دانشگاه تهران مکرر در مکرر از نژاد خالص سخن می‌گوید و از بانوی ترک سیمائی ترسیم می‌دارد که تاریخ درست برعکس آن را حکایت می‌نماید. منظور آقای ذبیح‌الله صفا از غلام و غلام زادگان ترک حتماً "البتکین و سبکتکین پدر سلطان محمود است که بهتر است در این مورد به کتاب سیاستنامه خواه نظام الملک و زبیر دانشمند دربار سلجوقی که طوسی و فارسی زبان است رجوع نمائیم: "البتکین بنده و پرورده‌ها ما نیا بودوسی و پنج سالگی سیهسالاری خراسان بافت و سخت نیک عهد و وفادار و مردانه بود و ترکی با رای و تدبیر و مردمدار و خیال دوست جوان مرد و فراخ‌نان و نمک‌وخدای ترس بود."

(صفحه ۱۲۷ از کتاب سیاستنامه به کوشش دکتر جعفر شعار) در صفحه ۱۲۹ همین کتاب شایستگی و کاردانی سبکتکین پدر سلطان محمود را به قلم خواه نظام الملک می‌خوانیم که چگونه همه مدارج فرماندهی را از سر بازی تا به سپهبدی پیموده است و تا چه پایه سلیم‌النفی و خداشناس بوده است و وکنیزگان ترکی که آقای ذبیح‌الله صفا بر آن اشاره کرده است مادران و

خواهران و بانوان و دختران همین فاتحان پرشکوه و دلوران صدیق‌ترکان
غزنوی و سلجوقی بوده‌اند که فردوسی در حق یکی از آنان میگوید:

چو کودک لب از شیر مادر به‌شست به‌گهواره محمود گوید نخست
آقای صفا در صفحه ۳۱۴ از جلد سوم کتاب تاریخ ادبیات در ایران مرقوم
میدارند: "در رباب نامۀ سلطان ولد پسر مولوی ۱۸۶ بیت شعر ترکی و
دردیوان او و هم‌چنین دردیوان کبیر مولانا، ابیات متعدد ترکی و در مثنوی
مولوی، کلمات ترکی بسیار بکار رفته است و این نیست مگر تأثیر مستقیم
حکومت ترکان در طول قرن پنجم و ششم هجری و سپس استیلای مغول و تا تاریخ
که بدیختانه در روزگار آن بعد نیز تا دیرگاه با غلبه و استیلای زبان ترکی
در زمانهای کشوری و لشکری ایران همراه بود. به همین سبب است که با
همه کوششهایی که شده است، برای مفاومت گروه بزرگ از گندم‌نمایان جو-
فروش، هنوز واژه‌های بسیار ترکی که معادل فارسی آنها را به‌آسانی
میتوان یافت، در زبان فارسی باقی است و معلوم نیست آنها را بیا دگار
کدام دسته از وقایع خوب یا بدنگاهبانی میکنند!"

آقای ذبیح‌الله صفا پنجاه و دو صفحه تاریخ ادبیات در
ایران نوشته‌اند که اکثر آنها "مانند سطور فوق شعراهای تو خالی بوده و بیه
جای تأمین اتحاد و اتفاق اعتراض و تأثر و نفاق را سبب شده است. آقای
صفا در واقع عقده‌ها و هوسها و افکار بی‌مبارک و بی‌مبارک را تکرار نموده‌اند
که ما موران با (ع)، هستنند را با (ح) و صورت را با سین می‌نوشت و با این درجه
از سواد فرهنگستان برآه‌اند آخته بود که واژه‌ها می‌بختند و زبان فارسی را
به اصطلاح پاک‌سازی می‌کردند. بهتر است بنا به اهمیت خاص تاریخی آن،
جریان مفصل فرهنگستان و لغت‌سازی و حکم‌گذاری در کردن رضا شاه را عیناً از
از صفحه ۲۵۶ کتاب زندگی طوفانی سید حسن تقی زاده مطالعه فرمائید.
آقای ذبیح‌الله صفا در صفحه ۱۲۷۲ از جلد پنجم بخش دوم کتاب تاریخ
ادبیات در ایران با وجود اشاره به شعر:

"صائب از خاک پاک تبریز است هست سعدی گراز گل شیراز"

با صراحت تمام محل تولد صائب را اصفهان قید میکند. در صورتیکه دکتر
امیربانی کریمی (امیری فیروزکوهی) در کتاب دو بیست و یک غزل صائب،
در صفحه هفتم مینویسد: "صائب بین سالهای ۱۰۰۰ - ۱۰۰۷ هجری در تبریز
به دنیا آمد" و در پاروئی همان صفحه توضیح میدهد که تنها تاریخ نویسن
معاصر صائب، ولیقلی بیگ شاملی هروی صاحب قصص الخاقانی مولدا و را

تبریز نوشته است. عشق بر موطن وز ادگه آنچنان شکوه معنوی دارد که محال است شاعری در مقام و منزلت صائب در اصفهان یا بعرضه و جود بگذارد، در آن شهر رشیدیا بدوشا عرگردو خویشان را برخلاف واقع از خاک پاک تبریز معرفی نماید و گوید:

ز خاک پاک تبریز است صائب مولد پاکم

از آن با عشقبا ز شمس تبریزی سخن دارم

۳- آقای جلال متینی در شماره سوم پائیز ۱۳۶۸ مجله ایران شناسی تحت عنوان آذربایجان کجاست؟ مقاله‌ای منتشر کرده اند که اساتذ ادب برجسته و شوکت آذربایجان و همت و غیرت مردم آن خطه عزیز است. آقای متینی در همان مقاله (صفحه ۴۴۸) مرقوم میدارند "با پیدایش موضوعی که به عرض برسانم که آنچه مرا به نگارش این مختصر (۲۰ صفحه) واداشته، کتابی است که در این اواخر در آمریکا به زبان فارسی به چاپ رسیده و به لطف دوستی به دست من رسیده است. نویسنده کتاب عباسعلی جوادی است. و نام کتاب "آذربایجان و زبان آن، اوضاع و مشکلات ترکی آذری در ایران" من مؤلف محترم این کتاب را ندیده‌ام و نمی‌شناسم و بدین جهت نمیدانم وی اهل یکی از شهرهای واقع در شمال رودارس یعنی همان آران تاریخی است. و در دوران تحصیل خود در مدارس آن دیار، ناخودآگاه و ناخواسته، تحت تأثیر نوشته‌های مورخان و مؤلفان دوران استالین قرار گرفته است و اینک با وجود سپری شدن آن عصر، با زانچه را که استادان زلفه است با زگو میکند، همچنان که نمی‌دانم اگر اهل آران است، عضو حزب کمونیست آذربایجان هم هستند یا نه؟"

(این را می‌گویند روش و اسلوب یک مجله ویژه پژوهش در تاریخ و تمدن و فرهنگ ایران و زبان ادبیات فارسی که شخص محترمی را که اصلاً نمی‌شناسد و اعتراف دارند که نمی‌شناسند توهین بی‌پایانی روا میدارند.)
آقای متینی در ادامه همین مطلب مرقوم میدارند: "علت این که ذهن من پس از مطالعه کتاب مورد بحث، نخست متوجه این مطلب گردید که مؤلف کتاب، با اصطلاح روسها با "شمالی"ها یا "جنوبی"ها، آن است که این کتاب درست چند ماهی پس از آمدن حسین حیدراف رئیس گروه موسیقی آذربایجان شوروی به آمریکا به دستم رسید..."

سلطان سخن، سعدی توصیه دارد:

تانیکن ندانی که سخن عین صوابست باید که به گفتن دهن از هم‌نگش^{نی}

مقاله‌نشان می‌دهد که آقای جلال متینی، دانشمند محترم و محقق متواضع دکتر حسن جوادی استاد سابق دانشگاه تهران و استاد سابق دانشگاه تبرکلی را از کالیفرنیا خوب می‌شناسد و مسلماً "کرامت و نجابت‌های ایشان را فراموش نکرده‌اند. یک تلفن ساده و بی‌خرج آقای متینی بحضور استاد دکتر حسن جوادی ایشان را از آنهمه سوءظن بی‌مورد و اشتباه و لغزش‌نجات می‌داد و متوجه واقعیت می‌شدند که آقای عباسعلی جوادی متولد سال ۱۳۲۶ هـ شمس در تبریز بوده، فامیل نزدیک (خاله‌زاده و برادرزن) آقای دکتر حسن جوادی هستند، صاحب دکترای زیبا نشناسی از دانشگاه کلن آلمان و دارای اصل و نسب و خاندان معروف در آذربایجان می‌باشند. آقای دکتر جوادی هیئت‌جواب مستدل و متینی بر مقاله آذربایجان کجاست؟ مرقوم و به سبب مشکلات پستی آن روزاً بطریق مسافروستان و همکاران معتقد و فداکار به دفتر مجله ایران شناسی فرستاده‌اند که در شماره ۳ پائیز ۱۳۶۹ مجله، صفحات ۶۷۳ الی ۶۸۷ بطرز ناقص و لحن رزمی و پرخاشگر در درج گردیده است:

" آقای دکتر جوادی هیئت‌علمدار بی‌جون و چرای نهضتی هستند که در مقاله (آذربایجان کجاست) روی سخن ما با ایشان و همفکران محترم ایشان در ایران و اروپا و آمریکا بوده‌است. ایشان (آقای دکتر هیئت) در دوران انقلاب اسلامی ایران سرگرم نشر مجله و اریق به زبان ترکی هستند (چشم‌گناه بزرگی؟)، مجله‌ای که هم‌نام آن نیز بیشتر از سی سال است در کشور ترکیه چاپ می‌شود. "

ملاحظه می‌فرمائید صراحت تهدید، ضعف منطق و عجز و عجمی بودن تسویب و تشراف؟ وجه خوب توصیه می‌کنند ما تب تبریزی:

بغیر از زیان نیست در خود فروشی اگر سود خواهی ببیند این دکان را شادروان دکتر محمد مصدق در جلسه علنی مجلس شورای ملی گفت: عمری است به آذربایجان نیها ارادت دارم. زیرا این مردمان پاک، واجد تمام صفات خوبند. مردمان وطن پرست، مردمان درست و مردمان مقتدری هستند و به هر کاری اقدام کرده‌اند پیشرفت نموده‌اند. (روزنامه اطلاعات شماره ۵۵۱۰ - ۱۵ - ۴ - ۲۳). زنده‌یاد دکتر محمد مصدق زمانی استانداری آذربایجان و آشنا بر کلیه رموز، روحیه مردم و طرز اداره آن سامان بود.

مشکل عمده زبان مادری و شهروا یالت هر آذربایجانی، عدم احتیاط و وترهات چند هم‌میهن غیر آذربایجانی است که آذربایجان را اصلاً

نمی‌شناسند و زبان ترکی آذری را نیز نمی‌دانند و بی آنکه بدانند آذربایجان کجا است و دهات و قصبات و شهرهای آن چه فاصله و روابطی با هم دارند، آشکارا تفرقه می‌اندازند. و در مقام دشمنی با آذربایجان، ذبیح‌الله صفا منکر زبان ترکی و نژادپرست متعصب را به پاس ترهاش و ظاهراً "به مباشرت بنیادگیان جایزه می‌دهند و شعایر سیاسی پخش می‌کنند که با وجود عدم آشنایی و هوای آلمان به وجود آقای صفا، به حال نیمه‌تبعید در آن کشور خارجی زندگی مینمایند.

معلوم نیست در ایامی که وزیر کاآمینا هویدا به ایران برگشته است آقای ذبیح‌الله صفا با سابقه دبیری و استادی و تالیفات در ساحت تاریخ ادبیات ایران چرا و به چه علت نمی‌توانند به ایران برگردند و به حال نیمه‌تبعید در دیر غریت زندگی مینمایند؟

ما مطلقاً مخالف دوستیابی و ضیافت‌دهی و جایزه‌پردازی، خلق‌الله نیستیم، لیکن مؤسسات فرهنگی و بهداشتی غیرانتفاعی و غیرسیاسی که از امتیازاتی بهره‌مند هستند باید تعهدات خود را در برابر قانون محتسرم بشمارند و از دادن شعایر سیاسی و جانب‌داری و تشویق از نژادپرستان پرهیز نمایند، آذربایجان مستعمره نیست، آذربایجانی‌ها به پند و اندرز نیازی ندارند. رکود اقتصادی و تخریب صنعت و کشاورزی و فرهنگ آذربایجان کلاً از روی غرض و عمدی بوده است و حال که مسبب رفته و زمین‌ها آماده شده است حسن نیت و یازسازی و ترمیم ضرورت دارد.

در آذربایجان کوچکترین حرکت نامساعد و نغمه‌نا موزون جدایی وجود ندارد و ما نند همیشه آذربایجان ستون فقرات مستحکم و مساعدت‌توانی است کشور است و هر کس که علاقه‌مند به آرامش و سعادت میهن و هم‌وطن است بهتر است که جانب احتیاط نگه‌دارد و از ایراد کلام تلخ و تفرقه‌افکن پرهیز نماید.

زبان هیچ قومی را با هیچ قدرت و قوتنه‌ای نمی‌توان عوض کرد. در روزگار آن گذشته دور اقوام مختلف در حال مهاجرت و در جستجوی زمین کشت و چراگاه بودند، در کنار اقوام دیگر زندگی می‌کردند و بر فرهنگ یکدیگر اثر می‌گذاشتند و تاریخ پر افتخار قومیت و ملیت ما را میساختند ما وظیفه حراست از یادگارهایمان خود داریم نه تخریب و امحاء فرهنگ مشرک و خصوصی یکدیگر. زبان فارسی وسیله ارتباط و تفاهم اقوام مختلف و محترم کشور ایران است و ما زبان فارسی را واقعاً و قلباً دوست

داریم، درضمن از نظر علمی و فرهنگی مصرا نه توصیه داریم که هر طفل در هر شهری که پا به عرصه وجود می‌نهد، زبان مادری و قومی او نیز در کنار زبان ملی فارسی در مدارس کشور تدریس و کرسی زبانهای محلی در دانشگاههای هراستان هرچه زودتر تاسیس گردد و اگر این حق و عدالت تأمین نشود نوع و مقیاس فاجعه‌ای که ممکن است اتفاق افتد قابل پیش‌بینی نخواهد بود. بقول شهریار:

بفکن کلنگ قهر بیا آشتی کنیم
اصلاح باغ و باغچه با بیل میکنند.

دکتر هدایت خاقانی
زمستان سال ۱۳۷۰

بیزیم یوردوموزدا

کریم ناجی

بۇلاقتا آخیندیم، بیئل کیمی اوجدوم   هوسیم جۇشارکن، آنا وطنه
گونش آردیمجا ایدی، باهار اؤنۆمجه   قوشلار یولداش ایدی سما دهنه

* * *

هله، منچا تما میش وطنه، باهار   داغلارا، چؤل لره چیچک سهر میشدی
هارای قۇپا راق، بیئنه بولبول لر   بیزیم باغچالارا قوناق کل میشدی

* * *

گونش ده‌ها خلادی سحرکن منی   ساچلارین دۇشده دی باغا، چمنه
باریاقلار آییلی یوخودان، بۇآن   باش اگدی آغاچلار قوناق گلنه

* * *

چۇبانین تۆتهیی قۇپا ردی فغان   قۇزۇلار یا بیلدی چمنه، چؤلنه
باخاراق سما دن گورۇب سۇلۇغو   دۇرنالار اۇخیمی آخیندی گۇله

* * *

یا ماجدا اۇتلیان جیرانلار بیرآن   سۆرمه‌لی گۆزلرین تیکدی گۆیلره
کهلیک قاققیلدا شیب دره‌ده، داغدا   شنلیک سپهلندی بۆتون چؤلره

* * *

درین بیر یوخودان اویا نمش حیات   بیئنه جیلوه‌لندی، آخیندی ائله
بیزیم یوردوموزدا هرگون، هر سحر   حیات بیئله باشلاییر، یا شایش بیئله

قرآن کریمین آذربایجان تورکجه سینە ترجمه سی اۇن سۆزون ایکینجی حصه سی

قیداً ئتدیگیمیز کیمی، اسلامین ایلیک دؤورلرینده قرآن کریم گؤیدن نازل اندیلیمیش کتاب اولما قلا یا ناشی، عینی زاماندا بۇتون علملری اجتماع - سیاسی حیاتین ان مۇهم پروبلئم لرینی، جمعیتی دۇشوندورن و ناراحت ائدن مسئله لرین اؤزوندە جمع لشدیرن یگانە نفوذلو منبە حساب اولونوردو. بیئنی دینین تدریجە بئین لره، فیکرلره حاکم کسیددیگی، حیاتین بۇتون ساحه لرینە نفوذ ائدیگی بیردؤورده قالی (باغلی) قبیلە حیاتینا عادت ائتمیش بت پرست عرب لرین قارشیسینا اجتماعی - اقتصادی مناسبت لر، عا ئله حیاتی، قوھوملوق - دؤستلوق علاقەلری، فردی حیات، عبادت، اعتقاد و باشقا مسئله لرله باغلی بئنی پروبلئم لر جیخیر، اۇنلار همین پروبلئم لری حل ائتمک اؤچون یوللار آختاریردیلار، بۇ مقصدلە تئز - تئز پیغمبر علیہ السلاما مراجعت اندیلیپ اۇندان بۇ وبا دیگر مشکل مسئله نین آچیلما سی، حل اولونما سی خواهیش اندیلیردی. پیغمبر اللہ درگاھینا اوز توتوب بۇسئواللار احواب ایستە - بیر، همین جوابلار اۇنا آلله تعالی طرفیندن جبرئیل واسطە سببە آیه - آیه نازل اندیلیردی. بعضاً "عینی بیر مسئله بیه مسلمان اجتماع سی - نین انکشاف سوئے سینە موافق اولاراق مختلیف جوریا ناشیلیر، عینی بیرسئوالا دؤوره گؤره مختلیف جوابلار وئریلیردی. اجما عنین ایلیک دؤورونده بت پرست عرب لری عینی دیندن اوزا قلاشدیرما مقصدیلە حلال بویورولان بیر شئی صونرالار تدریجە قاداغان اولونور، بیئر آیه نین حکم و باشقا بیر آیه ایله لغوا اولونور، قرآنین اوزتعبیری ایله دئسک، اۇندان داها یاخشی سی، داها مکملی ایله عوض ائدیلیردی. مسلمان اجتماع سی نین ایلیکین انکشاف دؤورونده زینت حساب ائدیلسن، بۇنا گؤره ده یاساق بویورولان بیر شئی اۇنون صونراکی انکشاف دؤورونده ضرورته چئوریلدیگی اؤچون حلال حساب اولونوردو. مثلاً"

قرآندا شراب حقیقەندە اۆچ آيە نازل اولموشدور. بېرىنجى آيەدە شرابىن انسانا هم خئىر، ھەمدە ضرور ئوردىگى، لاکىن ضرورىنىن خئىرىندىن جۇخ اولدوغو گۇستەرىلمىش، ايکىنجى آيەدە سرخوش وضعیتدە ناما زاياخىن دورماق امرا اولونموش، اۆچونحو آيەدە اسە شراب حرام بۇيۇرولاراق، اۇنوايچمک قاداغان ائىدىلمىشى. قرآندا بۇجور آيەلر جۇخدور، اۇنلارىن آراشدىرىلماسى ايلکىن اسلام اجما عىنىن تشکلونووانکشاف دۇورلرىنى اۆگرەنمک باخىمىندان مستثنا" اهمىت کسب ائىدىر. مارا قلى دىبرکسى، اولدوقجا جئويک، دونيالک بىردىن اولان، جمعەتىن انکشاف مرحلەلر- يىنىن قانونا اۇيغونلوقلارىنى ھمىشە نظره آلان اسلام دىنىنى- قرآننان گلن بۇغەنەسى، پيغمبىرىن وفاتىندان، وحى کسىلدىکن صۇنرا دا قرآن تەبىرى ايلەدئسک، "علمدە قوتلى، محکم اولان" مجتەدلر، عالملر طرفىندىن داوام ائتدىرىلمىشىدىر. اسلام دىنى قوتلندىکجە نىت پرستلىک تەلکەسى آرادان قالخىدوقجا معىن بىردۇور اۆچون قاداغان اولونموش بۇ ويا دىگر بىرىشى، باشقا بىردۇور اۆچون حلال بۇيۇرولموشدور. اسلام بىن الخلق دىنە چئورىلدىکدە حقوقى مسئلەلدە قرآن وئىنە، معتبىر مسلمان عالملرى نىن ھرھانسى بىرىشى مسئلە بارەسىندە عومومى فىکر راضىلىغى ايلە ياناشى، اسلامى قبول ائتمىش غىر- عرب خلق لرىنى عادت- عنەلرى دە نظره آلىنماغا باشلانمىشى. بوتون بونلار اسلام دىنىنىن جۇخ واخت ھىچ بىرتىلىفات اولمادان سرعتلە يايىلماسىنا سبب اولوردو. گۇرۇندو يوکىمى، اسلام دۇنوق احکام دگىل، زمانىن طلب- لرىنى، جمعەتىن انکشاف قانونا اۇيغونلوقلارىنى نظره آلان اۇنلارلا حسابلاشماغى، مھارتلە باجاران بىردىندىر.

بعثتا" دە اللہ تعالی پيغمبر علیہ السلامین و مؤمن لرىن نظردقتىنى ھرھانسى بىرايشىن مھملىگىنە و واجىبلىگىنە جلب ائتمک مقصدیلە عىنى بىر سۇزو، فکرى مختلف سورەلدە تکرار- تکرار اۇنلارىنىن يادلارىنا سالىز. محمد علیہ السلامین جتىن آنلارىندا اۇزوندىن اولکى پيغمبرلرىن حکا نىت لرى، اۇنلارىن باشىنا گتبرىلن مصىبت لردفعەلرلە خاطرلادىلىپ، اۇنا تىلى وئرىلىر، صبرلى، تەکبىلى اولماق توصىسە ائىدىلیر. مفسرلرىن بعضىلرى قرآنندا ۱۱۴ دفعە تکرار ائىدىلن سم اللہ بن بئلە ھرسورە دەپئنى بىرمعنا ایفادە ائتدیگىنى گۇستەرمىش، اۇنلارى ایضاح ائتمىشلر. قرآن کریمدە جۇخلوتکرارلار، قارماق اریشیق-

ليق ،ضديت اُولدوغونو دا عا ائدن بعضى تنقيد جي لرو آ تا ئيست لربونلارين
 آله كلاميندا بيله ركدن ،محض يو خا ريدا گؤسته رديگيميز مقصد لر لسه
 ائديلد يگيني ،تأ سف كي ،گؤرمؤر ،يا دا قصدا " گؤرمك ايسته ميرلر .قئيد
 ائتمك لازيم دير كي ،قرآنين اؤزونده اؤرا دا هئج بير ضديت اؤلما ديغي نا
 ائله جه ده بؤيا ديگر فيكرين قوتلى تلقين مقصديله تكرر - تكرر
 وئريلديگينه اشاره اؤلوموشدور .(xxix، ۲۳) .

قرآن كريم بوتون كائنا تن يا را ديچيسى ،هر شئيين خاليقى اللنه
 تعالى نين بير ليگيني ،اؤنون قدرت و عظمتيني ،ازلى و ابدى و ا رليق
 اؤلما سيني ترنم ائدن الاهى بيركتاب ،مقدس بير هيمن دير اؤ ،انسانى
 آلاها عبادت ائتمه يه ،اؤنا هئج بير شريك قوشما ما غا ،بوتون ايشلرده
 يا لنيز اؤنا بئل با غلاما غا ،اؤندا ن كؤمك و مرحمت دبله مه سه ،هئج كسن
 دگيل ،يا لنيز آلاهي ن قارشيسيندا كيجلمه يه ،يا لنيز اؤنا بويؤن
 اگمه يه چا غيرير .قرآن كريم عئني زاماندا انسانى دايم اؤحا توتور .
 آلاهي ن اؤنو ان گؤزه ل بيجمده بارا تديغي ني ،جمع مخلوقا تـدان
 اؤستون توتدوغونو دا غلارى ،دني زلرى و جاي لارى ،سؤدا - قورودا باشايان
 بوتون حيوانلارى اؤنون اختيارينا وئرد يگيني سيلديرير ،هر جور شهوت
 و احتراسدان ،نفسدن اوزاق اؤلوب يا لنيز آلاها عبادتله مشغول اؤلان
 نورانى ملكلره بئله حرمت علامتى اؤلاراق انسانا سحده قبلما غى ،
 اؤنا تعظيم ائتمه يى بؤيورور .

قرآن كريم قادي نين جمع تينده كي بئر ينى و حرمتىنى يو كسك لسه
 قالد يرير ،اؤنون كيشى ايله بير ليكده عائله ده خصوصى موقع صاحبى
 اؤلدوغونو ،اؤشاق لارين تربيه سينده آتا ايله ياناشى مسئوليت داشيدى -
 غيني بيلديرير .اؤ ،كيشى لره قادي نلا ظريف بير مخلوق كيمي نزاكت له
 رفتار ائتمه يى ،اؤنون احترامىنى سا خلا ما غى .مهر ،مال - دولت مسئله لر
 بنده اؤنلارا گذشته گئتمه يى توصه ائدير .اؤ ،همده عائله يو كونون
 اساسا " كيشى نين جيگينينده دؤشديو نونظره آلي ب قادي ندان كيشى يه
 اظاعت ائتمه يى طلب ائدير .قرآن كريم جاهليت دؤورونون ان وحشى
 عادت لريندن بيرى اؤلان كؤريه قزلار ين ديرى - ديرى توريا غا
 با سدير يلما سىنى قادا غان ائتميش ،نكاح و ارث ليك مسئله لر ينده ،
 ر - آروا دين قارشى ليقلى علاقه لر ينده اسلامدان اولكى دؤور لر لسه
 مقاي سه ده قادي نلارا خئبلى اؤستونلو ك وئرميشدير .قرآن كريم كيشى سه

عینی زاماندا دۇرد آروا دالما غا اجازە وئرسەدە، اۇنلارا احتیاج، ضرورت اۇلما دیقدا بۇنو ائتمە مەیی، عۇمورلرینی بیرقادینلا. باشا وۇرما غی مصلحت بیلیر. الله کلامی قادیندان عصمت و عفت کیشیدن ناموس و غیرت ار- آروادان ایسه نمونه وی اخلاق طلب ائدیر.

قرآن کریم آدام اۇغلونا والدینلرینه حرمت ائتمەیی، صون نفسه قدهر اۇنلارین قوللوغوندا دۇروب احترا ملارینی گۆزلە مەیی، قۇھوم- اقرا با یا کؤمک ائتمەیی، قوهوملوق علاقه لرینی قورویوب سا خلاما غی، اۇنلاری داها دا محکم لنیدیر مەیی امر ائدیر.

قرآن کریم بیئتیمی عرصه یه جا تدیریپ مالینی قوروما غی، اۇنا دۇشن میرا ئدان بیر چۆپه بئله حق سیزیئره توخونما ما غی، بیؤخسولا، مسکینه، مسافره، غریبه، دیلنجییه - عمومیت له احتیاجی اۇلان هر بیر کیمسه یه تمنا سیزیاردیم گؤستهر مەیی واجب بویورور.

قرآن کریمده بیر طرفدن تک آللاهلیغین، توحیدین جوخ جدی و آردیجیل قویولما سی، دیگر طرفدن اجتماعی عدالت پرنسیپ لرینین و اخلاق مسئله- لری نین اۇن پلانا چکیلمە سی - محض بوعامل لر معاصر دؤورده اسلام دینی نین انکشاف ائتمیش آروپا اؤلکه لرینده و آمریکا بیرلشمیش ایالت لرینده وکانادا دا کؤتله لر، خصوصیه ضیالیلار ایچهر یسینده میسونرسیز یا بیلما سینا زمینه یار ائدیر. بوا یسه، طبیعی کی، غریبه کی بیرسیرا دایره لری ناراحت ائدیر. سلما ن رشدی کیمی آوانتورست لری و اۇنا دیل وئرن لری یئریندن اۇینادان، جدت لنیدیرن، اۇنو "شیطان آیه لری" کیمی بیر جفنگیات یا زما غا تحریک ائدن ده ائله همی- ناراحت چیلیقدیر.

قرآن کریم سجع - قافیله لی نثر شکلینده نازل اولموش دور. قراندا کی کلمه لر و ایفاده لر، سؤز سیراسی، صوتی ترکیب، سس اویوشما- باخمیندان بیر - بیرینه ائله قایناق ائدیلمیش دیر کی، اۇرادا بیر سؤزون بئله یئرینی دگیشمک، بیر سؤزو، یا خوده جانی آتماق غیر ممکن دور. قرآن کریمده تلفظ ائدیلمن سسلر، ایشله دیلمن سؤزلر، ایفاده و ترکیب لر کلاسیک عرب دیلینده ایشله ن سس، سؤز و ترکیب لردن عبارت اولما سینا باخما یاراق الله کلامی ایچینده اۇنلارین سئچیلیمیش، دؤزولموش، آردیجیلیغی، لاکونیکلیگی (موجزویبغجام) و توتومو او قدهر غیر عادی دیر کی، اوهمین دؤورده سؤیه نمیش خطبه لره، یا زیلمیش

شعرلرە "صلا" بنزە مېر، "اوخونا ندا انسا ناسرارانگيزتأ شيربا غيشلاير، دېنلەپىندە ايسە قولاقدا تامام باشقا جور، يىئنى آھنگ لەسسلە نىسـر . خصوصيلە قرآن آوازلا اوخوندوقدا بۇسسلر وسۇزلرعضوى صورتدە بىسـر بىرىنە قووشۇبالاھى بىرھارمونىيا يارادير .

معلومدوركى، قرآن كرېم نازل اولدوغودۇورده عربستان يارىسـم آداسىندا شعر، ناطق ليك صنعتى چۇخ انكشافا ئتميش فصاحت وبلاغت اوزونون ان يوكسك ذىروەسىنە چا شمىشدى، امرالقيس، عنترە، نابغە، ظهير اعشا، خنسا، حسان بن ثابت كىمى شاعرلرین شېرتى بوتون عرب قىبىلەلرى آراسىندا يايلىمىشدى. عرب قىبىلەلرى نىن اكثريتى نىن آخىشب گلدېگى عكاذ بازاربىندا تكجە آل ـ وئركىشمير، تجارت سازشلىرى باغلانمىسـر، عىنى زاماندا قديم آفينا دا (*Αφύνη*) اولدوغوكىمى، شاعروناطق لىرىين مسابقەلرى دە گىنجىرىلىردى. مسابقە زامانى اوخونان شعرلرىين، سۇيلەنن ختبهلرىين مُنصف لىرطرفىندن قىمت لىندىرىلمەسى او دۇورده يازىلى صورتدە اولماسادا شفاھى شكلىدە بوتون عربستان يارىسـم آداسىندا انتشارتا پىمىش عمومى ائستىتىك طلب لىر، معىن استىللىستىك شورمالار اساسىندا حيا تا گىنجىرىلىردى. آز سۇزلە چۇخ شئى دئمەيسە، بوتۇو بىرفىكرى قصورسوز افادە ائتمەيسە خصوصى اھمىت وئرىلىردى. شعرىين، ناطق ليگىن اسلوببا تىن يوكسك، انكشافا ئتىدىگى بئلە بىسـر دۇورده نازل اولموش قرآن كرېم عربلرىين شېرتى دىللىرازبرى اولان بوتون محتشم صنعت اشرلرىنى اوئز تكرار ائدىلمزگۇزەللىگى ايلسە كۇلگەدە قۇيموش، اولنلارین بدىعى تا شىرقوەسىنى ھىچە ائندىرمىشدى. ھمىن دۇورده وسۇنراكى واختلاردا بىرچوخ گۇركملى عرب شاعر، ناشىر و خطىبلرى محمدىيغىمىرىن قرآننى اوزوندىن اوبدۇردوغونو ادعسا ائدەر كاؤنا بنزەز نموشلر ياراتماغا ھەدگۇستەرمىش، لاکىن سۇنرا بۇجھدلرى نىن بوشا چىخدىغىنى گۇروب قرآننى حقيقى اللە كلامسى، آسماننان نازل ائدىلمىش بىر معجزە اولدوغونو اعتراف ائدەر كاؤنر اسلاما دونموشدولر .

قرآن كرېم انسان سۇزو، بشر كلامى دگىلدىر. بۇ، اوزون عصرلرىين تجربەسىندە دفعەلرلە شىوت اولونموشدور. معتبر روايتە گۇرە، بىسـر عرب شاعرى كاغاز اوزەرىينە بىر شاعرىا زمىش، مصراعلاراسىنا بىرنىچە سطر حدىث وبىر قرآن آيسەسى علاوه ائدىب اونو اسلام دىنىندن وقرآننان

خبری اُولمايان، لاکين عرب ديليني چوخ بيلن بيريدوييه (صحرادا يا شا - يان كوجرى عربه) اُوختدورموشدور، بدوى شعرى اُوخوموش، حديثسه جاتديقا: "بُو، يوخاريداكى سطرلره بنزه مير، بُو، راداكى صنعت داها يوكسكدير" - دئميش، قرآن آيه سينه يئتيشديكده ايسه شاقين بيير وضعيته: "بُو ايسه هنج بيرسوزه بنزه مير، بُو، رادا معنا ايجهريسينده معنا واردير. ها ميسيني آنلاما غا امان بوخدور!" - سويله ميشدى .

بشرمدنيتينه اُولمزيونزيا نمونه لرى، جها شمول صنعت اثرلرى بخش ائتميش عرب ادبيا تيندا قرآن قدهر گوجلوتأثيرلى پوئتيك نثر - نمونه سى ياراديلما بيلمه ميش، اُو، تکرارا ئديلمز، تقليدا اُولونما زبيير كلام كييمى قالميش وشبهه سيزكى، دؤنا دوردوجادا قالا جاقدير. قرآن كريم عرب ديلينه ونطقينه يئنى آهنگ، عرب موعظه سينه مقدس بيير هارمونيا گتيرميشدر. قرآنين بقره سوره سى نين ۲۳ - نجو آيه سينده بونا اشاره ائديله رگ بئله دئيلير: "اگرينده ميزه (محمد عليه السلام) نازل ائتديگيميزه نكينيز وارسا، سيزده (فصاحت وبلاغتده) اُونسا بنزهر بيرسوره گتيرسن واگر سيزسن (بُو، شرکلامى دير) ادعا نيسز دؤغرو دورسا، آلاهدان ساوايى بوتون شاهدرينيزى و (بت لرينيزى، شاعر خطيب وعالم لرى نيزى) بُو ايشده كؤميه جاغيرين!" .

قرآن كريم قافيه لى نثرله، همده چوخ فصاحت لى وبلاغت لى بيريديله نازل اولدوغونا، غبيدن خبر وئردىگينه گؤره بير چوخ بت يرست عرب لير محمد عليه السلامى شاعر، كاهن وسئحرا ز آدلانديرير. بونونلادا بير طرفدن پيغمبرين حقيقى ليگيني، ديگر طرفدن ايسه الله كلامى نين مقدس ليگيني شبهه آلتينا ائلماق ايسته بيرديلير. قرآنين اوزونده محمد عليه السلامين شاعر، كاهن، يا خود سئحرا ز اولما دىغى، الله كلامى نين ايسه شعره ويا كاهن ليك ائربنه بنزه مه ديگى دفعه لرله قئيدا ئيلميشدير. ياسين سوره سى نين ۶۹ - نجو آيه سينده بۇ باره ده بئله دئيلير: "بيز اُونسا (محمد عليه السلام) شعر اؤگرتمه ديك وئو اونا هنج يار شما زدا، اونا وحى اولونا آنجا ق اؤبود - نصحيت وآجيق - آشكار قرآندير" .

اسلام احكامينا گؤره، پيغمبرلره نازل اولان وحى اوليا لارا ويا شاعرلره وئريلن الهامدان داها يوكسكدير. چونكى شاعر و حيين يالنيز بير نوعى - الهام وئريلديگى حالدا، پيغمبره هم الهام، معنى معين بير فېكرن انسانين اؤرهگينه داميزديريلماسى، درونى، مبهم بير سلسله

اونا تلقین ائدیلمه سی، ائله جه ده وحیین باشقا نوع لری گئچرک یوخو،
 الله تعالی ایله یا ملک واسطه سیله، یا خوددا آرادا هئچ بیرو واسطه
 اولما دان (حجاب آرخا سیندان) دانیشما بخش اولونور. وحی پیغمبره
 یا لنینز آلاهدان نازل اولدوغو حالدا، الهام شاعره، یا خودباشقا بیبر
 کیمسه یه آلاهدا یا ناشی شیطانین وسوسه سیندن، جن لردن و پیری لردن ده
 گله بیله ر. پیغمبر معصوم اولدوغوندا ن شیطان اونا باطل فیکر لری وسو-
 سه ایله تلقین ائده بیلمز. بئله لیک له، پیغمبر درجه اعتباری ایله
 شاعر دن افضل، پیغمبره نازل اولان وحی اوستون دور. کمال انسان،
 معصوم مخلوق اولدوغو اؤچون روحی وضعیتین، عقلی سویه نیسن ان
 یؤکسک مرتبه سینه بیئتیشن پیغمبرین شعره، شاعرلیگه احتیاجی یوخدور.
 چونکی او، ان یؤکسک مقام اولان نبوت درجه سینه یؤکسک لمیشدیر. داهی
 فضولی بونا اشاره ائده رک یازیر:

اول درج "ان افصح" کی، حکمت دایه سی

شعر شهید یله لب جان پرورین تر قیلما میش

شعر بیر زیور دیر، آما بیز کیمی ناقص لره،

اول کی کالمیدیر، اونو محتاج زیور قیلما میش

بونولا بئله پیغمبر علیه السلام دینین، اخلاقین، پاک لیغین و
 یؤکسک آمال لارین تبیلیغینده شعرین صنعتین گوجونو گؤزه ل بیلیمیش،
 شعره و شاعره یؤکسک قیمت و ثرمیشدیر. اؤ، حبیبه ابن وهب، امیه بن ابی
 السلت کیمی خلقی بت پرستلیگه و اخلاقی سزلیغا دعوت ائدن مشرک.
 شاعر لری قطعیت له پیسله میش، حسان بن ثابت، کعب بن مالک، عبدالله
 بن رواحه کیمی مؤمین شاعر لره بؤیوک احترام گؤسته رمیش، اونلاری
 عزیز له میش، اؤز یا نیندا سا خلا میشدیر. اونلار پیغمبر علیه السلام
 حضور و ندا یؤکسک موقع صاحب لری اولموشلار. اسلام تاریخچ لری نیسن
 بیلدیر دیکلرینه گؤره، پیغمبر علیه السلام حسان بن ثابت ته تئز-تئز
 مراجعت ائدیپ: "سؤیله کی، روح القدوس (جبرئیل) سنینله برابر
 دیر!" - دئیهر میش. پیغمبریمیز اؤزونون مدینه ده کی مسجدینده حسان
 بن ثابت اؤچون خصوصی بیر منبر دوزه لتدیر میش دی. حسان قالخیب منبرده
 اگله شر خلقی دوغر و بولا، ایما نا جا غیر ار، رسول اکرمین علی نهینسه
 دانیشان، اونا افترا یا خان مشرک لری و کافر لری هجوا شده ردی:

شاعر اولدور کی، اونون قلبینه حسان کیمی
 نفخه روح الامین ائله یه القای سخن!

پيغمبرين اصحابه لري آراسيندا شعر طبعي اولانلار آزدگيلدي، ابوبكر،
عمرده شعر دئيه ردي لر. علي عليه السلام ايسه مقتدر بير شا عرايدى. اونون
"ديوان امير"ى عرب عالمينده بۇگونه قده رمحتشم شعر نمونه لر يـنـدـن
حساب اولونور.

"قيامت گونو آلاھين حضوروندا عالمن مركبى شهيدين قانيندان
قيمتلى دير"، "عالم لر پيغمبرلرين وارث لرى دير."، "علم جين ده ده
اولسا، آرديجا گئدين!" - بويوران پيغمبر عليه السلام علمى، ائله جه
ده شعرى بۇكسك قيمت له نديره رك: "حكمت لى شعرده وار"، "شعربىـسـر
سۇزدور، گۇزەل اولانى دا وار، چيركىن اولانى دا. سن گۇزەليني گۇتور،
چيركىنى نى آت!" - سۇبله ميشدير.

قرآن كريمين ۷۷۱xx سورة سى نين ۲۲۷ - جى آيه سى، همچنين يو خار بىدا
دئيلن لر بعضى شرقشنا سلارين محمد پيغمبرين گوياشا عرلرى سئومه ديگى،
شعره، صنعته قيمت و ثرمه ديگى تبار ده كى اساس سيز مدعا سيني كۇكوندن
تكذيب ائدير.

پيغمبر عليه السلام قرآن كريمى اؤگرنمەيى ويا شقالاريندا اؤگره تمه
يى واجب بويورموشدور. بۇايشين بۇيوك شوابى واردير. معتبر حديث لر -
ين بيرينده بئله دئيلنر: "وشاقلاريندا قرآن كريم اؤگره دئيلر و يـسـا
اوللارى قرآن معلمى نين يانينا گۇندە رئلرە اؤگره ديلن قرآن نين هر
حرفى اؤجون اون دفعه كعبه معظمه زارتي نين شوابى وئريله روقيا مت
گونو باشينا دولت تاجى قونار". اؤدوركى، قرآن اؤخوما قلافيضه جاتماق،
ثواب قازانماق ايسته ين اوتو باخشى اؤگره نمەيى، عربجه بيلمە ديگى
اؤجون الله كلامى نين معنا سيني دقيق آنلاما سادا، هئج اولما سا، دؤزگون
قرائت بييله نمەلى دير. قرآن كريمى دؤز اؤخويان اؤزونە ثواب، سهو
اؤخويان ايسه گناه قازانميش اولور، فضولى نه گۇزەل دئتميشدير:

اي خطا لفظيله قرآن نين شكوهون سينديران
معجز آيات قرآن داندان حذر قيلما زميسان ؟
هراليف بير خنجر خونريزيران دير سنه
خنجر خونريزيران داندان حذر قيلما زميسان ؟
بیر حکیم کا ملین دارالشفای حکمتیـنـ

قيلماق ايسته رسن خراب، اولندان حذر قيلما زميسان ؟
قرآن كريمين بعضى سورة لرى، خصوصيله فاتحه، اخلاص، ياسين، جمععه،

الرحمان، رعد، دهر، توبه، نحل سوره لری بقره سوره سی نین آیت الکرسی حصه سی دیندارلار آراسیندا داها جوخ اوخونورکی، بودا اولارین تئز- تئز اوخونما سی نین مؤمنه داها آرتیق ثواب قازانديرما سی ساره ده پیغمبر علیه السلامین بویوروقلاری ایله باغلیدير. مثلا، "عادت او زره آغیر خسته نین، جان وئره ن آدامین یا نیندا، یا خود قبراؤستونده یا سیین اوخونور، یا سین سوره سی حقینده حدیث شریفده بئله دئییلیر: "یا نیندا یا سین اوخونان خسته سۇدان دویاراق وفات ائده ر وسۇدان دویاراق قبراؤستونده گئده ر". ویا: "مسلمان بیر خسته یا نیندا یا سین اوخوندوقدا رضوان آدلی ملک جنت شریعتی گتیره ر. خسته سۇدان دویموش وضعیتده وفات ائده ر وسۇدان دویاراق قبراؤستونده گئده ر. اونون سویا احتیاجی اولما ز". اسلام احکامینا گؤره ،جان اؤسته اولان آداما سوا یچیرتمک لازیمدير، چونکی بۇزما ن اونا شدتلی یا نفی اوزونلیر. اونداشیطان جان وئرن آداما ماف سوگؤسته ریب: "سندن باشقا تا نریم یؤخدور، دئسن سنه سو وئهرم"، سؤیله ر. یا سین سوره سی اوخوندوقدا ایسه بسۇ سوسوزلوق آرادان قالخار. بۇندان علاوه یا سین دۇنیانین کئچیمی اولدوغونو بیلدیردیگی، جنت نعمت لرینی، جهنم عذابینی اطرافلی تصویرائتدیگی اوچون همین سوره آغیر خسته ویا جان اؤسته اولان آدامین یا نیندا اوخوندوقدا اونون ایما نینی داها آرتیرار، قبراؤستونده ایما نلاگئتمه سینه سبب اولار. یا سین همده دیربله ر اوچون بیر عبرت درسی دیر. عمومیتله ،مسلمان عالم لری یا سین اوخونما سی نین آشا غیدا کیمی اون فایداسی اولدوغونو گؤسته ریرلر:

- ۱- بۇزما ن آج توخ اولار، یعنی گؤزله مه دیگی ییئردن اونسا روزی گلهر.
- ۲- سوسوزلوق، یا نفی آرادان قالخار.
- ۳- پالتاری اولما یان پالتارتا یار.
- ۴- اجلی جاتما یان خسته شفا تاپار.
- ۵- اجلی جاتان خسته اولوم آجیسینی دویماز.
- ۶- جان وئره ن خسته نین گؤزونه جنت ملک لری گؤرونور.
- ۷- انسانین قورخوسو، سگسه گه سی آرادان قالخار، اونا خالیر جمعلیک، امین امانلیق گلهر.
- ۸- غریب آدام ویا سفرده اولان اوزونه دوست هایان تاپار.
- ۹- سۇبا یلارین ائولنمه سی آسانلاشار.
- ۱۰- ایتنه ن شئی تابیلا ر.

رعد سوره سی اوخوندوقدا روحون بدنن چیخما سی آسانلاشار، آیت الکرسی امین - آمانلیق، سلامتلیق بخش ائده ر، بالرحمان سوره سی انسانا

تسلى بخشاشدەرو الى آخر. قرآنين هانسی سورەلری نین ،بۇویا دیگىر سورەنین هانسی آیەلری نین هانسی مقامدا ۋخونما سی بارەدە حدیث لردە ،تفسیرلردە وشریعت کتابلاریندا اطرافلی معلومات واردیر . اسلام عالمیندە قرآن کریملە باغلی ان جتین مسئلەلردن بیری دە اۇنون تفسیری وترجمەسی مسئلەسی دیر .

معلوم دورکی ،الله کلامینین آیەلری نین هر بیری بۇیا دیگر حادثە ایلە علاقە دارنازل اولموشدور . هرآبە نین اۇز نازل اولما سببی وار . دیر . قرآن دا ایشلەنن قبساآبەلرین ،آیری - آیری سۇزلرین هر بیری اۇز لویوندە گئیش معناتوتومونا مالک اولدوغو ،بۇیا دیگر دینی ،شعری مسئلەبە ،تاریخی حادثەبە ،معین بیراحوالاتا اشارە اتدیگی اۆچون اۇنون نازل اولما سببینی بیلمەدن ،ماهیتینە وارمادان الله کلامینی دۇغرو - دۆزگون باشا دۆشمک اولماز . قرآن بیغمیر بىمیزه نازل اولدوغو آلاھین امیربلە جبرئیل طرفیندن یالینزا ۋنا ۋخونوب ابضاح اندیلدیگی اۆچون ،طبیعی کی ،اۇنون ان دوغرو ،ان دۆزگون معناسینی بیلن دە محض بیغمیر اۇزو اولموشدور . "قرآن کریمین معناسینی یالینیز محمد علیە السلام آنلامار " حدیثی بۇنوا جیق - آیدین بیلدیر مکدە دیر . صحابەلرین اکثریتی اۇز آنادیلینی - عرب دیلینی چۇخ گۇزەل بیلدیکلرینە ،گئجە - گۆندوز بیغمیر نوروندان ضیالاندیقلارینا باخما یارق ،بئئندە قرآن کریمین سیرچۇخ آیەلری نین دقیق معناسینی آنلایا بیلمز ،اۇنلاری محمد علیە السلامدان سۇرۇشوب اۇگرە - نردیلر . بیغمیر بىمیز اۇنلارین هر بیری نە اۇز عقلی سۇبە سینە موافق اولاراق الله کلامینین معنایارینی ابضاح ائدەردی .

محمد علیە السلامین وفاتیندان سۇنرا علی بن ابوطالب عبدالله بن عباس ،مجاهد ،قطادە ،مقاتیل ،اسن حویرکمی باخن صحابەلر بۇ ایشی دوام ائتدیرمیش ،الله کلامینی بیغمیردن ائشیدیب بیلدیکلری ،اۇندان روایت اولونان حادثەلر اساسیندا تفسیر ائتمیش ،معناسینی اۇمتە چا تدیرمیشلار . علی بن ابوطالبین "نہج البلاغە" سی قرآن کریمی آنلاماق ،ایلکین اسلامدا کی شرعی واجتماعی - افتصادی مسئلەلر اۇگرە نمک اۆچون عوض سیز قایناق دیر .

سۇنرا کی دۇورلردە قرآن کریمە مختلف مذهب واستقامت لردە مای سیز - حساب سیز تفسیرلریا زیلمیش ،آیەلرین ظاهری و رمزی معنایاری

آچىقلانمىشدير .

قرآن تفسىرى اسلام عالمىنده ان چتىن علم حساب اولونور . تفسىره يالينز علمده مجتهدلىك مرتبه سببه يئتيشن عالم جرئت ائده بىله ر . قرآن كرىمى تفسىر ائتمه يه گىرىشىن مجتهدا يگىرمى آنا (اساس) علمى و اولدان آيرىلان آلتىمىش قولۇ مكممل بىلمه لى دىركى ، بونلارىن دا مجموعى سكسان علم تشكيل ائدير . همىن علملره درىندن بيه لنمه يىن شخصىن ائدىكى قرآن تفسىرى يا رىمجىق ، ناقصدىركى ، بودا بۇيوك گناه سايلىر .

اسلام احكامىنه گۇره ، قرآن كرىمده كى علم و بىلگى لرا وچ قسم دىر . بىرىنجى قسمة الله تعالى نىن اسىم لرى وصفت لرى دا خىل دىركى ، اولونو تانرى اولنلارنى ماهىتنى هئج بىرىبنده سىنه بىلدىر مه مىشدير . اولنلارى الله دان باشقا هئج كس بىلمز . ايكىنجى قسمة دا خل اولان بىلگى لرى يالينز محمد عليه السلاما بىلدىر يلمىشدير . پىغمبرىمىز اولنلارى يا خىن اصحابه لرىنه ، صحابه لر اولز لرىندن سونرا گلن تا بعىنه ، تا بعىن ده اولز لرىندن سونرا گلن لره اولگزه تمىش لر . بئله لىك له ، بونلار قرآن كرىمىن مختلىف معنا لارا گلن متشابه آيه لرى دىركى ، اولنلارى پىغمبر عليه السلام اولزون و اولنون وارث لرى علمده قوتلى اولان عالم لرى ، مجتهدلر بىلر . اولونجو قسمة دا خل اولان بىلگى لرى الله تعالى محمد عليه السلاما اولگرتىش و اولنا همىن بىلگى لرى اولز امتىنه ده اولگرتمه يى امر ائتمىشدير . بۇ بىلگى لر ده اولز نوبه سىنده آشا غىدا كى ايكى قسمة آيرىلر : ۱- قدىم انسا نلارنى گنجىمىش امت لرىن حىات و معىشتىنه ، تاريخىنه عايد اولان حكايه تلىر (قصص) ، ۲- الله تعالى نىن دۇنيادا آخرتده ياراتمىش اولدو غو يارا دا جا غى شى لرحقلىنده كى معلوما تلىر (اخبار) بۇيۇلگونون بىرىنجى قسمنه عايد اولان بىلگى لر آغىلا ، تجربه ايله دگىل ، پىغمبر عليه السلامىن دئدىكلىرى ، سۇيله دىكلىرى ايله آنلاشلا بىلر . ايكىنجى قسمة دا خل اولان بىلگى لرى ايله آغىل ، تجربه و علمىن گوجو ايله آنلاشلا بىلر . بوخا رىدا دئىلىن لى قرآن كرىمى تفسىر ائتمه گىن نه قده رچتىن و نه قده ر مسؤلىت لى بىرايش اولدو غونا دلالت ائدير .

قرآن كرىمه اولرتا عصر لرده يازىلمىش مشهور تفسىر لرا بجه رىسىنده طبرى نىن ، ابو حىب نىن ، فخرالدىن رازى نىن ، بىضادى نىن تفسىر لرىنى

زمحشرى نين "كشاف"، جلال الدين محلى و جلال الدين سيوتى نين "تفسير الجلالين"، شيخ طبرسى نين "مجمع البيان" اثرلارنى، ائله جهده "تفسير ابى السعيد"، "تفسير صفى" و باشقا لارنى گؤسته رمك اولار.

قرآن كريمين صوفى تفسيرينه، رمزى يورۇمونا حصارا ئدلميش اثرلر ايچە ريسينده محى الدين بن عربى نين مشهور تفسيرى، همچىن جلال الدين رومى نين الله كلامى نين باطنىنى، داخلى ماھىتىنى آ نلاما ق اؤچسون عوض سيزقا يىناق اولاق "مثنوى" سى خصوصى يىرتوتور.

معاصر دؤوروموزده عرب مملكت لرينده، ايراندا، توركيه ده پاكستاندا و باشقا مسلمان اولكه لرينده قرآن كريمه علمين صون نائليت لرينسه اسالان بيرچوخ مكممل تفسيرلريا زيلميش ويا زيلما قدا ديركى، اولارنى بورادا بير-بير سادالاما غا وحقينده دانيشما غا مكان يوخدور.

بىرشى نظره آماق لازيم ديركى، قرآن كريمين ايلك تفسيرى نى ساغليغىندا حديث لرله اوزو وئره و وفا تيندان سونرا دؤوره، زامانا گؤره الله كلامى ناچوخلو تفسيرلريا زيلجا غىنى گوزل بيلن بيغمبر عليه السلام توصيه ائتميش، بالنىز آغىلا، سربست محاكمه بهورمىزى يوروملار استنادا ئندن تفسيرلرين خطادان خالى اولما يا جاغىنى، بئله ليكله ده صاحبينه گناه قازاندىرا جاغىنى خبر وئرميشدى. اؤدور كى، قرآن نين اوز تعبىرى ايله دئسك، "علمده قوتلى، محكم اولدو غونو" بيلدىكن، اهل خبره طرفيندن اعتراف اولوندو غونو يقين ائتىدىكن سونرا تفسيره گيريشمك لازيم دير. بيغمبر عليه السلامين بومقدس توصيه سى قولقلاردا سيرغا ئدىلهر ك ايندى نين اوزونه قده راسلام عالمينده نقله استنادا ئدن، بوويا ديگر آيه نين ايضا حيندا نقله اساسا "فيكيرو ملاحظه يورودولن تفسيرلره اؤستونلوك وئريلير. قرآن كريمين هرھانسى بير ديله ترجمه سينه گلدىكده ايسه، بو اولدو قجا چتىن، مشكل بير مسئله دير. هر شئيدن اول اونوقتيدا ئتمك لازيم ديركى، قرآن نين عرب دىلينده تفسيرى سوزون گئنىش معناسيندا الله كلامى نين عىنى بير ديلده باشقا سوزلرله ايضالى ترجمه سينى، شرحىنى وئرمك دئمك دير. لकिन بۇ تفسيرلر نه قدهر مكممل، فصاحت و بلاغت له يا زيلسا دا، قرآن كريمين متنى ايله مقابله ده چوخ ضعيف، سؤنوگ گؤرونور. عموميت له، هرھانسى بير اثرين باشقا ديله ترجمه سى، نه قدهر قوتلى اولسا دا، اصلى نين يىرتىنى وئره بيلمز، او كى قالدى الله كلامى اولاي

ھرھانسی بېر مترجم قرآن کریمی بۇویا باشقا دیلە ترجمە ئىدە رکن اُونو
 اُوْز باشا دۆش دۆيوکیمی ترجمە ائدیر. قرآن داکى سۆز لرین معناسى ایسه
 اُوْقدەر درین ، اُوْقدەر کونتئکستوآل دبرکی، اُونلاری چُوْخ زامان بېر
 سۆزلە وئرمک ممکن اُولمور، ایستەر۔ ایستەمز علاوه سۆزلەرە ویسا
 معترضە دە وئریلن ایضا حاتلارا احتیاج دۇیولور. بعضاً "بۇویا دېگر سۆزون
 دقیق معناسى بیلینمیر، عرب تفسیرلری نین اُوْزونده مختلیف کلمەلرە
 افادە اُولونور. مترجم وارگوجونو صرفا ئدیرکی، قرآن آیەلرینسی
 باشقا دیلە محض اللہ تعالی نین ایستەدیگی کیمی دقیق جاتدیرسین .
 لاکین ، تأسف کی، بۇچُوْخ زامان ممکن اُولمور و ترجمە جی ایستەر۔ ایستە
 مزایە نین دقیق ترجمە سیندن داها چُوْخ اُونون آنلامینی ، عمومی مضمونونو
 اُوْخویا جاتدیرمالی اُولور. محض بونا گۆرە دە بعضی گۆرکمالسی
 مسلمان عالم لری حق لی اُولاراق قرآن کریمی هئج بېردیلە ، حتسی
 عربجه نین اُوْزونده بئله ترجمە ائتمەگن ممکن اُولما دیغینی گۆستە ۔
 رمیش و اُونون ترجمە سینى مصلحت گۆرمە میشلر. اُو دورکی، قرآن نین بۇ
 ویادېگر دیلە ترجمە سی دئدیگدە اُونو مطلق معنادا دگیل، شرطی معنادا
 باشا دۆشمک لازیم دیر. بۇرادا اساس مقصد عرب دیلینی بیلمە بن لىرى
 قرآن آیەلری نین عمومی مضمونو ایله تانیش ائتمک اُونلاردا اللہ
 کلامی نین متنى حقینده آنلايش ، تصوْریا راتما قدا دیر. قرآن کریمی ن
 حقیقی معناسینی آنلاماق، بیلیمک ایستە بن لىر مشهور دین عالم لری نین
 اشرلرینی دریندن اُوْخویوب ۔ اُوگرە نەمە لی دیرلرکی، اُونلارین دا اساسینی
 بیئنه قرآن ویالینیز قرآن تشکیل ائدیر. سۆزوموزون مغزی بۇندان
 عبارتدیرکی، قرآن کریم پیغمبر علیہ السلام عرب دیلیندە نازل اُولدوغو
 اُوْجون اُو، عربجه اُوْخونمالی، موعظه واختی، دینی آیین لرین اجراسی
 زامانى اُونون آیەلری عربجه دئیلیمە لی، صۇنرا اُونلارین عمومی
 مضمونو، مېسرا اُولان معناسى عربجه بیلمە بن لره ایضا ج ائدیلمە لی دیر.
 اللہ کلامی نین باشقا دیل لره اُولان ترجمەلرینە هئج واخت قرآن
 دئیلیمز، اُونلارا یالینیز ویالینیز قرآن نین ترجمە سی وی آنلامى آدی وئەر۔
 یلەر. بۇ ترجمە لرین هامیسی قرآن کریمین اصلی ایله مقایسە دە
 قیزیل گۆل اُولمایان یئردە اُونون عطرینی گۆلابدان آلماق کیمی
 بېر شئیدیر. قرآن نین اُوْزگە دیلە ترجمە سی بېرپانا دۇرسون، عرب
 دیلی نین اُوْزونده اُولان ھرھانسی باشقا بېرچُوْخ فصاحت لی و بلاغت لی

كلام، سجع له يا زيلميش قافيه لى نثر نمونه سى، اُونو اُوخويان ودينله يين
اُوچون الله كلامى نين اسرار انگيز آهنگى نى، مقدس هارمونى سينسى
فوقا لى بشرگۇزەللىگىنى عوض ائده بيلمز، گۇرۇندوبوكىمى، قـــــــرآن
كريمىن بۆتون حكمتى عرب دىلىندە اۇلدوغوكىمى، اُونون سئحرلىسى
تأثير قوه سى ده يالنىز عرب دىلىندە دير .

بۆتون بۇنلارى نظره آلان پيغمبر عليه السلام قرآن كريمى اۇزونون ان
بۇيوك معجزه سى آدلانديرميش ، اُونون دۇنيا دۇردوقچا دورا جا غىنىسى
سۇيله ميشدير . معلوم دوركى، هر پيغمبره اُونون پيغمبرلىگى نين دۇغرو-
لۇغونو تصديق ائتمك اُوچون الله تعالى طرفيندن بير و بير نئچه
معجزه وثيرلە ميشدير . مثلاً موسىٰ عصا سىنى يئره آتاند او ، اژداها يا دۇنر
الىنى قوينونا قويوب چىخارتديقدان صۇنرا او ، پالاق نورسا حىــــم
باخانلارى حئيرته گتيره رميش . عيسى پيغمبر حذام خسته لىگىنىــــه
تۇتولانلارى ساغلادير ، نفسى ايله اۇلولىرى دىرلەديرميش . محمد عليه
السلام بارما غى نين حرکتى ايله آيىلكى بۇلرميش ، بۆتون بۇ معجزه لر
همين پيغمبرلرحياتدان كۇچدوكدن صۇنرا كسىلبر ، روايت شكلينــــده
نسىلدىن - نسيله گنچه رميش . محمد عليه السلام صۇن پيغمبر اۇلدوغونى
گۇره اونا دۇنيا نين آخىرىنا ، قيامت گۇنونه قده رقا لاجاق بير معجزه
وثيرلەلىدى . همين معجزه قرآن كريمدير . محض بۇ معجزه نين نتيجه سى
دىركى ، بۆتون بۇيوك عرب شاعرونا ثرلىرى قرآن نين گۇزەللىگى قارشى -
سيندا اوز حئيرت لرىنى گىزلەده بىلمەيب او نوق بىركتاب ،
الاهى كلام آدلانديرميشلار ، محض بۇ معجزه نين نتيجه سى دىركى ، مىليونلارلا
انسان هرگۇن مسجدده ، ائوده ، يا خودرادبو وتلوبيزون ايله قىمىرآن
كريمىن اۇخونما سىناققت له قۇلاق آسىر ، اُونودىنلە مكدن دۇيمورلار ،
قرآن اونلارادايىم تزه ويئنى گۇرۇنور .

قرآن كريمىن اۇزگه دىله ترجمه سى ايله علاقه دارىوخا رىدادئىيلــــن
چتىنلىك لرله ياناشى ، محمد عليه السلام بۆتون بشرىته پيغمبرگۇندە ر-
يلدىگىنه ، قرآن دۇنيا مدنيتى نين ان محتشم آبيده لر يندىن بىــــرى
اۇلدوغونى گۇره او ، باشقا دىللره ترجمه اۇلونمالي ويا بىلما لىدىر .
بۇچۇخ نجيب ولازىملى بىرايشدير . تصادفى دگىلدىركى ، اسلام دىنى نىن
بىرچۇخ باش بىلن لرى ، اۇجمله دن امام بخارى قرآن كريمىن باشقا
دىللره ترجمه سىنى جايىز بىلميشلر .

پيغمبر عليه السلام اؤز ساغليغيندا آلاھين حکم ليريني، بۇيوردۇقلاريني
 تبليغ ائتمک اؤچون ياخين صحابه لرينه اجنبي ديللري اؤگره نهمي
 توصيه ائديردي. اؤ زيدبن ثابت قرآن کریمی غير عرب سامي خلق لره
 آنلاتماق، اؤنلارين آراسيندا يايماق مقصديله عيبراني و عيرانسي
 ديللريني اؤگره نهمي بۇيورموشدو، سلمان فارسي اسلام تاريخينده
 ايلک دفعه عرب ديليني بيلمهين ايرانلي لارا اؤچون فاتحه سوره سيني
 فارس ديلينه ايضاحلي ترجمه ائتميشدى. گؤرونديوکيمي، قرآن کریمين
 ترجمه سي ايشينه اسلامين لاپ ايلک دؤورلرينده تشبث گؤسته ريلميشدى.
 قرآن کریم قديمدن برى تورک و فارس ديللرينه ترجمه ائديلميشدير
 قرآنين علم عالمينه معلوم اولان ايلک ترجمه سي ۱۱ يوزا يليليگه
 عايددير، جفتاي لهجه سينده اولدوغو احتمال ائديلن بۇترجمه نين بير
 نسخه سي لنين گراد شرقنا سليق انستيتونون کتابخانا سيندا، ديگر
 نسخه سي ايسه منچسترده كي ريلانديزکتا بخانا سيندا ساغلانيلير. الله
 کلامينين اوغوز لهجه سينده اولان ناتمام بيرترجمه سي بریتانيا موزه —
 ينده، ۱۳۳۸ — جي ايلده ائلخانلارا اؤچون همين لهجه ده شيراز دا
 يازيلميش باشقا بير نسخه سي ايسه تورکيه ده دير. حاضيردا تورک ديلينده
 قرآنين يوزه ياخين ترجمه سي و تفسيرى موجوددور. آروپا دا قرآن
 کریمين ترجمه سينه اورتا عصرلردن برى بۇيوک مارق گؤسته ريلميش
 و ايندى نين اؤزونده ده گؤسته ريلمکده دير. قرآن ۱۱۴۱ — جي ايلده
 لاتين، ۱۵۱۳ — جوايلده ايتالیا، ۱۶۱۶ — جي ايلده آلمان، ۱۶۴۷ — جي
 ايلده فرانسيز، ۱۶۴۸ — جي ايلده انگليس ديللرينه ترجمه ائديلميش.
 دير. بۇگون همين ديللرده قرآنين اؤتوزاقده رترجمه سي واردير.
 روسيه ده قرآن کریمين ترجمه سينه ۱۷۱۱ عصرده بۇيوک پيكتورون
 تشبثوايله باشلانميشدير. دؤورونون گؤرکملی مدنيت خادمى ب. پو-
 سينکوف ۱۶۴۷ — جي ايلده دبوريئنين فرانسيز ديلينه ترجمه سيندن
 استفاده ائده رک قرآنى روسجا يا چشويرميش، ۱۷۱۶ — جي ايلده اؤنو
 پطربور قدا نشر ائديرميشدير، ۱۷۱۱ عصرين ايکينجي ياريسيندا
 يا شاييب-يارا تميش روس ادیبى م. اى. وئريووکين ده همين فرانسيز
 ترجمه سيندن استفاده ائده رک، ۱۷۹۵ — جي ايلده، قرآنى روس ديلينه
 چشويريب درج ائديرميشدير. داھى روس شاعرى آ. س. پوشكين اؤزونون
 "قرآنا نظيره" دلی شعر سلسله سينى م. اى. وئريووکينين بۇترجمه سينه

اساساً قلمہ آلمیشدیر. همین ترجمہ دن ایکی ایبل صونرا، یعنی ۱۷۹۲ - جی ایلده پطربورقدا آ. و. کؤلما کؤوون ترجمہ سی نشر اولونموشدور. بونشردہ قرآن کریمین اصلیندن دگیل، انگلیس دیلینہ ترجمہ سیندن استفادہ ائدیله رک روسجا یا چئوریلیمیشدیر.

xix - عصرین ایکینجی یا ریسینداک. نیکولائیوین یئنہ اوریزینا - لدان دگیل، آ. ب. بیبئرسٹئین - کا زیمیرسکی نین فرانسیز دیلینسه ائتدیگی ترجمہ دن چئوریدیگی قرآن بیرنئجه دفعه (۱۸۶۴، ۱۸۶۵، ۱۸۷۶، ۱۸۸۰، ۱۹۰۱) مسکو وادا نشر اولونموشدور.

قرآن کریم روس دیلینہ اوریزینا لدان ایلک دفعه گئنرال د. ن. بو - قوسلاوسکی طرفیندن ۱۸۷۱ - جی ایلده ترجمہ ائدیلمیش، لاکین - ال یازماسی شکلینده قالمیشدیر. داها صونرا ایسه مشهور روس شرقشنا سی ومیسیونری ق. س. سا بلوکوف طرفیندن ۱۸۷۸ - جی ایلده ترجمہ ائدیلمیش بورا خیلیمیشدیر. بؤیوک روس یا زیچی سی ن. ق. چئرنیشئوسکی نین سارا توو سمیناریا سیندا معلمی اولموش ق. س. سا بلوکوون بؤترجمہ سی قرآن نین عربجه متنی ایله بیرلیکده ۱۸۹۴ - جو و ۱۹۰۷ - جی ایلسردہ داها ایکی دفعه نشر ائدیلمیشدیر. و. بئلیا یئو و پ. قریا زئتو یچین، آکا دمیک ای. ی. کراچکووسکی نین روس دیلینہ ائتدیگی قرآن ترجمہ سی نین بیرینجی نشرینہ (مسکو و، ۱۹۶۳) یا زدیقلاری اؤن سؤزده یوخاریداکی ترجمہ لردن هر بیرینین مزیت لری گؤسته ریلیمیش و علمی قیمت - وئر یلمیشدیر.

قرآن کریمین روسجا یا ترجمہ لری نین ان مکملی ای. ی. کاراچکو و - سکی نین ترجمہ سی حساب اولونور. گؤرکملی شرقشنا س، دؤنیا شهرتلی عالم بونجیب ایسه ۱۹۲۱ - جی ایلده لنین گراد انیورسیتئتی نین طلبه لرینہ قرآن دان خصوصی کورس اولخویا رکن باشلامیش، ۱۹۳۰ - جو ایلده اونو باشا چا تدریمیشدیر. ای. ی. کراچکووسکی، یقین کی، صونرا لارا اؤز رینده یئنیدن ایشله مک نیتی ایله سا غلیغیندا بؤترجمہ نی چاپ ائتدیرمه - میشدیر. لاکین عؤمرو وفا ائتمه دیگیندن مشهور عربشنا س بؤایشی یئرینہ یئتیره بیلمه میش، همین ترجمہ اونون حیات یولدا شی وقدیر بیل - شاکردلری طرفیندن چاپا حاضر لانیب، ۱۹۶۳ - جو ایلده مسکو وادا نشر ائدیلمیشدیر. اثر ایکینجی دفعه ۱۹۸۶ - جی ایلده یئنہ اؤرادا چاپدان چیخمیشدیر.

ای.ی. کراچکۆوسکی قرآن کریمی روس دیلینه دقیق حرفی ترجمه ائتمه یی قارشیسینا مقصد قویموش و بۇنا اساسا "نا یل اولموش دور. آنجا ق تأسف له قئیدا ائتمک لازیم دیرکی، ترجمه زامانی افراط درجه ده حرفی لیگه و دقیق لیگه مثیل گۆسته ریمله سی نتیجه سینده بیرسیرا آیه لرین معنا سی اؤخوجا و چون قارنلیق قالیرو مطلبینی ندن عبارت اولدوغا و تاشیلیمیر. قرآن کریمین آذربایجان (تۆرک) دیلینه ترجمه سینده اورتا عصر لردن باشلانمیش، لاکین، تأسف کی، بۇترجمه لرال یا زما شکلینده قالیب نشر ائدیلمه میشدیر. قرآنین آذربایجان دیلینده "کشف الحقایق آن نکات الایات والدقایق" ۳دی آلتیندا نشر ائدیلمیش ایلک ترجمه و تفسیری یا کی قاضی میر محمد کریم آقا یا مخصوص دور. گۆرکملی عرب یا زچیی سی جرجی زیدانین "رمه نوسه لمصریه"، "اون یئددی رمضان"، "کربلایا نغیسی"، "عذاره القریش" روما نلارینی آذربایجان دیلینه ترجمه ائتمیش. "طیب محاربه سی" ۳دی ایکی جلدلیک اوربؤینال تاریخی اثر یا زمیش میر محمد کریم آقانین اؤچ جلددن عبارت بۇترجمه - تفسیری "کاسپین عزتی نبین بخاریه مطبعه سینده نشر اولونموش دور. (۱ و ۲ نجی جلدلر ۱۹۰۴، اؤجونجو جلد ۱۹۰۶).

میر محمد کریم آقانین ترجمه - تفسیری چوخ قیمت لی اثر اولوب هم ده سؤزون اصیل معنا سیندا سانبالی بیرتدقیقا تدبیر.

زاقا فقا زیبا شیخ لاسلامی محمد حسن مولزاده شکوی نین ۱۹۰۸ - جی ایله تفسیر غیرت مطبعه سینده چاپ اولونموش "کتاب البیان فی تفسیر القرآن" ۳دی ایکی جلدلیک ترجمه - تفسیری ده اؤز علمی ثقلتی و دقیق لیگی ایله نظر دقتی جلب ائدیر. محمد حسن مولزاده اوربؤینال بیؤلا گئده رک قرآن آیه لری نین ترجمه سینا اساسا دیرناق ایچینده، تفسیرینی ایسه دیرناق دان کناردا وئرمیشدیر. قئیدا ائتمک لازیم دیرکی، بۇترجمه - تفسیرنه ینکی زاقا فقا زیبا سلما نلاری، هم ده جنوبی آذربایجان دیندارلاری آراسیندا چوخ اؤخونان و بگه نیلن اثر لردن بیری دیر. محمد حسن مولزاده نین "کتاب البیان فی تفسیر القرآن"، ترجمه - تفسیری نین هجری ۱۳۹۹ - جو ایله ده اؤست اصولوا یله ایراندا چاپ ائدیلمه سی دئدیگ لریمیزه جانلی ثبوت دور. سئویندیرجی حال دیرکی بۇقیمتلی اثر قاقا ز سلما نلاری اداره سی نین نجیب تشبثو ایله ۱۹۹۰ - جی ایله باکی دایئنیندن نشر ائدیلمیش دیندارلارا جا تدبیرل -

میشدیر. لاکین تأسفدوغوران اؤدورکی، هم میرمحمدکریم آقانی، همده محمدحسن مولزاده نین معتبر عرب تفسیرلری اساسیندا یا زدیقلاری بؤویکی اثرین دیلی غلیظ اولدوغونا گؤره اولنلاری اؤخویوب باشا دؤشمک عرب وفارس دیلرینی بیلمه یین معاصر آذربایجان اؤخوجوسو اؤچون چؤخ جتیندیر .

اؤخوجولارا تقدیم اولونان بؤنشدن مقصد قرآن کریمین معاصر آذربایجان دیلینه ادبی ترجمه سی دیر. مترجم لرقرآن آیهلری نین آنا دیلیمیزه امکان داخیلینده دقیق ترجمه سینه سعی گؤسته رمیشلر . یؤخا ریداقئیدا ائتدیگیمیزکیمی، قرآن کریمین دیلی چؤخ معنالی لیق، تشبیه، مجاز، کنایه، ایهام ورمزلرله اؤقده رزنگین، اؤسلوب اؤقده ر پؤئتیک و بدیعی دیرکی، هر هانسی بیردیله ترجمه زامانی اؤنون هم معنا دقیق لیگینی، همده اؤسلوب گؤزه للیگینی ساخلماق اصلا ممکن دگیلدیر . قرآن کریمی پؤئتیک ترجمه ائتمک ایسته یین یا الله کلامی نین اؤزؤنده اولان قافییه سیستمینی ساخلماق، یا دا ترجمه ائشدیگی دیله اؤیغون بیر قافییه سیستمی تاپاراق اؤنون هم معنا دقیق لیگینی، همده اؤسلوب گؤزه للیگینی پؤئتیک لیگینی قورویوب ساخلماق دیر . بؤویکی عمده مزیتین هر ایکیسینه عئینی درجه ده موفق اولماق، هر ایکیسینی بؤتون ترجمه بؤیؤ قورویوب ساخلماق امکان خارچینده دیر، بئله لیک لیه پؤئتیک ترجمه - اگر بؤنانابل اولماق ممکن دورسه - فورما گؤزه للیگی آردینجا قاجیب عرب دیلینی بیلمه یین اؤخوجو اؤچون ان واجیب اولان معنایین آرخا پلانا گئچمه سینه سبب اولار . عرب دیلینه بلدا ولما دیقلاری اؤچون قرآن کریمین اصیل گؤزه للیگینی دؤیما بابلار اظا هرا" چؤخ اؤخوناقلی گؤرونه بیلن بدیعی ترجمه الله کلامینی اؤزه للیگینده محروم ائده ر، اؤخوجونو اساس مطلبدن یا ییندیرار . دقیق حرفی ترجمه ایسه قرآن کریمی آنلاشیلما زانیدیب مترجمی حرمتدن سالار، امه گینی ضایئده ر عمومیت له، قرآنی حرفی ترجمه ائتمک اؤنا قارشى حرمت سیزلیکدن باشقا بیرشئی دگیلدیر . ظنیمیزجه، ابضا حلی ادبی ترجمه عرب دیلینی بیلمه یین اؤخوجولارا قرآن کریمین معناسینی امکان داخیلینده دقیق آنلاماق اؤچون ان ال وئریشلی اولدور .

قرآن کریمی تورک دیلینه ترجمه ائتمیش متخصص لر "ترجمه سؤزؤندن داها چؤخ" مآلی" اصطلاحینی ایشله دیرلر . مآلی، یعنی آنلام بؤیادیگر

آیه‌نین عمومی مضمونون مترجم طرفیندن با شا دؤشولدؤ بؤکیمی وئريلمه‌سی، سؤنرا معترضه ده ویا خصوصی ایضا حاددا وونون معنا سی نبسن آچیقلا نماغا سی دیر. فیکریمیزجه، بؤ قرآن کریمین ترجمه سی او چون جوخ مناسیدیر.

او خوجولارا تقدیم ائتدیگیمیز حاضیرکی نشرده گئنیش شرحه امکان اولما دینی او چون آیه‌لرین ترجمه سی ایله با ناشی، لازیم گلن یئرلرده اونلارا معترضه دا خلینده قیسا ایضا حاددا وئريلمیشدیر. بؤ ترجمه نبسن او خونوشونو ظاهراً معین درجه ده آغیرلاشدیرسا دا، بیطرفدن مطلبین با شا دؤشولمه سینی خئیلی آسا نلاشدیریر، دیگر طرفدن ایسه آیه‌نین معنا سی نین داها دقیق، داها اطرافلی احاطه اولونما سینا خدمت ائدیر. قرآن کریمین آذربایجان دیلینه ترجمه سی زامانی نظره آلینمیش آشا غیداکی جهت لره دقتی جلب ائتمک ایستردیک:

۱- قرآن کریم وعظ، موعظه کیمی نازل اولدوغونا، اکثرًا "اوحادان اوخوندوغونا گؤره متن دا خلینده عئینی بیرسؤز - اسم ویا فعل بعضاً" بیرنجه دفعه تکرار اولونور. بؤ هر شئیدن اول دینله یینجی نین نظر دقتینی معین بیر فیکره جلب ائتمک، اونو هر هانسی بیرایشی گؤرمه یه سوق ائتمک، یا خود اوندان چکیندیرمک او چون دور، بؤنا گؤره ده ترجمه زامانی قرآن نین همین اولوبونا رعایت ائدلمیش، تکرار سؤزلر سا خلانمیشدیر، مثلاً: "دئی کی: "سیز بیزیم ائتدیگیمیز گنا هار باره سینده سورغو - سئوال اولونما یا جاق سینیز، بیزده سیزین ائتدیگینز گنا هار باره سینده سورغو - سئوال اولونما یا جاقیق (xxxi۷ / ۲۵).

۲- بعضاً قرآن متن نین اوزونده جمله تام وئريلمه دیکده، لاکین بورا خیلیمیش حصه نظرده توتولدوقدا و اونسوز آیه تام با شا دؤشولمه دیکده همین حصه برپا ائدیلیب معترضه ایچینه آلینمیشدیر. مترجم لر معتبر عرب تفسیر لرینه اسا سلانمیش، اونلارین کؤمه یی ایله فیکرین تاما ملانما سینا نایل اولما غا جالیشمیشلار، مثلاً: "الله منافق کیشی لری وقا دینلاری، مشرک کیشی لری وقا دینلاری عذابا اوغرا تسین، مؤمن کیشی لرین و قادینلارین دا توبه لرین قبول بویورسون دئییه (اما ننتی آدام اولادینا تا پشیردی) "xxxi۱۱، ۷۳".

۳- قرآن نین هر هانسی بیر دیله خصوصیه فعل و مصدر ترکیب لری جوخ ایشله ن آذربایجان دیلینه ترجمه سی زامانی قارشیا چیخان چتینلیک.

لردن بیری ده آیهلرین سیرانمره لری نین سا خلانیلما سی دیر. بعضی ترجمه لرده تئز- تئزبیرنئجه آیه نین بیره شدیریلیب بیرینئشده وئریلمه سینه تصادف ائدیلمیر. بئله بیروضعیت، مترجمین ایشینی، ترجمه- نین اؤخونوشونوآ سا نلاشدیرسا دا، اوربیزینالین کیفیتینه خلل گتیریر، بۇبیر طرفدن آیه لرین آردیجیللیغی نین پوزولما سینا، دیگر طرفدن ایسه هر بیر آیه نین آیریلیقدا مستقل افاده ائدیگی معنای نین تحریف اولونما سینا گتیریب چیخا ردیر، بۇوبا دیگر آیه ده کونکرئت نهدئبیلدیگی آیدن اولمور. مترجم لر قرآن آیه لری نین دقیق سیرانمره لری نیسن سا خلانیلما سینا خصوصی دقت یئتیریمش و دشک اولارکی، بۇجتنین مسئله نین عهده سیندن گلمیشلر. بۇايشده یئنه معتبر عرب تفسیرلرینه مراجعت ائدیلمیش، آیه لری بیر- بیری ایله علاقه لندیرمک، بیر- بیرینسه با غلاماق مقصدیله لازیم اولان ایضاح ائدیجی سۆز، ایفاده و حمله لهر معترضه داخلىنده وئریلمیشدیر.

۴- بیری سیرا آیه لر، سۆز و ایفاده لر مشهور عرب عالم لری طرفیندن مختلف حور تفسیر و ایضاح اولوندوغوا و چون ترجمه نین متنی داخلىنده اولجه اولارین ایلکین معناسی وئریلمیش، سونرا معترضه لرده دیگر واربا نئلار ترجمه ائدیلمیشدیر. (مثلاً "ما دسوره سی ۳۵ - ۳۲ جی آیه لر) اکثر حاللاردا "یا خود"، "وبا" سۆزلریندن استفاده اولونموشدور.

۵- ترجمه نین متنی بک نسق ائتمه مک، اؤخونو یورما ماق مقصدیله بعضی عینی ایفاده لر ائکویوالئنتللیگی سا خلا ماق شرطیله آذریا- یحان دیلینده مختلف سینونیم لرله وئریلمیشدیر. هر هانسی بیر آیه ده بۇوبا دیگر سینونیم واریانتین وئریلمه سی کونکرئت له معین اولونموش اولون محض هانسی موقعه ده اها یا خشی سسله نمه سی نظره آلینمیشدیر.

۶- ترجمه نین دیلیمیزده اها یا خشی سسله نمه سی اؤچون لازیم گلدیکه اوربیزینالدا ن فرقلی اولاراق، همجنس خبرلر آرا سیندا "و" با غلابیجی سی ایشله دیلمیشدیر. مثلاً: "اللہ ائشیدن و بیلن دیر".

۷- قرآن کریمده جۆخ زامان محمد علیه السلامین آدی چکلمه دن اولنا مراجعت اولونور. بونا گؤره ده پیغمبره اللہ تعالی طرفیندن مراجعت ائدیلدیکه، عرب تفسیرلرینده اولدوغو کیمی، "یا محمد ا"، "یا پیغمبر"، "یا رسول اللہ ا" خطابلاریندا ن استفاده اولونموش، قالان حاللاردا ایسه "محمد علیه السلام"، "پیغمبر علیه السلام" ایفاده لری ایشله-

دیلمیشدیر .

۸- ترجمه نین متنی ایجه ریسینده وئرلیمیش معترضه لرده کی سؤز ، ایفاده و جمله لر آشاغیدا کی مقصدلره خدمت ائدیر : الف) شخص و اشاره عوضلیک لرئ نین ، ائله جه ده اوچونجوشخده ایشله دیلمیش مبتداسیز فعللرین کیمه ، نه یه عاید اولما سی . ب) - ائللپیتیک ، باریمجیق جمله لرین تاما ملانما سی ج - آیه لرین بیر - بیر ایله علاقه لندیریلمه سی . د - قیسا ایضا حلاز . بؤیا دیگر معترضه نین محض ها نسی مقصدلله ایشله دیلمه سی متن داخلینده اؤز - اؤزونه آیدن اولور .

۹- بعضی سؤز و ایفاده لرین ، تاریخی - جغرافی آدلارین ، شخص آدلارینن قیسا ایضا حی اوخوجونو چتینلیگه سالما مق اوچون متنین داخلینده کی معترضه لرده ، مفصل ایضا حی ایسه ترجمه نین صونوندا کی شرح لـ کرده و قشیدلرده وئرلیمیشدیر .

۱۰- سوره لرین آدلاری اولحه عرب دیلینده اولدوغو کیمی ، صونرا ایسه اولارین آذربایجان دیلینه ترجمه سی وئرلیمیشدیر .

۱۱- ترجمه اصلین یئرینی وئرمدگی ، قرآن مقامیندا ایشله نله بیلمه دیگی اوچون او ، جزء لره و حزب لره بؤلونمه میشدیر .

۱۲- قرآن کریمین بؤنشری دیلمیزه اوربؤنسالین اؤزوندن ترجمه ائدیلمیشدیر . ترجمه زامانی طبری نین ، ابوحیانین ، فخرالدین رازی نین ، ابن کثیرین ، بیضاوی نین تفسیرلریندن ، زمخشری نین "کشاف" جلال الدین محلی و جلال الدین سیوتی نین "تفسیر الجلالین" ، شیخ طبرسی نین "مجمع البیان" ، محمد علی صابونی نین "صفت التفسیر" ، ابوطالب مکی نین "مشکیل و اعراب القرآن" کتابلاریندا ، ائله جه ده اسماعیل فرخ افندی نین تورکجه "المواکب" ، عمرنا صوحی بیلمه نین "قرآن کریمین تورکجه مآلی عالی سی" اسماعیل حقّی ازبیرلی نین "معانی القرآن" ، میر محمد کریم آثا نین "کشف الحقایق النکته الایات والدقیق" محمد حسن مولازاده شکه وی (شکوی) نین "کتاب البیان فی تفسیر القرآن" اثرلریندن ، همچنین صون دؤورلرده عرب اولکه لرینده قرآن نین چتبن آیه لری نین ایضا حینا حصرا اولونموش بیرسیرا خصوصی تدقیقا تلاردا ن استفاده ائدیلمیشدیر .

۱۳ - جنت ، جهنم سؤزلری خصوصی اسم کیمی ایشله دیلدیگه بؤبـوک حرف له ، تعین کیمی ایشله دیلدیگه ایسه کیچیک حرف له وئرلیمیشدیر .

ضياء م. بنيا دوفون ترجمه يه علاوه كيمي يا زديغي شرح لروقتيدلسرده تورادان، انجیلدن، قرآنين مختليف ديللرده اولان تفسيرلريندن، بير سيرا عرب ماخذلريندن، آروپا عالم لری نين اثرلريندن خصوصي ايله اي. ي. كراچكؤوسكى نين قرآنين روسجا ترجمه سينه يا زديغي شرح لردن استفاده اولونموشدور.

مرحوم ادبيمميز، قرآنين، كلاسيك آذربايجان ادبياتينين وعروضون كؤزه ل بيليجيسي علي فهمي علي اكبروفون اولنودولما زخاطيره سينه حرمت علامتي اولاراق اولونون ۱۹۷۰ - ۱۹۶۹ جي ايللرده بؤسطيرلرين مؤلفينين رثداكته سي ايله ترجمه ائتديكي بقره، آل عمران سوره لری ونسا سورهي نين ايلك دوققوز آيه سي يئننى دن ايشلنمك، له متنه داخيل ائديلميشدير.

قرآن كريمين آذربايجان ديلينه ترجمه سي زاماني اولز دگرلسي قئيدلری ومصلحت لری ايله بيزه ياخيندان كؤمك گؤسته رميش قاقاز مسلمانلاری ادارهي نين صدری، شيخ الاسلام حاجي الله شوكورپاشا زاده حضرت لرينه اولزدرين تشكروموزو بيلديرير، ترجمه ايله باغلي مصلحت - لرينه گؤره گؤركملي شاعرتيمورا ئلچينه، محمدا مين رسولزاده آدينسا بد او - نين (باكي دولت اوينورسئيتتي نين) دوستنتي اسماعيل محمدا وفا، هابئله بؤنجيب ايشده بيزه هر هانسي بير يا رديم گؤسته رميش بؤتون دوستلارا تشكرا ئديريك.

بيز قرآن كريمين ترجمه سي نين نه قده رچتين ومسئوليت لي بير ايش اولدوغونو يا خشي باشا دشور. ترجمه نين نقمانلاردا ن وخطا لاردا ن خالي خالي اولما ديغيني يقين بيليريك. بؤبارده اولزقئيدوملاحظه لريني بيلديره جك اولجولارا اولجه دن تشكرا ئديريك. اولنلارين دگرلسي تنقيدي قئيدلری ترجمه نين گله جك نشرينده منتدا رليقلانظره آلينا جا - قدير.

بؤ چتين ايشده الله تعالايانا اپارير، الله تعالي دان علمو معرفت، كؤمك واولغورديله بيريك !

واسيم معدعليوف

بیغمبر (ص)

صافلیق حکایتی

(سۆنوجو حصّه)

ائشیت ای انسان!

*****

قوشولدو اسلاما "میمیر" "ایران" لا
 "شام" ائلی دیلندی بئویوکا یمانلا.
 عؤمرون وداع دئییب قارلی قیشینا ،
 "تورکیه" سس وشردی دین قارداشینا .
 اسلام نور ساجدیقا بۆتون دۆنیا
 بیغمبر (ص) شکرائتدی آلاهی تعالییا .
 آلاهی دا اؤز توتدو اؤز رسولونا :
 "حقین یولو دئدیم سنین یولونا" .
 اولودور چکدیگین اشکنجه ، عذاب ،
 وارمی دیر جهاندا عذابسیز شواب ؟
 بیعته گلیرلر بۆتون جهاندا ،
 چئتده آغریلار چیخا جاق جاندا ،
 مکانین دونیا نین بیئدهدی قاتی دیر ،
 چئت- شوابلارین ، مکافاتین دیر " .

"من سنین قولونام ،

قولونا رحم ائت" .

"اؤزون حقیقت سن ، آدین محمد (ص) .

سؤدو بو آندا جا اولو الهی سس ،

آلاهی ائشیدیلر ، آلاهی گؤرونمز!

"آلاهی بیردیر" - دئییه

هر ائله یایدی ،

اولو ، ایلك حقیقتی دونیا یا سؤیلر .

آلاهدان بیر باشقا تانری اولسایدی

تارمار اولاردی یئرلرله گؤیلر .

انسان ، بیلیرسنمی هئج ثروت نه دیر ؟
 ثروت الدن اله کئچن کؤلگه دیر .

خسین قیزیل بیغمبر ،

هئج دؤیدوم دئمیر ،

ایلان قیزیل اؤسته یاتسا دا بیغمبر .

قلبی آچیق اولمال عؤمرون داغینا ،

قیزیل قسمت اولمور قیزیل بیغانا .

آچگؤلوک انساننی سیمیچ ائدن دیر ،

سیممیچ لیک اوره گی افلیح ائدن دیر .

انسان! کاسیبلارا فطره ، زکات وئر ،

جانسیز اوره کلره جان وئر ،

حیات وئر!

مکه حسرتی

*****

قرآنا یالان دا دئینلر اولدو ،

قرآنا قربان دا دئینلر اولدو ،

قرآنین آلتینا گلدی شهرلر ،

اذا نلا آچیلدی نۇرلو سحرلر .

هجرت مرکزی دیر قدیم مدینه ،

صادق دیر اؤز اولو محمدینه (ص) .

شهرلر دالینجا اولکه لر گلدی ،

اولکه لر دالینجا قطع لر گلدی .

گلدی "حبشستان" "یمن" له بیرگه ،

یوللارا دؤزولدو ائیل جرگه - جرگه .

جهان سجدہ اٹدیر،
 آمما کی، مکہ
 میدان اؤ خوبوردو بیٹنہ فلکھ .
 مکہ بیر سوسمایان ہارایدی سانکی
 پیغمبر (ص) کؤکسونده
 یارایدی سانکی .
 اؤ ہارای چاغیریر دؤغما تۇرپاغا
 اؤ درین یارانسی کسب ، آتماغا .

پیغمبر (ص) اینامی غلبہ چالدی،
 چؤکدو اؤرہ کلرہ ربین ضیاسی .
 کؤهنہ خرابہ لر اؤستده اؤجالدی
 مقدس، معظم اسلام بیناسی .
 حقیقت یاد گؤزه باتدی اؤخ کیمی
 قؤہ لر بیرلشدی بیر یومروق کیمی .
 کاینات گؤج آلدی پیغمبریندن،
 قؤبدو کؤهنہ دؤنیا اؤز محوریندن .

خدمتچی قیزجیفاز

بیرگؤن پیغمبر (ص) بازارلیفا گئدیر، چیبینده جمعی ایکی درہم پولو
 واردی . بیر درہمہ ارزاق آلدی، بیر درہمہ ده اؤزو اوچون کؤینک آلماق
 ایستہ ییردی . بیردن گؤردو کی، بازارین بیر کونجوندہ بیر قیزجیفاز
 آغلا ییر . پیغمبر (ص) اؤنا یاخینلا شیب سؤرؤشدو :
 - ای قیزیم ، نیہ آغلا ییرسان؟ قیز حواب وئردی :
 - من بیر بُت پرست ائوینده خدمتچی یم . صاحب منہ بیر درہم وئردی کی،
 گئت بیر شوشہ یاغ آل . پالچیق ایچیندن کئچندہ شوشہ الیمدن دوشوب
 سیندی . یاغ دا داغیلدی . ایندی صاحبیم باشیما نہ اؤیون آچا حاق بیلیمیرم .
 - آغلاما قیزیم - پیغمبر (ص) دئدی و بیر درہمی نی چبخاریب قیزا وئردی .
 - گل شوشہ ده آلاق، یاغ دا .

بئله ده اقتدی لر . قیزجیفاز پیغمبرہ سؤز تاپمیردی نئجہ منت دارلیق
 ائلہ سین . آما قیزین اؤرہ کینہ قورخۇ دوشموشدو .
 - من ائوہ چؤخ گتچیکمیشم . گلن کیمی صاحبیم باشیما بلا آچا حاق .
 - گئدک ، قیزیم ، من اؤنا دئیہرم سنہ تۇخونماز .
 اؤنلار بت پرستین ائوینہ چا تدیلار . پیغمبر (ص) قاپینی دؤیدو . صاحبی
 اؤزو قاپی یا گلیب و بیردن پیغمبری گؤروب ایکی الینی گؤیہ آجدی :
 - گؤر منیم قاپیما کیم گلیب؟ دونیالارین بیرجہ دفعہ اؤزونو گؤرمہ یہ
 جان آتدیغی اؤلو پیغمبر محمد (ص) .

پیغمبر (ص) احوالاتی صاحبہ دانیشدی . صاحب دئدی :- یا پیغمبر ، سیز
 کی ، منیم قاپیما تشریف ہو یوردونوز ، بو گؤندن من بو قیزی آزاد ائتدیم .

سۇنرا منە نىجە مسلمان اولماغىن يۇللارنىنى اۇيره دىن.
 پيغمبر (ص) اونا هر شىيى باشا سالىدى. صاحب كلمه شهادتىنى دىدى، و
 "الله اكبر" سويلەدى. بۇتون عائلەسىنى تۇپلايىپ، اۇنلارا دا مسلمانلىغى
 قبول ائتديگىنى بىلدىردى. ائو صاحبى پيغمبرين آياغىنا سجدە يە ائتدى و
 اونا دعا لار اوخۇدو.

قىزجىغاز ايندى بىلدى كى، اونا خىرخواهلىق گۇستەرن اولو پيغمبر (ص)
 اوزو ايمىش. - جانىم سىزە فدا اولسون يا پيغمبر! (ص)
 بۇگون بىرقىز آزاد اولدو، بىير عائلە ايسە مسلمانلىغى قبول ائتدى.
 ان گۇزەل عمل - انسانى سئومگ دىر.

اشىتاي انسان!

*****

... من كى، علمين شەرى يىم، حضرت علي او شهرين قاپسى دىر. او قاپىيا ايمان - دىئە گلە عالم اوردان علاج تاپسى دىر. دىئە كىمكى، ظفر چالير دۇنە - دۇنە قەرمان اولور. اكر كىم كى، حاكيم اولسا اوز نفسينه، قەرمان اودور!	تانرى، امتى مى علمە قۇوۇش دور، حالى ائت دونيانين عاقبتيندن. عاليمين بىر آنلىق بۇخوسو خۇش دور جاهلین اون ایللىك عبادتیندن. علم، قايىبخان، داشلار قىراندىر، وار - دۇلت اۆرەگى داشلادىر اندىر. علمين اوغرۇلاردان بۇخوسو، مال - دۇلت ايزىنجه گزير اوغرۇسو.

وترىملى ال - خىيرلى ال

*****

اولو پيغمبرين (ص) سرکرده لریندن بىرى وارلنماق خيالينا دۇشور. گلير
 پيغمبرين حضورنا: - يارسول الله، آرزوم بۇدوركى، اوردۇموزا خىيريم
 دەيسين. فقير - فقرايا دال تۇتوم. زکات و تريم، بۇنونچون من مال دۇلتە
 صاحب اولماق ايستەيريم. ياپيغمبر (ص)، دعا ائتكى، من زنگين اولوم.
 پيغمبر (ص) اونا جواب وئردى: - الله سنین ايندىكى وضعيتين دە پيس دگيل.
 بىر دە وارا، دۇلتە هر آدام دۇزە بىلمز. گرەك شۇکور ائتمەيى با جارسان،
 الى آچىق اولاسان. سرکرده اوز خواهشنى تکرار ائتدى.
 - وار - دۇلتين ناراحاتلىغى، عذابى - پيغمبر دىدى - بۇتون عذابلاردا
 دهشتلى دىر. اونا دۇزە بىلە حک سنى؟

سرکرده اوز ايستەگينده اصرار ائلەدى. پيغمبرين آلاها دعا سىيدان
 سۇنرا سرکرده وارلاندى. سۇرو - سۇرو دە وەلرە، قۇيۇن - قۇزولارا، ايلخى -

ايلىخى اتلارا صاحب اولدو. او، ياواش-ياواش هر شئىي اونوتماغا باشلادى. مسجده گفتمدى، نماز قىلمادى. آدم آراسينا چىخمايدى. اونوتدو كى، مال-دولت انسانا ايمانين محكم لنمه سى اوچون وئريلير. مال-دولت اونون گوزونو تمام توتوموشدو. حتا اوردودان دا اوزا قلاشميشدى. زكات وقتى گليب چاتاندا بېغمبر (ص) اونون يانينا آدم گوندردى. سركرده اولجه وئره جه يى ماللارى بىر طرفه آيىردى، چور بىلىب باغدى، گوزونه يامان چوخ گوروندو. بو وقت ابليس ده ايشه قارىشىدى. اونون ماغلىنى باشيندان چىخاردى. ابليس اونا بېچىلدادى :

- مگر بو وار- دولتى اونلارلا بىرگه قازانمىسان كى، اونلارا وئره سن ؟ گوزو قىزمىش سركرده زكات اوچون گلمىش آدمى دويوب قوودو. بۇخبر بېغمبر چاتاندا او دئدى: - خيس ضرر چكى! آز كئچمه دن، سوزوندن دۇنن خيسين قاپى سى نين آغزىنى فلاكت كسدى، مالى نين يارىسىنى قوردلار يىدى، يارىسى دا آزارا دوشوب قىرىلدى. خيس قالىد قورو يىرده. اولكى وضعيتىندن ده آغبر بىر گونّه دوشدو، بىر ال قازانيرسا، اوبيرسى ال وئرمه لي دير، خئير وئرىملى اله گلىر- ناحق دئمه يى بىر.

بتلر دا غيدىلاركن

*****

سيز، اي ايگيت عسكرلريم
 سوزلرينه قولاق آسين بېغمبرين،
 آغا جلارى بانديرمايين،
 بوداقلارى دوعرا مايين،
 نه شهرده، نه ده كندده
 طبيعته يارا ووران
 يارا آلار آخرتده.
 قوجالارا تۇخونمايين
 اوشاقلارا تۇخونمايين،
 دونه نيميز، صابا حيميز اولانلارى
 عزيز سايين،
 ايگيت لريم، بۇ آن سيزه
 بىر مقدس سوزوم ده وار:
 سيز ائولره اود وورمايين
 انسان سئوهر كوما سيني،
 امر ائديرم داغيتمايين

اونون دوعما شهرينه
 بولو نئجه اوزاق اولدو.
 دۇنيالارا قاپى آچدى،
 مگه اونا ياساق اولدو.
 مگه ايندى اوره كينده
 نغمه كيمي، صدا كيمي
 مگه دوردو گور عماندا
 آلبنمايان آدا كيمي.
 " دوعما مگه، اولو شهر
 سندن زورلا چىخارىلديم،
 هارا گئتديم، هاردا اولدوم
 يئننه قلبا سنده قالديم،
 مگه، گل آج قوللاريني
 اوغلون سنى قوجا قلاسين.
 سنه حسرت گوزلريمي
 سئوينج باشي چولقلاسين.

بىر قۇشون دا بۇواسىنى.
 بۇ بىر بىزىم ئانا مېزدىر
 ۋ ئانايا بىز ۋولادىق.
 مە بىزدن ۋۆز دۇندردى
 بىز كى، ۋۇندان آيرىلما دىق.

آخشام دۇشور، بىز مەيە
 وارد ۋلاق " يارب " - دئە،
 قۇى مەدە بىرچە آندا
 ۋن مەن آتت ياندىرىلسەن.
 ۋن مەن آتت، ۋن مەن مشعل
 ۋن مەن گۇنش ياندىرىلسەن."

... قەدىم شەھەر بىردن بىرە
 غرق ۋولونجا آتشلرە

گەلدى انسان آخىنلارى
 بىعت ۋچون پىغمبەرە (ص)

دۇغما شەھەر گۇنش كىمى
 پارلاق نورا بۇياندىقجا ،
 مەيدانلارا سانكى قاناد آچا - آچا
 گەلدى جوان، گەلدى قۇجا .
 يەننە غۇمۇر يازىلىردى

قەدىم شەھەر طالەينە .

زاغلى قەلىنج تۇشلانمىشىدى

كافرلەين كۆرەگىنە .

" بوسفيان، دئى ھاردا سان؟

يازىق سەن،

با تەدىن غۇمرون ظەلمتەينە .

گەل ۋۆزە چىخ، دئەيم آچىق .

تەنرىمىزىن پاك ،

مەرحەمەت گۇنودور بۇ .

سەننەن ساختا بىتلەرىنەن

سۇنودور بۇ .

يانان مەن - مەن آتشلردن
 نورلو - نورلو گونشلىردن،
 گۇز قاماشىب
 كافر چاشىب ، كافر قاچىب .
 بوسفيان،
 بۇ آتشدە سەن آلىش ، يان!
 فقط بۇ آن

بىردن - بىرە

كىمەسە گەلىب چۇكدو بىرە .

بوسفيان بىللە دۇشودو

پىغمبەرىن (ص) آيا غەينا ،

تەربەت - دئەدى - آيا غەينەن

تۇرپا غەينا .

ۋو يالواردى دۇنە - دۇنە

ال قالدېردى گۇيە سارى .

پىغمبەرىم با غەشلادى

با غەشلانجا ز گنا ھكارى .

ۋو، مەكەبە سگگىز ايللىك

ھسرتى دە با غەشلادى .

غذاب دۇلو، ۋلوم دۇلو

ھجرتى دە با غەشلادى .

با غەشلادى تەقىرلەرى، يالانلارى .

با غەشلادى غۇمرونو دە

زەھەرلەين ايلانلارى .

بۇ مەرحەمەت پىغمبەرە

، ۋلو مەرحەمەت دېر .

بىر ۋورر ، ھەق، عدالت

اگمىشايدى، ۋو دا بىتەدى .

طلباشتەدى ۋو ،

كەبەنەن آچا رېنى .

سالىدى ۋورا گذارىنى .

الەندەكى عەسايلە

اۇجا خورما آغا جىنن
 دىلىم دىلىم يار باقلارى
 مشعل لرین شفقینده
 يانیر ياشیل شمعلىر كىمى.
 ایشیق سا چىب دالغانلار
 ياشیل اسلام بايراقلارى
 رنگین چمن نورو سپىر
 تزه گلن باهار كىمى.
 ياشیل بايراق، پارلاق - پارلاق،
 يانان اولدو،
 جهان باشقا جهان اولدو.
 او نور قاتدى
 نىللىرىن، عصرلىرىن
 عۇمرونو ده.
 اۇجا بايراق شفق ساچىر
 بو گونه ده
 صاباحین دا او
 عدالت ایشیغى دیر،
 ابدیت ایشیغى دیر!

ییخدی تانیش بتلىرى او.
 داشدان، گیلدن، تاختالاردان
 يارادىلمیش بتلىرى او.
 او، بتلردن اسلام اوغلو
 عذاب گوردو، بلا چكدى،
 كدر اولدو، حوزون (حزن) اولدو.
 تانرى بىرگون او بتلىرى
 بىترله پىكسان انده چك ایدی.
 او شانلى گون بۇگون اولدو.
 جانلى بتلىر، اولو بتلىر
 داغیدىلىدى.
 پیغمبریم اللهینا دعا ائتدی.
 نماز قىلدى.
 منارهلر گور ایشیقدا
 نۇرلو- نۇرلو ستونلار تك
 یوكسه لىردى عظمتله.
 بىتر اووزوندىن كۇيلره تك.

اوندوز پلهلرله

آی چىخدی گۇيه

*****

امرى يله بىرجه يول پارچا لاندىمسا
 نىچه دونيا لارى بىرلشدىردى او.
 اونون حكمت دولو نصيحت لرى
 كمالا سسله بىر يىئنه بشىرى.
 "هشچكىسین دالینجا دانیشما هنجواقت
 آرخایجا دانیشماق دوشمن يارادىر،
 دۇغرو سۇز دىدىنمى - غیبت اولاجاق.
 يالان سۇز دىدىنسه - او افترا دىر!
 پاخیللىق ائتدىنمى سن ذلتده سن،
 گوجسوز سن بو گون ده، آخرتده سن.

آی سۇسو، سۆزهرك بوتون عالمى
 دىدىم: - آچدىن اولو حقيقت منه.
 نه سىرلى دونيا يا آپاردىن منى
 نقل ائتدىن نه بۇيوك حكایت منه.
 - يىلادىر، عذاب دىر پیغمبر عۇمرو
 او بوتون نۇرونو بشره ساچدى.
 سۇنسوز بىر كتاب دىر پیغمبر عۇمرو
 سنه سطر - سطر من سىرلر آچدىم.
 من گۇيلر قۇيىنوندا بىله ياندىمسا
 عۇمروندىن عۇمرومه ایشیق وئردى او.

حریطر، ابلیسلر، بیر ده پاخیللار
 جنتدن قوۋۇلوب ایلکین چیخیللار.
 دۇرنالار یول آلسین قوی دسته- دسته
 جا غلاسین آرزولار عمانین سنین.
 اۋزونه نه اۋمان، دۇستا دا ایسته
 یۇخا کامل اۋلماز ایمانین سنین.
 هامییا ال تۇتسام، نه ابدی دردیم،
 من زنکبن اۋلسادیم، حیا ائدردیم.
 حیاتدا سیرلره چۇخ گزدی جواب
 قۇلوندا تانریدان کلن هنردی.
 هنچواقت افترا یا وثرمزدی جواب
 اۋنونچون جوابی آلاسه وثرردی.
 " نه اۋلار سۇخوما
 نورلار النسه،
 كۆرۈم كۆر ساچلاری گۆموش کیمی دیر.
 — "کیم اۋنو یۇخودا اگر كۆررسه،
 لاپ اۋنو حیاتدا كۆرمۈش کیمی دیر." —
 " آي یۇخوم، بس ها جان
 سن گله چکسن؟"
 — " سن اۋنو كۆرۈمۈس،
 سن كۆره چکسن!
 كۆرمه سن بازمازسان بۇ سظیرلری،
 سنه عیان اۋلماز عصرین سیرلری.
 جهانین سماوی اۋقولرینده
 آغیر کاروانلارین ازلری درین.
 ان بۇیوک بلالار بئر اۋزه رینده
 دۆشور طالعینه پیغمبرلرین.
 نه قدهر بشر وار،
 محمد (ص) ده وار.
 بئرلر وار، كۆلر وار،
 محمد (ص) ده وار،
 وجدانین مقدس معبدی دیر اۋ،

جنت قۇینوندا دا ابدی دیر اۋ.
 ... بیردن نه كۆرورم؟
 دستیر اۋلدوزلار.
 آیی هارایلییب، جاغیریر گۆیه.
 نورلو یلله لرله دۇنور اۋلدوزلار.
 اۋلدوز پله لرله آی قالخیرگۆیه.
 آی لا ودا علاشیدیم من آرام- آرام
 اۋنا ایندی نه سۇز،
 نه ده اۋن جاتیر.
 فقط پیغمبرله ودا علاشمیرام،
 اۋ منیم قلیمده، وارلیغمدادیر.
 تک تنها قالیرام بئر اۋزونده من
 یانیقلی کلمه لر قۇیور سینهمدن،
 مراجعت
 *****
 بیئنه بئرین، گۆیون
 قۇلاغی سسده،
 سما یۇلوموزا نورونو تۇکسون.
 مۇلود قندیللری باشیمیز اۋسته
 اوفوقدن اوفوقه قوی شعله حکسین.
 اششبت، سسیمیزی سن آی محمد (ص)
 تک قادر آلاهدان، تک سندن مدد،
 چۇخدور مودریک سۇزون
 بۇ جهاندا، چۇخ،
 قلبیمیز سن وثریرسنین سسینه.
 " انسانلار آنادان، آنادان دا چۇخ
 اۋخاشیر اۋزونون زمانه سنه." —
 زمانه اۋزونه اۋخشار اۋولادی
 مکره، رذاله شریک ساخلادی.
 اگر بنزه مه سن اۋز زمانه نه،
 زمانه آشیرار آتیندان سنی.
 چیرپار سال داشلارا—
 اۋ دۇنه- دۇنه،

گۆبىلىرىن يىتدەينىچى قاتىندان سنى،
 حلال - بېيغىمىرچىن بايراغا دۇندو،
 حرام سا - بېيىمچىن داياغا دۇندو.
 سىن آچدىن ايشىغا گۆزلىرىمىزى،
 كۆر اۆلدوق بېيىز عصرىن
 ظلمت چاغىندا .
 سىن حلال دونيا يا چاغىردىن بېيى،
 بېيىز باتدىق حرامىن باتا قلىغىندا .
 يالانا ، رىايا اۆرەك آچدىقچا ،
 خياللا چئورىلدى عبادت گۆنو .
 بېيىز حقدىن ، دۆزلىكدىن اوزا قلاشدىقچا
 بلكە ياخىنلاشىپ قىيامت گۆنو .
 عدالت سۆزۈ وار ، اۆزۈ بسى هانى؟
 مرحمت سۆزۈ وار ، اۆزۈ بسى هانى؟
 انسان قۇرودوقچا اۆز غرورونو ،
 وقارلى باشلارى دېيىدن اۆزدولر .
 بېيىم اۆستوموزدىن سىنن نۇرونو
 بېيىز مان يىخدىغىن بتلر كسدىلر .
 نورو كسدىلرسە اۆ قانلى يادلار
 قلىبدن قۇپارماغى با جارما دىلار .
 حقيقت دۇنۇندا يالان دىدىلر ،
 بايدا عۆمرە ياغان
 سۇيوق قار اۆلدو .
 قارداشدىر انسانا انسان دىدىلر
 انسانا انسانا جانا وار اۆلدو .
 انسانلار دۇغولدى اۆز چىركا بىندا
 انسانلار بۇغولدى اۆز چىركا بىندا .
 مرحمت گىتىرر گۆجلو انسانلار ،
 درد عۆمرون آيىندا ، ايلىنىدە گلىدى .
 گاه قۇنشو جلد يىدە گىردى شيطانلار
 گاه "بۇيوك قارداشىن" جلد يىدە گلىدى .

وۇرولدى غضبە دىللىرە زنجىر ،
 آياقلارا قاندا ، اللره زنجىر .
 تۇتدو بىئر اۆزونو زنجىر سىلرى
 اۇنوداق بېيىر حقى ، مقدس لرى .
 بېيىز حيات يا شادىق غملى ، تلاشلا ،
 قاچاق اۆلوردومو
 اۆلومدىن ، قاندا ن؟
 بېيىزە "قاچ" دىدىلر —
 آياقدا قاندا
 "بۇيوك قارداش" گلىر ،
 تىز چىخ ، قارشىلا ،
 قۇجا قلاش" دىدىلر قۇللاردا
 زنجىر ،
 هر زنجىر حلقەسى آغىر بىر تحقىر .
 بېيىزە فرمان وئرىب دىدىلر هر گۆن :
 - اعتراض ائلسەن ، بىيل كى ،
 عىث دىر !
 سىبىرە ابدى گىنتمەك اۆچون
 سىبىردە تۇكولموش زنجىرى گىزدىر !
 بېيىز نەلر گۆرمەدىك داها اۆلكەدە
 گۆردۆك بشرا و غلو آچدىر ، سۇسوزدور
 هر شىيى باها دان باها اۆلكەدە
 انسانىن قىممىتى تىكجە اۆجوزدور !
 چكىلدى گۆبىلرە بېيىم رۇزوموز ،
 قلىبە محرم بىلدىك دردى ، غمى بېيىز
 دۇشك جەننەمە بۇخدور قۇرخوموز
 گۆردۆك بۇ اۆلكەدە جەننىمى بېيىز .
 عشقىن ، محبتىن سۇنور ضىاسى
 گل ، حرمت گۆزلەمە حرمتىن اۆستدە .
 رشوت لە بۇغرۇلوب عصرىن ما پىاسى
 اۆلكە بىر قار دىر رشوتىن اۆستدە .
 جىبىنىن گۆزۈبىلە ائلى گۆرنلر

چکیر اوستا - اوستا قیلینجی قیندان
وظیفه نامینه رشوت و شره نلر،
چیخاریر خرچینی خلقین جانیندان،

کاسیبین آرزوسو ده دیدیکجه داشا
اؤ قدرینی بیلیر چؤخون، آزین دا .
حرام شستله کئچیر یۇخاری باشا
حلال بیثنه قالیر قاپی آغزیندا .

"عادل لیک" آدیله جیبیلر سؤکۆرلر
اؤنلارین تک پۆلدور ایمانی، دینی .
اوسید سنه قالیب، اولو بیغمبر،
گۆستر "عادلر" ه عادل لیگینی،

وارلیلار یا شاییر ائله فرطه،
بیلیمیری دونیادان کۆجه چک اؤنلار؟
یا نار جهنمه اؤدلو قدلعه،
صباح ایرین - زهره ایچه چک اؤنلار .

گرهک یا خشی بیلک تۆرپاق قدرینی
اثل غیرت یۆلوندان هنرله کئچسین،
تۆرپاق دیندن آلسین اؤز قدرتینی
دین ده اؤز سۆیونو
تۆرپاقدان ایچسین .

قطره - قطره ائتدیک جا غلار عمانی،
اؤنون بیلایینی گۆروروک ایندی،
اثل - اثل پارچالادیق آذربایجانی
محلّه - محلّه بۆلۆرۆک ایندی .

بئله نادانلیغا نئجه دۆزۆم من،
هانى اۆمتی مین بس قطعیتی؟

محلّه بۆلۆرۆک، آمماکی، دشمن
وۆرۆب قۆلتوغونا بیر ولایتی،

آپاریر جالاسین قونشو تۆرپاغا
دئیغا! بیخیلارسان، آستا چیخ داغا .

جنایت، زدالت حدی آشیدیر،
یۇخسا دشمن باشی گۆرا تیتره بیر،
رئیم، قان ایچنلر قودوزلاشیدیر،
ایندی بیترسیز گلدی،

بیترلی قاچ دشیر،
داریدان چیخ، دۆنۆز! بونو قانماز اؤ .
بورنو اؤوولماسا عاغیلانماز اؤ .

زمانه اؤزوندا وۇخشار اؤولادی
شیمالدا ن یۆللادی -
شیمال جلا دی!

گۆلله یه توتولدو مغرور مردلریم،
دونیا م شهیدلرین باتدی قانینا،
بیرگونون ایچینده پایتخت شهریم
چئوریلدی شهیدلر خیابانینا .

آنالارین آهی اربتدی قیشی،
تۆکدو قرنقیلر قانلی گۆزباشی .

اؤلوم قانادینی داغلارا گریب،
نسیللر نلره شاهی اؤلورلار،
بیترده شهیدلری تاریخ چۆخ گۆرۆب،
ایگیت اؤغوللار

ایندی آسماندا شهید اؤلورلار .
تارینین یانیندا شهید اؤلورلار .

اسلامین ایلك ظفر وعده لرینده
گۆردون کافرلردن بلانّه قدهر!
اؤلۆلو جهنم وادی لرینده
دوشمنه بیتر آبییر، اولو بیغمبر!

اثلین حالینا حرام قاتانلار
تیتره بیر،

قۆرغولار دوشوب جانینا .
خلقه قان اوددورۆب، دیوان توتانلار

چكىلسىن تىزلىكلە حق دىۋانىنا .
 كاسىبا ، يۇخسولا امداد ائىلەدىن ،
 اۆرەك وئىر ، اتشلى اۆرەكلە بىزە .
 نەقدەر قۇللارى آزاد ائىلەدىن ،
 بىز دە قۇللار يىنىق ،
 رحم ائىلە بىزە .
 ائىلە مقدس سن ، گىنىش قىلبىلى سن ،
 بشر طالەيندە تلاشى كۆردون ،
 نەياخشى شاعرلە پىغمبرى ، سن
 جنت يۇللارىندا ياشاشى كۆردون .
 نورلو قانادىنى اۆستوموزە سر ،
 وفالى پىغمبر ، دۇغما پىغمبر !
 جهان دە يىشىدىكجە اۆز تەلىندىن ،
 قدىم مەدىنە يە يۇللار اۆزانىر .
 اۆدلار دىيارىندا ، آذر ائىلىندىن
 قبرىنى قوجاغا قۇللار اۆزانىر .
 ائشيت سىمىزى سن ، اى محمد (ص)
 تىك قادر آلاھدان ، تىك سندن مدد .
 نورونا سجدە يە گللىر دونىالار

انسانلار آخىشىر كۆرۈشە مېن - مېن .
 خىزىر ساحىپىندە بىرشاعر دە وار ،
 ايمانى ، بىعتى سەدىر ... آمېن !

سۇن نۇقتە ؟

*****

زامان منىم اوچون دا ياندى سانكى
 فېكىرلەر بېتمەدى ، سۆزلەر بېتمەدى .
 مقدس عصرلەر بىر آندا سانكى
 گەلدى ، وارلىغىمى چۇلقادى گەتتى .
 خىالىم دۇلاشدى قەتەبە قەتە
 او آددان حق او مان آماندا قالماز .
 سىر گەلدى —

قۇياركن يازىما نۇقتە :

— سۇنسوز بىر عۇمورە

نۇقتە قۇبولماز !

شاعر خۇكمونە دە باشا گمزا اۆرك
 فېكىرىن آسماندا ، اۆزون يىتردە سن .
 بىلكە دىنىز لردە اۆزەن گمى تىك
 چىخدىغىن لىمانا دۇندون
 بىر دە سن .

سۇن ۱۹۸۲ - ۱۹۹۲

" آذربايجان معلمى " غزەتى ، ۱۹۹۲ - نجى ايل ، ۱۰/۸/۳/۱ آپرىل تاريخلى
 نمرە لرېندىن كۆچۈرۈلدى .

اليفبامىزا كۆچۈرە نلر : محمد رضا هېئت

د . ابراهيم پور

آدلار يىن قالانى :

سۆزلۈك يازماق ان اۆنملى كۆلتوروموزە دا ياق بىرا شرا اۆلا بىلر . اميد
 ائدىرم يازارلار يىمىز آدلار سۆزلۈگۈ يازماق ايلە آنا دىل يىمىز —
 ياردىم ائتسىنلر . فارسجا آدلار سۆزلۈگۈ كىمى آدلار تاريخى تورگۈ
 آدلار يدا ايجىنە آلماليدىر .

سۇن

“ملانصرالدين” ايراندا

آذربايجان ملي – دموكراتيک مطبوعاتي نين بايراقداري اولان مشهور “ملانصرالدين” مجموعه سي (۱۹۰۶ – ۱۹۳۱) هم موضوع و مرا مينا، مبارز – ليگينه، همده احاطه دايره سي نين گئنيش ليگينه گؤره مطبوعات دۇنيا سيندا بيرينجي ليک قا زانميشدير. آيا ريلان آراشديرما لارنتيجه سينده معين اولونموشدوركي، “ملانصرالدين” مجله سي بئركؤره سي نين اوج قطعه سينده يا ييليب اؤخونموشدور. مجموعه نين اروپا، آسيا و آمريكا يا آياق آجان آيري – آيري نسخه لري اوز دؤورونده اولدوغو كيمي، سونرالاردا مارق دؤغورموش، تدقيقا تجيلارين دقتيني جلب ائتميشدير. مختلف مونوقرافيا و مقاله لرده “ملانصرالدين” ين يا يلما سي باره ده زنگين معلومات اوز عكسيني تاپميشدير. لकिन درگي نين اوزاق ساوزاق اولكلره گئديب جاتما سي گئنيش شرح اولوندوغو حالدا، “ملانصرالدين” بنان ياخين اولكله ده – ايراندا كي طالعي معلوم سبيلرا و زونن اوزون ايلرلا زيمي سؤيه ده ايشيقلانديريلما ميشدير. حالبوكي همين ساحه ده ادبي – تاريخي فاكتورلاردا ها جوخدور.

معلوم اولدوغو كيمي ۱۹۰۶ – نجى ايلده تيفليسده گؤركملي آذربايجان يا زيچي سي جليل محمدقلي زاده نين (۱۸۶۹ – ۱۹۳۲) رهبرليگي ايله نشره باشلايان “ملانصرالدين” مجموعه سي نين ان جوخ يا ييلديغي و اؤخوندوغو بئيرلردن بيري ايران، خصوصا “جنوبي آذربايجان ولايتلري دير، مُدرک “ملانصرالدين” عصرين اوللرينده ايراندا كي مشروطه حرکاتينا بير اُردودان زياده خدمت گؤستر ميشدير. ايراندا شاه رژيمينه، جهالست و غولمه قارشى مبارزه ده گؤستريلن مجموعه نين مثيلسيزرولوا و لموشدور. حقلی دئيلميشدير كي، جنوبي آذربايجاندا “ملانصرالدين” دؤيمه ديگي قاپي، گيرمه ديگي ائو اولما ميشدير.

بوتون بۇنلارلا ياناشي، جليل محمدقلي زاده “ملانصرالدين” درگي سيني بيرمدت تبريزده نشر ائتميشدير. گؤركملي يا زيچي ۱۹۲۰ – نجى ايلده

عائلهسى وياخىن قوهوملاراييله تبرىزه گلميش،ايكى ايله ياخيــــن بۇرادا ياشاميشدير. ۱۹۲۱- نجى ايلده تبرىزده ژورنالين ۸نۇمرهسى چا پ اولونموشدور. لاکين ميرزه جليلين حياتينين بۇمرحلهسى و "ملانصرالدين"ين تبرىزنشورلى ايندىيه دک ضعيف تدقيق ائدىلميشدير. (۱) سۇن وقتلر الده ائتديگيميزيئنى آرشيوسندلرى همين بۇشلۇغــــو دۇرلدورما غا امكان وئيرير. آذربايجان رسپوبليكاسى علملر آكادهمياسى اليا زمالار اينستېتوتونون فۇندوندان آشكارا اولونان ايكى سند - " تبرىزشهرينين آبۇنه دفترى " و "ا طرف آبۇنه چيلرين دفترى" آدلى سندلر ملانصرالدين "درگيسى نين جنوبى آذربايجانداكى ياييلما دايره سينى، ژورنالين آبۇنه چيلرينين سايينى، سوسيال تركيبينى ، ناشرين مادي چتيليكلرينى، مجموعهنين ياييلما سيندا مهم زحمتى اولان موكللرين خدمتلىرىنى معينلشديرمگه شرايط يارادير .

"تبرىزشهرينين آبۇنه دفترى" آدلى سنده ده " ، "ملانصرالدين"ين بۇ شهرده كى ۲۵۲ نفر آبۇنه چىسى حقينده معلومات وئريلميشدير . "آبۇنه دفترى" نده كى معلومات اوچ بۇلمه دن عبا رتدير : ۱- آبۇنه صاحبلرى . ۲- عنوان ، ۳- بۇلون مقدارى .

"ا طرف آبۇنه چيلرين دفترى" ده همين بۇلمه لراؤزره ترتيبب اولونموشدور. بۇ، درگى نين ياييلماسى ايله باغلى بيجوخ مسئله لرى آيدىنلاشديرما غا امكان ياراتميشدير .

تبرىزدن اولان آبۇنه چيلركيملرا يميش؟ "آبۇنه دفترى" نده آدى، ياخود سۇى آدى قيدا ئدىلن ۲۵۲ نفر اؤزپئشه ، وظيفه و مشغوليتى اعتباريله ان مختلف ساحه لرده چالیشان شخصلردن عبا رتدير . اولنلارين آراسيندا ژاندارم ، تنظيمه ، عدليه ، ماليه ، تامينات ادارهلرينين نماينده للىرى معين قروپ تشكيل ائديرلر . آبۇنه دفترينده ژاندارم اداره سيندن ۱۱ تنظيمه دن ۱ ، ديوانخانادان ۲ ، ماليه اداره سيندن ۸ ، عدليه دن ۶ ، تامين بۇلمه سيندن ۵ نفرين آدى وفا مىلى ، عنوانى ، درگى نين اونا چا تديريلان نۇمره لرى ، اؤده دىگى بول وسايطى نين مقدارى اؤز عكسنى تاپميشدير . جمعيتين يوخارى طبقه لرينين نماينده لرى آراسيندا انگليس ، روس و فرانسه قونسولخانالارى ، شترپان ، خيابان ، دروازا ، شىگيلان كىمىسا - رلارى . ايشلرمدىرى بشارت مرندى ، حتا دسته فرماندهى سلطان كاظم خان وباشقالارى نين آدلارى قشيدا ئدىلميشدير . اولنلارين سىرالاريندا تنظيمه

ژنرالسى اسما عىل خانىن دا آدى واردير، اۇ، مجموعه نىن ۳ و ۴ - نجى نۆمره لرىنى المىش، شعبان آيىنىن ۷ - سىندە "ملانصرالدين" داره - سىنە ۱۰ تومن پول وئرمىشدير .

آپاردىغىمىز تحليل لر گۇستردىكى، "ملانصرالدين" درگىسى نىن داها گىنىش يايىلدىغى ساحه ضيالى و صنعتكارلار محيىتى اۆلموشدور . بۇ، طبيعى ايدى، اۆلا، شرطى اۆلاراق اورتا طبقه آدلاندىردىغىمىز همىن شخملر جمعيتىن سوادلى، هىچ اۆلما سايا زىب - اۆخوماق وردىشلىرىنە داها چوخ مالكا، اۆلان قاتى ايدى .

غزىت - درگى آبونە چىسى اۆلماق اۆچون بۇچوخ مەم شرطىدىر . ايكىنجىسى ايسە همىن طبقه - ضيالىلار وپىشە - ضنعت آداملارى "ملانصرالدين" ايدە يالارىنا يا خىن ايدىلر . بعضى آزا دىخواه نمايندە لرى نظره آلماساق، بۇخارى طبقه نىن آداملارى، چوخ احتمال كى، "ملانصرالدين" نەرغىت بىلە دىكلرى اۆچون بۇخ، بورا داكى ماتريال لارىن مضمونوندا ن خىرتوتماق، اۆنون فعاليتىنە نظارت ائتمك مقصدىلە المىشلار . آشاغى طبقه ايسە سوادسىز اۆلدوغوا وچون زورنالار آبونە يازىلا بىلەمىشدير . جنوبى آذربايجاندا "ملانصرالدين" سايا اورتا طبقه نىن آبونە پۇلو حسابىنا ياشامىش، اۆز فعاليتىنى داوام ائتىرماكانى قازانمىشدير . مجموعه نىن ايدە يالارىنىن آشاغى كۆتلە يە چا تىدرىلما سىندا دا ضيالىلار وپىشە ماخىلرىنىن خصوصى سىيى وخدمتى قئىد اۆلۇنماليدير .

" تىبرىز شەرىنىن آبونە دفتىرى "ندە آدلارى گۇستىرلىنلرىن تخمىنا" ۱۷۰ نفرى اورتا طبقه نىن نمايندە لرى دىر . بۇنلارى ايكى حصە يە - آيىرماق اۆلار : ۱ - ضيالىلار، ۲ - پىشە - صنعت ماخىلرى .

ضيالىلار اراسىندا جمعى ۳ نفر حكيم اۆلموشدور . اۆنلاردا ن بىرى طبىب الملك كالىنىكى نىن حكىمى دوقتور مىرزە محمودخان ايدى كسى ، تىبرىز دەكى راستا بازار طرفدە ، احمدخان كۆرپۇسونون يانىندا ياشايدىر . دى . اۇ ، ملانصرالدين " نىن ۷ نۆمرە سىنى المىشدير . حكىملردن ايكىنجىسى دربند ساكنى مترجم لدوله ، اۆچونجوسوايسە دوقتور سىد محمودخان ايدى . بۇندا ن باشقا ، دواخاناچى مىراحمد ۲۲ قران آبونە حقى اۆدەيىپ "ملانصرالدين" مجموعه سى المىشدير . تىبرىز دەكى "شفا ئىه" و "كمالىيە" دواخانالارى دا درگى يە آبونە يازىلمىشلار .

"ملانصرالدین"ین ان چوڭ اوڭوچوسومعارفایشچیلری اؤلموشدور .
تکجه تبریز معارف اداره سیندن و آیری - آیری مکتبلردن ۳۰ نفره
یاخین ضیالی مجموعهیه آبونه یا زیلمیشلار . بونلارین آراسیندا "نجات"
مدرسه سینین مدیری میرزه یوسف ، "حکمت" مدرسه سینین دؤردونجوصنیف
معلمی میرزه حاجی آقا و باشقالاری واردیر . "ملانصرالدین" ژورنالیسی
"فیوضات" ، "رشدیه" ، "متحد" ، "نوبر" ، "افتخار" ، "بصیرت" ، "دانیش" ،
دولت مکتبلرینه ، "شمس" ، "معرفت" ، "اعتماد" ، "گلزار" کیمی شخصی
مکتبلره پولسوز گؤندریلمیشدیر . جلیل محمدقلیزاده نین تبریزده ایکن
نشر مسئله لری ایله علاقه دار اولاراق ، جدی مالییه جتینلیکری ایچینسده
اولدوغونو لازیمینجا قیمتلندیرمه لیک . هنج شبهه سیزبو ، بؤیوک
ادیبین منسوب اولدوغو خلقی معارف لئمنک بؤلوا ایله انکشاف ائتدیر -
مگین ممکن اولدوغونا ایللردن بری بسله دیگی امیدین یئنیشرا یطده کی
افاده سی ایدی . مطبوعات و کتابخانایشچیلرئده "ملانصرالدین"ین آبونه -
چیسی اولموشلار . تبریزده نشر اولونان "تکامل" ، "مناره" ، "آییق" و
"زنگ" غزئتلری "ملانصرالدین" مجموعه سینین آبونه چیلری سیراسیندا -
دیر . بوندان باشقا ، شگیلاندا خازن لشکرو عطاء السلطنه ، راستا کوچده ده
میرزه باقر ترکیده "ملانصرالدین"ه آبونه یا زیلمیشلار . جلیل محمدقلیزاده
"آییق" و "زنگ" غزئتلری ایله "ملانصرالدین" درگیسینین قارشیلیق لسی
مبادله سیننی تشکیل ائتمیشدیر . تبریزین شیشه گر خاننا بازاریندا کی
"معرفت" کتابخاناسی وار "ملانصرالدین"ین آبونه چیسی ایدی .
آبونه دفترینده مختلف پئشه - صنعت آداملارینین نماینده لرینین
آدلاری قئید اولونموشدور . گمرکچی لرهدا بیت الله خان ، جلفا پاسپورت
اداره سینین رئیس و شوق ، تاجرباشی حاجی جواد آقا ، مشهدی محمدعلسی
زنوزی ، مشهدی جواد آقا مرندی ، فرش فروشلاردان حاجی میزاقا فرش فروش ،
قلی فرشی ، مشهدی رضارمال ، "اسد" مطبعه سینین ایشجیسی حسن آقا ، بؤرکچولر
میرزا آقا خان مکافات و حاجی خان ، میرزه عبدالعلی چو خاچی ، عبدال آقا
دکانینین چایچیسی اشرف آقا و ونلارلا باشقالاری "ملانصرالدین"ین
تبریز آبونه چیلری سیراسینا داخل اولموشلار . آبونه چیلر آراسیندا ۶
نفر گمیچیلیک و دمیریول اداره سینین نماینده سی واردیر .
درگینین تبریز آبونه چیلری ایچری سینده شمالی آذربایجانین دا
نماینده لرینه راست گلیریک . "آبونه دفتری" نده فرج افه علی علمیرد -

انوف، نصریوفه حسین بیگ وزیروف، میرزه نقی فتعلی یفه حاجی رضا محمود اف مشهدی حسن آقا حسینوفه اسکندر خان عفار خانوفه سدا له خان با با یفه حاجی علی آقا فتح له یفوبا شقا لاری کیمی شما لامخصوص فامیلیا داشییان شخصلرین آدلاری قشید اولونموشدور. بو سیرایا ادیبین سوی آدی حاجی محمد آقا نخجوانی، حسن آقا گنجه ای، بویوک خان نخجوانی، غلامحسین اردوبا. دی، مشهدی محمدحسین نخجوانی شکلینده با زیلمیش هموطنلرینی ده عا ئد ائتمک اولار.

بوتون بونلار "ملانصرالدین" ژورنالی نین تبریزده گئنییش یا بیلدیغینی، چایخانا لاردا ن، با زار - دکا ندان، معارف او جا قلا ریندا ن توموش پلیس - ژاندارم اداره لرینه قدرهریترده او خوندوغونوعیانی شکیلده نمایش ائتدیریر.

"ملانصرالدین" نین تبریز نؤمره لری مضمونو و کسربینه، زما ن سلسمه سینه گوره خصوصی آکتواللیفا مالک ایدی. درگیده ایلک نؤبه ده اروپا و آمریکا نین آزادلیق دیپلوما تیاسی آدی آلتیندا شرق اولکه لری نین، او جمله دن ایرانین ثروتلرینی اما نسیر جاسینا چاپییب تالاماسی، معنوی اسارته سالماسی تنقید و افشا ائدیلمیشدیر.

جلیل محمدقلی زاده کیمی قدرتلی صنعتکارین قلمیندن جیخمیش فئلیه تون و مقاله لرده غربین آزادلیق فابریقا سی نین "ایرانین باشینا گتیردیگی بلالار آیین - شایین آجیلیب گؤستریلیمیشدیر. مجله آمریکا میسیونرلری نین ایراندا کی خریستان تبلیغاتی، بیغری اها لی نین بونا او یاراق. "بالا جا مسلمان او شا قلا رینی جیرا" .... خریستیان عبادتخانا سینا داخیل ائتمک "تشبثلری قطعیتله پیسله نیلمیشدیر. درگی نین ۱۴ شعبان ۱۳۳۹ نجوایل (۲۳ آپریل ۱۹۲۱ - نجی ایل) تاریخده چیخان آلتینجی نؤمره سینده کی "میسیونرلر" آدلی مقاله ده دئییلیر: "مینلرجه تأسف اولسون کی، قسم - قسم علم، فن و صنعت معدنی اولان آمریکا مملکتیندن پروفیسور و استادلار عوضینه بیره گؤندریلن تحفه (عبسارت اولور) اوزون اتک و اوزون سا ققال میسیونرلردن. فن مدرسه لر و صنعت خانالار بیئرینده کشیش خانالار بنا اولونور.

بیز مهمان دوستلوق با بتیندن و آزاد دیخوا هلیق او چون مملکتیمیزده یا شا بان جمیع خریستیان ملت لرینه، او جمله دن میسیونرلر ده رعایت ائتمگه حاضیریق. اما همان آزاد دیخوا هلیق نامینه اولاردا گره ک

زمانه نین تقاضا سینی ملاحظه ائله ییب ، اؤز روحانی استبدادیندان ال چکله ر و دینی تبلیغا تلاریندان مجبوریت لیگی بالمره ترک قیلالار . درگیده و ثریلمیش یازیلاردا ایرانین جنوبی آذربایجان ولایتلر- ینین حیاتی نین عکس ائدیلمه سی ده گئنیش یئر تۆتموشدور . قوجا - "ملانصرالدین" اؤز دده - بابا اسلوبونا صادق قالاراق ، معنوی اسارتی اقتصادی کئریلیگی ، مدنی انکشافا بؤخوو اولان بوتون مانع لری کسکین تنقید آتشینه تۆتموشدور . "ایلان - قورباغا" ، معارف دوستلارینا بشارت "جاوانلارا" ۳ دلی مقاله لرده جهالت و خرافاتدان یخه قورتارما غین یول لاری آراشدیریلیمیش ، علمه ، معارفه ییهلنمک توصیه اولونموشدور . میرزه جلیل اوره ک آغریسی ایله یازیردی کی ، "وطن اؤز نجاتینسی جوانلاردان گۆزله دیگی حالدا ... جوانلارین داشنبه آخسامی و جمعه گئجه لری صبحه دک گۆزه ل وقتلری قمارا صرف اولونور" . بوندان باشقا ، عظالت ، ایشیزلیک ، بیکارلیق ، سستلیک ، منفی عادتله ره گۆجلومئیل سالماق و تنبیل لیک ده ایران اهلینی کئری چکن ، دالاسان خصوصیتلردن بیر کیمی تنقید اولونموشدور . بوجهدن ژورنالین تبریزده چیخان بیرینجی نؤمره سینده و ثریلمیش "بیکارلار محله سی" فنلیه تونومهم اهمیت کسب ائتمیشدی . بورادا "کارگذارخانا بیکارلارینا ... بیکار اول- اولایا آیدا دؤردمین حقوق" و ثریلدیگی حالدا ، دیلنجی کؤکونه دوشموش محله ، کوچه بیکارلارینا هئج بیر رحم گؤستریلمه مه سی ، یار دیم ائدیلمه مه سی اجتماعی عدالت سیزلیگین قاباریق نمونه سی کیمی اؤخوجولارا چا تدییر- یلمیشدیر .

میرزه جلیل ایله بیرلیکده تبریزده اولموش اؤنون عؤمور- گؤن یولدا شی حمیده خانیم محمدقلیزاده سونرالار اؤز خاطیره لرینده یازمیشدیر : "معلوم اولدوکی ، ژورنالدا "کارگذارخانا" یا چکیلی کاریکا تور ، اؤنون حقینده یازیلان مقاله بو داریه باشچیلیق ائده ن ، ۳۰ ملکی و تهراندا چؤخلو دوستلاری اولان جنابین خاطیرینه دیمیشدیر . او ، سون درجه عصی لشمیش ، والینین یانینا گئدیپ آغلیا - آغلیا - دئمیشدیر کی ، تحقیر اولونموشدور ، رسوای ائدیلمیشدیر . خواهش ائتمی - شدیر کی ، ژورنال صادره ائدیلب باغلانسین و ردا کتور جزا لاندیر- یلسین ... والی ژورنالی باغلاماق حقینده امر و ثرمگه مجبور اولموشدو" .

جنوبی آذربایجاندا "ملانصرالدین"ین نشریه مادی و معنوی جهتدن کؤمک ائدهن مترقی قووه لرده اولموشدور. بونلاردرگی نین کهنه دوستلاریندا ن اولان اسکندرخان عفاری، مهدیخان شریفزاده، معلم ابوالفتحخان علوی، حکیم فخرالاطبا، معارفپرورگنجعلی آذری، عسگرخان قاسمزاده و باشقالاری ایدی لر. ژورنالدا گئدهن کاریکا تورلارین اکثریتینی سید محمدعلی بهزاد چکمیشدیر. بوندان باشقا، میرزه محمدعلی نقاش و میرمصور نقاش دادرگی اوچون میرزه جلیلین سفارشی ایله زحمت حق آلمادان شکیل لرچکیشک بو تمنا سیز خدمت لری نه گؤره جلیل محمد قلیزاده اولنلارین هرا یکسینه "ملانصرالدین" ژورنالینین بۆتون نؤمره لری نین پؤلسوز و ثریلمه سینسی تامین ائتمیشدیر. تبریز شهرینین آبونه دفتری "نده" میرزه محمدعلی نقاشین آدینین قارشیسیندا یازلمیشدیر: "پول آیینما یا جاق، بسزه صورت چکیب".

موضوع رنگا رنگ لیگینه، ساده لیک و بیفجا ملیفینا، هابئله گولمه لی و شکیل لی اولما سینا گؤره "ملانصرالدین" درگیسی ایرانین پایتختی تهراندا دیگر ایالت و شهر لرده ده گئیش یا یلمیشدیر. الهه ائتدیگیمیز ایکی نچی آرشیوسندی - "اطراف آبونه چیلرین دفتری" بونوعیانی شکیلده ثبوت ائتمکده دیر. گؤستریلن منبعدن آیدین اولورکی، بودرگی — سه تبریزدن باشقا ایرانین ۲۶ شهرینده ۲۰۲ نفر آبونه یازلمیشدیر. آبونه چیلرین ترکیبی آشاغیدا کی کیمی اولموشدور:

شماره	اسامی شهرها	تعداد
۰۱	تهران شهری	۱۰ نفر
۰۲	مراغه	" ۲۷
۰۳	مرند	" ۱۰
۰۴	اهر	" ۱۰
۰۵	خوی	" ۳۹
۰۶	زنجان	" ۲
۰۷	ساجبلاغ	" ۱۰
۰۸	قزوین	" ۱
۰۹	اردبیل	" ۳۵
۰۱۰	میانہ	" ۱۱

تعداد	شهر آدلاری	نمره
۴ نفر	سراب	۰۱۱
" ۲	دهخوارقان	۰۱۲
" ۲	شرفخانا	۰۱۳
" ۵	صا بین قلعه	۰۱۴
" ۱	کرمانشاه	۰۱۵
" ۲	میاندوآب	۰۱۶
" ۱	بوکان	۰۱۷
" ۱	شبهتر	۰۱۸
" ۱	عجب شیر	۰۱۹
" ۱۴	بناب	۰۲۰
" ۳	جلفا	۰۲۱
" ۷	ماکو	۰۲۲
" ۱	آستارا	۰۲۳
" ۱	سقز - بانه	۰۲۴
" ۱	بازرگان	۰۲۵

بوندان باشقا، آلمانین برلین شهرلرینده یاشایان حسین کاظمزاده ایرانشهرکتا بخاناسی واسطه سیلکه "ملانصرالدین" مجموعه سینین اوجو-نجو و دوردونجو نؤمره لرین الده ائتمک امکانشی قازانمیشدیر.

"ملانصرالدین" درگیسی نین ایرا-ندا گئنیش یا بیلماسیندا اجتماعی موکلرین خدمت لری خصوصی قئید ائدیلمه لیدیر. اؤنلار درگینسی یا میمش، اؤنا مشتری، آبونہ چسی توپلامیش، لازیم گلدیکده مجموعه نین ساتیشینی تشکیل ائتمیشلر. مشتری-

لردن آبونہ حق نین توپلانیلیب نالرله چا تدیریلما سی، یا خودمجموعه نین اؤنلارین یاشا دیقلاری شهرده کی آبونہ چیلره وقتینده یئتیشمه سی همین موکلرین تواضعکار، لاکین یا ددا قان خدمت لری دیر. بؤنا گؤره ده جلیل محمدقلی زاده گلجک تاریخ اؤچون اؤنلارین دا آدلارینی قئید ائتمه گی لازیم بیلیمیشدیر. اؤنون بیزه چا تدیردیغی معلوما تدان آیدین اؤلورکی "ملانصرالدین" ن تبریز موکل لیگی وظیفه سینین عسگرخان قاسم زاده یئرینه یئتیرمیشدیر. اؤ، تبریز کیمی بؤیوک شهرده بومهم وظیفه نین عهده سیندن با جاری قلا گلمیش، ژورنالین یا بیلماسیندا میرزه جلیلین "ساغ الی" اؤلموشدور. اؤ، همچنین جلیل محمدقلی زاده نین عا ئله عضولری ایله قاینا بیب - قاریشمیش، ۱۹۲۱ - نجی ایلین مای آییندا بؤیوک ادیب باکی یا قاییدارکن عسگرخان دا اؤنونلا بیرلیکده شمالی آذربایجانا گلمیشدیر.

"ملانصرالدین" ن تهران موکل لیگینی ۲ نفر ا جرا ائتمیشدیر. سید عبدالرحیم خلخالی درگی دن ۲۵ عدد گتیریپ تهراندا ساتدیرمیش، الده ائدیلمن واسیطی تبریزه میرزه جلیلین عنوانینا گؤنדרمیشدیر. جلیل زاده شیرین افدا "ملانصرالدین" ن تهرانلی پرستشکالاری آراسیندا یا بیلماسیندا چوخ ایش گؤرموشدور. میرزه جلیل "آبونہ دفتر" نده اؤنون آدی نین قارشیسیندا بؤیوک احترامی افاده ائنه ن

كۆهنه و صداقتلى و كىلېمىز "سۆزلىرىنى يا زمىشدىر، بۇندان باشقا
تهرانين لاله زارخيا بانيندا پىترلشن مطبوعاتى يا پان اداره واسطه سيله
درگى شهرده كى آيونه چيلره چا تدىر يلمىشدىر. تخمينا" بئله احتمال
اشتمك اولوركى، دائىمى آيونه چيلردن باشقا "ملانصرالدين" دن ۴۰ - ۵۰
عدد تهراندا يا يىلمىشدىر .

درگى نين خوى شهرينده كى موكلى مير عيسا آدلى شخص ايدى . او ،
شېخعللى خانين تعليماتى اساسيندا بوايشه جلب اولونموشدو . مير عيسا -
نين شمره لى فعاليتى سا يه سينده "ملانصرالدين" تبرىز و تهراندان سونرا
ان جوخ خوى شهرينده آلىنيب اولونموشدور . بو شهر دن درگى يه ۳۹ نفر
آيونه چى جلب ائدىلمىشدىر .

مراغه ده سردار ناصر ، بنابدا ساندوس سلطان ، ساوجبلاغدا حاجى خان
چلبى ، قزوينده حسين خيام ، اهرده مير حبيب آقا "ملانصرالدين" نين
موكل ليگى وظيفه سيني فداكارلىقلادا داشيميشلار . جليل محمدقليزاده -
نين قارداشى على اكبر محمدقليزاده ده (۱۸۷۴ - ۱۹۲۲) زورنالى نين
ايراندا يا يىلما سيندا فعال اشتراك ائتمىشدىر . او ، ايران حياتينا
بلدايدى ، عصرين اوللرينده مشروطه حركا تيندا يا خيندان اشتراك
ائتميش ، ستارخانين ان ياخين سلاحداشلاريندا ن بىرى كيمي تانينمش .
دى ، حيمده خانيم محمدقليزاده اوز خاطيره لرينده يا زمىشدىر "ميرزه
جليلين قارداشى ميرزه على اكبر . . جنوبى آذربايجان نين مشروطه انقلابچيلار -
يندان بىرى اولموش ، ستارخانلا جيگين - جيگينه مبارزه ائتميش ،
مختلف وقتلرده حياتى نين ۷ ايلينى حېسخالاردا كئچير -
مىشدى .

.... بيردفعه ميرزه على اكبرى تبرىزده حبس ائديب ، روسلار
وئرميش ، روسلار اونو قاندا لايىب يوز قزاقين مشايعتى ايله
نخجوانا گوندرميشلر . يولدا فرانسيه سياحي بو پروسى گوروب ، اونون
كيم اولدوغونو سوروشموش ، آدينى دفترينه يا زيب ، شكلىنى چكىمىشدىر .
بوتون بونلار ، "ملانصرالدين" مجموعه سى نين تبرىز نشرلى نين
ايراندا بويوك مارق دوغوردوغونو ، گئنىش يا يىلديغىنى عيانلى
شكىلده ثبوت ائتمكده دير . آشكارا چيخارديغىمىزنى سندنلردن آيدىن
اولوركى ، "ملانصرالدين" ايراندا ، خصوصيله آذربايجان ايلتلىرى نده
داها چوخ يا يىلمىش دىر . بوتولوكده اجتماعى - مدنى ترقيسى ده ،

اۋزۈنۈ دركاشتمە پروسىيىنىدە، مىلى - آزادلىق حرکاتىنىدا گۇستریلىن
دركى نىن مەم تاشىرى واھمىتى اولموشدور. □

عيسا حىبىب بىگلى

يوسف محمدعلى يىف آدىنا نىجوان دولت داشگاهى -
نىن علمى ايشلار اۆزرە رئىس معا ونى، فىلولوۋى
علمى نامزدى، دوست .

۱- مقاله نىن مۇلفى گۇرونور "ملانصرالدين" نىن نىشى نىن ۵۰ نجى اىل -
دۇنومو مناسبتىلە ۱۹۵۶- نجى ایلدە پرفسور حمىدە محمدزادە نى -
آذربايجان عمللر آكادىمىسى نظامى آدىنا ادبىيات ودىل اېنستىتونون
اشلرىنىدە نىشرا شىدىلمىش "ملانصرالدين" تىرىزدە "عنوانلى مقاله سىنى
نظر دن قاچىرمىشىدىر. " وارلىق ."

ھادى سىرۋدى

كىم كىمەدىر؟!

وارلى دوستلار حظ آپارىر
اولما بىنلار قرض آپارىر
آجلار گلىب درز آپارىر
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!

كىمى آسىر، كىمى ساتىر
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!
بۆزلىرى وار اراقاتىر
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!

انسانلىغىن مەكى پۇل ،
بۇتون آرزى - دىلەبى پۇل .
انسانلار بىن اۆرەبى پۇل
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!

بىرى كۆزلىۋ، گۆر اۇجاغى
بىرى لۇتدور، يۇخ اۇطاغى .
ساققىز وشىر قارىپىز تاغى
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!

كىمە ساتىراۋز قانىنى
كىمە ساتىر وجدانىنى
"ھادى" تانى دۇورانىنى
بۇ دۇنيا لاپ پىتىنەدىر .

گۆز يۇمورسان چا پان چاپىر
بۇز كۆپەكلر قافلان قاپىر
باخ، ھىر ياندا تۇتان ياپىر
بۇ دۇنيادا كىم كىمەدىر؟!

حق همسایگی

"ارمنیان هزار سال است بین مسلمانان خصوصاً ترکهای مسلمان زندگی می‌کنند. ما در طول تاریخ دوست و همسایه خوب آن‌ها بوده‌ایم، ملت ایران "فارس یا ترک" همواره آن‌ها را در آغوش فشوده و با مهربانی مواظبت کرده است. چنانکه تا کنون در سرزمین ما یک نفر ارمنی خون دماغ نگردیده است..."

بعد از ظهر روز ۲۱ آذر ۱۳۲۵ بود... شهر تاریخی مراغه نیز همچون سایر شهرهای آذربایجان به دنبال تحول پیش آمده و در هم ریختن نظام حاکم قبلی، موقتاً فاقد نیروهای نظامی و انتظامی بود و با زهما نند شهرهای دیگر کم نبودند و لگردان و رجاله‌های ماجراجویی که با استفاده از فرصت مناسب مسلح شده بودند.

"ارمنستان" مراغه برخلاف "ارمنستان" تبریز خیابان اصلی عریضی است که از مدخل شمالی شهر از روی "صوفی‌چای" امتداد یافته یکسره به خیابان مرکزی شهر می‌پیوندد، که در آن روزگار در کوچه‌های هردو سمت آن آرامنه و مسلمانان شهر که اغلب همسایه دیوار به دیوار بودند منزل داشتند و شاید هم اکنون نیز چنین باشد و بنا بر این اگر فی‌المثل کبریته در نقطه‌ای از ارمنستان مراغه روشن میشد تمام شهر بسرعت در آن آتش می‌سوخت.

لحظه‌ها به سرعت سپری می‌شدند. لحظه وقوع فاجعه دلخراش و ویرانگر نزدیک میشد. هر آن شدت اضطراب مردم فزونی می‌گرفت رفته رفته تب شهری ما حب به مرحله بحران میرسید. دستجات او باش مسلح در حال پیشروی بسوی خیابان ارمنستان بودند.

- برویم! عجله کنید دوستان! - برویم از "بیدینان" انتقام اسلام

● ترجمه قسمتی از مقاله وارلیق - قاراباغ فاجعه‌سی - نوشته دکتر

هیئت - وارلیق شماره ۸۴.

را بگیریم - کافرانرا بکشیم - اموالشانرا تمام کنیم شرع ما جان!
و مال و ناموش کافرانرا بر مسلمانان حلال دانسته است! بشتا بیست!
جوانان غیرتمند! بشتا بید!

از اینسوجوانان ارمنی نیز برای دفاع از حریم جان و مال و ناموس
خود حتی مسلسل‌ها را در پشت‌بامها کار گذاشته و آماده شلیک بودند!
دقایقی نمانده بود که شهر با مردم واقعا "بیگنا" شد. در آن
دو هفته و ویرانگری بسوزد و پیاپی مداین فاجعه که میرفت بوقوع
پیوندد، بمرور سالیان عقده‌های موقتا سرکوفته انتقامها و تسویه حسابهای شخصی
باشد که هزارگانه‌ها در فرصتی مناسب سربازکندوبازقتل و کشتار، باز
تجاوز و تخریب....

برید... گم‌شید! گورتان را گم‌کنید...! پدر سوخته‌ها! به شما چه ربطی
دارد - دولت خودش می‌آید خاکیان را تنبیه میکند!

"ایتیلین! ایتاوشاغی! کوپکاوشاغی... سیزده نه مربوط دی -
دولت اوژی گلرخان لری تنبیه ایلر...!"

این آن سیدلای غرسیه چرده - آن روحانی با نفوذ بسیار محبوب شهر،
مرحوم میرورحاجی سیدحییب موسوی بود که درست در آن زمان وقوع جانکاه -
ترین و وحشتناکترین فجایع سوار بر اسب به آنجا رسیده و خیل ارادل را
جلوی اسبانداخته و در حال تاراندنشان و حرکت دادن خشمگینان عصا
با هفت شیرین‌دهاتی اینگونه توپ و تشرمی آمد! مگر کسی جرات می‌کرد
بالای حرف "قا" حرفی بزند!

در یک چشم بهم زدن بحران شهر فرونشست، خیابان ارمنستان از
ماجرای جوانان واقعی پاک شد شهر موقتا بی صاحب، آرا مشدیرین خود را باز
یافت.

هشت سال بعد، یک هفته بعد از انتقال به مراغه، خبر تأثر انگیز رحلت
این روحانی راستین، این خدمتگزار بزرگ مردم، در شهر پیچید، همکاران
محلی خبر دادند که حتی در کلیسای شهر نیز برای "قا" ختم گذاشته شده است
منکه بزرگ شده تبریز بودم و همچون مسالهای برایم بسیار شگفت‌انگیز
و غیر قابل انتظار بود زیرا چنین ارتباط تنگاتنگی را بین شهروندان
مسلمان و ارمنی تبریز هرگز ندیده و سراغ نداشتم، از همکارم خواهش کردم
که برای حضور در مجلس ختم مرا تا کلیسا همراهی کند. رفتیم، سالنی مجاور
معبداصلی کلیسا را در اختیار همشهریان مسلمان گذاشته بودند. یکی از

وعاظ معروف وقت بالائی منبر رفته وساعتی از حق جوار صحبت کرد. بعد از پایان ختم و ترک آنجا همکارم جریان با لارا که هشت سال قبل در آن شهر وقوع یافته ومنجر به دخالت آن روحانی محبوب ونتیجه آنسانی ودرخشانی شده بود. توضیح داد و افزود- به همین مناسبت است که همشهریان گرامی ارمنی ما من باب حق شناسی وسپاسگزاری برای "آقا" ختم گرفتند و برای اینکه به نظر خودشان به آنسانی ترین وشکوه مندانه ترین وضع این ختم را برگزاردکنند قسمتی از کلیسای خود را در اختیار مسلمانان گذاشتند و اختیار این کار را بخودمان سپردند. روز چهارم وفات "آقا" نیز خانمهای بی حجاب ارمنی دوش به دوش بانوان مسلمان وچادری وباحجاب به سر خاک آقا رفته حلواخیرات نمودند.

هرسال در ۲۴ آوریل میلادی به مناسبت سالگرد قتل عام ۱۹۱۴ که در بلاد عثمانی از ارمنیان شده اعلامیه ها وپوسترهای فراوانی به دیوارها چسبانده میشود که عمداً "یا سهواً" ترکیب وصفی "دولت فاشیستی ترکیه" زینت بخش همه جای این اعلامیه ها وپوسترها است. در صورتیکه رژیم جمهوری ترکیه ۷ سال بعد از تجزیه وانقراض امپراطوری عثمانی تشکیل شده ودر سال آن قتل عام کذائی هنوز رژیم مشروطه سلطنتی در آنجا حاکم بود ونامقرنها پیش خود- عثمانی - را داشت ودولت در دست حزب اتحاد وترقی بود.

بهر حال یا ارامنه را هنوز نسل به نسل یا در آن حادثه وحشتناک شکنجه وعذاب میدهد ویا آتشی فروکش کرده از زیر خاکستر سالیان را عمداً دامن میزنند. در هر صورت این سؤال مطرح است که آیا میلیونها خلق ارمنی کشور ارمنستان "نه دولت آنان" در حالیکه از بدست ۷ سال پیش در حقشان رفته، هنوز تا این حد در رنج وشکنجه میدانند که همواره برای بجان همانداختن وکشتار آنسانهای بیگناه وارزشمند وفعال بدست یکدیگر چه دستا نپلید با چه اغراض نفرت انگیز و ضد انسانی این حوادث را رهبری نموده اند؟

به شهادت صحنه های تلویزیونی مربوط به حوادث ونبردهای اخیر - قرا باغ که مکرر در برابر دید تماشاگرانست، این شبهه نظامیان ارمنی هستند که پس از اشغال یک روستا با خشم عجیب وکینه توزانه ای درهای خانه ها را لگدکوب می نمایند. واین آنها نند که همین خانه ها را با ساکنین داخل آنها به آتش می کشند!

ای میلیونها خلق ارمنی که مسلماً ما نندتوده‌های میلیونی خلقهای سرزمینهای دیگر بیگنا هیدما دستا ن پلیدتجا وزوا ستشما رکه زآستین دولت شما بدرآمده این تجا وزننگین را با پیا مدهای فجیعترش به شما ها تحمیل کرده ،اگر فلان افسر ارشد شما در تلویزیون دولتی ایروان میگوید "قسمتهای مهم سرزمین ما توسط همسایگانمان ایران و ترکیه تصرف شده است وما با یداین سرزمینها را از آنان پس بگیریم . . . ۱۰۰۰" شماها بهتراست بیعتنا به این یا وه در ائیها اندکی توجه کنید به اینکه شاه عرو والامقام شما وارد کس با بایان برادران آذربایجانیش را با چه ویژگی قابل ستایشی مهر می‌ورزد و چقدر مناسب حوادث فعلی است نگرشها و بیانات شیوای این شاه بزرگ انسانها در مورد "انسان" نه "آدم" آری ارمنیان عزیز! تاریخ پراشک و خون و آتش توده‌های میلیونی محروم و بیگناه نشانگر اینست که راهبرانسانها و جوامع همواره در مسیر سرنوشت با ید وارد کس با بایانها و بختیارواها بزاده‌ها باشند نه ژنرالهای تافرق آلوده به خون بیگناهان!

قبلاً اشاره کنیم که این شاه عروالامقام، شهرتجهان بختیارواها بزاده است که شرح حال وارد کس با بایان را این چنین شروع میکند - عجبا! تفاهم و دل بستگی انسانی بین دوشا عردوانسان و ارسته از دوسرزمین متفاوت کجا؟ و اختلاف بین میلیونها خلق این دوسرزمین کجا؟ "بسیاری از نویسندگان ارمنی آشنائی دارم، آثار وارد کس بطور میان، ه. ما تهومیان و . . . را بارها و بارها با اشتیاق خوانده‌ام، سرانجام با سه شاعر ارمنی دوستی برقرار کرده‌ام - پ - بیواک - آ. خاچیونی - و. بابا - یان .

به این شعرا هم بعنوان انسانهای والا هم بعنوان شاعر مهرورزی شده و دهها شعرا زهرسه را ترجمه نموده‌ام .

نزدیک به بیست اثر وارد کس با بایان در ایروان، مسکو و جمهوریهای برادران انتشار یافته است . وارد کس که به شعر و فولکلور آذربایجان از صمیم دل مهر می‌ورزد از نسیمی گرفته تا آثار شهیرترین نمایندگان شعر معاصرمان را به زبان ارمنی برگردانده است در یک کلمه خدمت دوست صاحب قلممان به ادبیات آذربایجان بی‌بدیل است .

کتاب "سئودیم اودلار یوردونو / دوست داشتم آذرستان را"ی شاعر

که بخوانندگان آذربایجانى تقديم نموده دومين کتاب اوست که بزبان آذرى نشر يافته است .

شاعر، افسانه‌شهر ديوزن "فيلسوف يونانى" را (روز روشن چراغ بدست گردشردرپي انسان گشتن) از زوايه‌اي ديگرنگريسته و مضمون ديگري به آن داده است .

"عجيب است هم‌اکنون هرکس مدعى انسان اصيل بودن خود وليکــــــــــــــــــــــ تقليل انسانيت و پايمال گرديدن همه انسانها درجهان است و اين قصور را در ديگران مي‌جويد. در صورتیکه اصولاً در بهم‌ريختن انسانيت ما همه گناهکاريم. براى تبين اين فکرشاعر نشان ميدهد که، امروزه همه خود را انسان خوب يعنى ديوزنى که در جستجوى انسان اصيل بود محســــــــــــــــــــوب ميدارند (۱)*. شاعر با طرح اين پرسش که " اگر آنان که به دنبال انسان خوب مي‌گردند در اصل، خود، خوبند پس چرا نميتوانند همديگر را بياينند" ما ربه تفکرو تا مل و اميدارد .

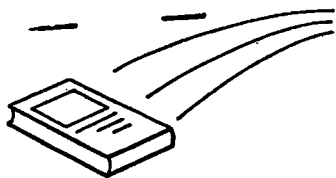
حال که در اين جهان اين قدر ديوزن وجود دارد
از چه رو آدميان از همديگر بي‌خيرند (۱) * *

اگر همگان ديوزن‌هاي جويندگان خوبيند، پس آدم بدکيست؟ * * *

حال که سخن به اينجا رسيد جا دارد که قسمت‌هاى از مقاله "فا جعه‌قا را باغ مندرج در آخرين شماره وارليق را که بيگمان حکايت از نهايت داوری منصفانه و راستين نويسنده‌دا نشمند و محقق و نکته‌سنج آن دآردزينت بخش ختام اين نوشته‌نا چيزگردانيم .

– " امروزه تنها يك مسئله بصورتى بي‌نهايت روشن خودنمايى ميکند، آن اينکه همه ميدانند متجا و زکيست و کجا موردتجا و زقرار گرفته و آنانکه و حشيانه بهتجا و زگراييده اند کيا نند؟ مظلوم کيست و ظالم کدام. به‌نظر ما امروزه ادا ره‌کنندگان ارمنستان نمايندگان حقيقي ملت ارمنسى نبوده و آينده اين خلق را به‌بازى گرفته‌اند. . . ."

* * * = علامات تعجب ازنگارنده . * * * – صفحات ۱۶۰ – ۱۶۱ از کتاب
بيا بيديبصراحت گفتگوکنيم "بختيارواها بيزاده، برگردان قسمت‌هاي فارسي
ازنگارنده .
بقيه در صفحه ۸۷

کتاب « زبان آذری ادبی معاصر »

« کتاب زبان آذری ادبی معاصر » تألیف آقای دکتر محمد تقی زهتابی اخیراً از چاپ خارج و منتشر شد .

کتاب در ۱۴۱ صفحه و از طرف انتشارات نوبل در تبریز انتشار و از طرف آقای دکتر علی کبیر ترابی (حلاج اوغلو) ویراستاری شده و مقدمه‌ای بر آن نوشته شده است .

کتاب در چهار بخش تألیف شده از اینقرار :

بخش نخست : زبان گفتاری و زبان نوشتاری و عناصر سازنده آن
بخش دوم : زبان آذری ، تشکل زبان آذری و نگاه‌های به تاریخ تکامل آن .

بخش سوم : شناخت ساختار آوایی زبان آذری معاصر و قوانین آن .
بخش چهارم : قواعد نگارش زبان آذری ادبی معاصر .
به بیان دیگر کتاب شامل تاریخ تشکیل و گرامر و قواعد نگارش زبان آذری ادبی معاصر است .

بنظر اینجانب قسمت گرامر کتاب که هم تخصص مؤلف بوده و نیمی از سالها در دانشگاهها تدریس نموده است بسیار روشن و آموزنده است و اگر بخواهیم بایک عبارت و بایک کلمه بیان کنیم مختصر و مفید است و بدون تعارف عالی است . البته استاد در این زمینه سالها قبل کتابی به ترکی نوشته بنام « صرف ترکی ایرانی » که از کتاب حاضر مفصل تر است و دارای نمونه‌هایی به شعر و نشر است که خود آنتالوژی بسیار زیبایی از شعرای آذری میباشد .

درباره تشکیل زبان نظریات و تذکرات خودم را طی نامه‌ای به خدمتشان ارسال خواهم داشت . ولی در مورد الفباء زبان آذری —————
اجازة استاد تذکر زیر را ضروری میدانم :

۱- تاریخ الفبای او ر خون به ۱۵۰۰ تا ۲۰۰۰ سال نمیرسد ، زیرا

نخستین سنگ نوشته‌ها و اسناد کتبی اورخون مربوط به قرن هشتم میلادی میباشد، فقط کتیبه سنگی قبر قوتلوق خاقان در سال ۶۹۲ میلادی نوشته شده است.

سنگ نوشته‌های حوالی رودینی‌سئی (مانند سنگ نوشته بارلیق یا وارلیق) که بنظر میرسد دو قرن قدیمی‌تر است با حروف بینی سئی نوشته شده و از ۱۵۹ حرف و با علامت تشکیل شده و بیشتر بشکل تصویری است.

۲- الفبای عربی جای الفبای اورخون را نگرفته بلکه بعد از قرن دهم میلادی بتدریج جای الفبای اویغوری را گرفته است زیرا از قرن هشتم میلادی (۷۶۳) که بوگو خاقان اویغوری دین مانی را پذیرفت خط اویغوری را که از الفبای سغدهای مانی مذهب ساخته شد، بجای الفبای اورخون رواج داد.

۳- مؤلف محترم در صفحه ۱۲۴ در مبحث "طرز نگارش مصوت‌های آذری" می‌نویسد: "در سالهای اخیر از طرف بعضی از ادبا و روشنفکران علاماتی برای هر یک از مصوت‌های نه‌گانه آذری پیشنهاد شده‌اند، اما نظر بر این است که، این پیشنهادات به ترکیب صوتی زبان آذری و قوانین محکم آن تکیه نداشته‌اند، دایره عملشان محدود بوده است، بدین معنی که بر اساس این پیشنهادات با یستی مصوت‌های نه‌گانه در تمام حای کلمات آذری به طور مکمل، یعنی هم حروف وهم علامت‌های آنها نوشته شود".

جای بسی شگفتی و تأسف است که استاد دکتر زهتابی مانند کسی اظهار نظر می‌کند که گوئی تازه از راه رسیده و با مطبوعات ترکی بعد از انقلاب اسلامی آشنائی نداشته و مقالات تحقیقی استاد دکتر نطقی را در مجله وارلیق ندیده و یا نخوانده است!

در ۱۳ سال گذشته از همان سالهای ۱۳۵۸ و ۵۹ استاد دکتر نطقی نتایج تحقیقات طولانی خود را با مشورت دیگر نویسندگان آذری (از جمله آقایان فرزانه، پرفسور حمید محمدزاده، مشروطه‌چی، ساوالان و خود آقای دکتر زهتابی و دیگران) بشکل سلسله مقالاتی درباره اصلاح الفبای آذری در وارلیق چاپ نمودند. همچنین رساله‌ای بنام "یازی قایدالاری یا املا قیلاووزو" در دیماه سال ۱۳۶۵ ضمیمه وارلیق منتشر نمودند که در آن در جدول مقایسه‌ای (صفحه ۱۸ - ۱۹) حروف و علامت‌صدادار را از مؤلفینی مانند قاموس (شمس‌الدین سامی)، تورکجه‌الیفبا، مختلیف نشریات، کورچایی، سا را (کتاب حسن مجیدزاده)، زهتابی، تورک کویستان و با آخره بی‌زیم الیفبا یعنی الفباء پیشنهادی خودشان ارائه نمودند.

الفبای اصلاح شده فوق الذکر از نخستین سالهای بعد از انقلاب در وارلیق و فروغ آزادی بطور مستمر و در دیگر مطبوعات (بعضا) با کمی اختلاف (بکار رفته و در دوسه سال اخیر در مجله یول، اسلامی بیرلیک، از آغاز انتشار همچنین در اغلب کتابهای آذری مورد استفاده قرار گرفته است. حتی حروف علامت دار با صدا برای چاپ ساخته شده است. و اگر بشکل الفبای فارسی کاربرد همگانی رسمی نیافته بغلست این است که پشتوانه دولتی نداشته است.

آقای دکتر زهتابی در الفبای پیشنهادی در نمایش دو حرف صدا دار با الفبای وارلیق اختلاف دارند؛ یکی در علامت مخرج ( ) = اب = که بشکل "اب" نمایش داده و دیگری = اب = که بشکل "اب" پیشنهاد نموده اند.

در هر دو مورد علامات رایج در وارلیق و اکثر مطبوعات حاضر آسانتر است. زیرا نگارش $\text{I} = \text{H}$ بشکل "ا" هم تاریخی و هم عینی فارسی و عربی است و همه به آن عادت کرده اند. در مورد $\text{I} = \text{اب} = \text{b}$ به جای گذاشتن علامت "ه" بالا و دونقطه پائین میتوانیم حتی از گذاشتن دو نقطه "ی" هم صرف نظر کنیم تا هم ساده تر و هم قابل تشخیص از $\text{I} = \text{اب}$ بوده باشد.

با در نظر گرفتن تاریخ انتشار کتاب "زبان آذری ادبی معاصر" یعنی اسفند ۱۳۷۰ بسیار شگفت آمیز است که مؤلف محترم که خود از اساتید زبان آذری و از راهروان قدیمی این راه است مقالات و کتابهای تورکولوژیست و نویسندگان و شعرای آذری را در ۱۳ سال گذشته نادیده گرفته و در حق پیشکسوتان و پیشروان فرهنگ آذری ایستاد. چنین اظهار نظر نموده است. در اینجا فقط یک چیز میتواند اینگونه اظهارات مؤلف را موجه جلوه دهد و آن اینست که در صفحه دهم کتاب در آخر مقدمه زیر نام مؤلف تاریخ ۱۳۶۰/۱/۳۰ و در آخر کتاب تاریخ ۱۳۶۰ / ۱ / ۲۸ قید شده است.

با این ترتیب به نظر میرسد دوست عزیز و دانشمند ما این کتاب را قبل از اردیبهشت سال ۱۳۶۰ به رشته تحریر در آورده است. با وجود این انتظار میرفت بعد از گذشتن ده سال و انجام آنهمه کار و تلاش دست اندرکاران زبان و فرهنگ، آذری جناب استاد مروری تازه در نوشته خود می فرمودند و کتابشان را برابر روز و بقول معروف *up to date*.

می‌نمودند، امیدواریم در جایهای بعدی کتاب استاد و دوست عزیز ما با تجدیدنظر کامل جبران این نقیصه را بفرمایند.

در ادامه ذکر این نکته مهم را لازم و ضروری میدانم که اگر بنا باشد نویسندگان، شعرا و زبان‌شناسان آذری (بعد از ۱۳ سال بحث و فحص و نوشتن و چاپ صدها مقاله و کتاب) بی‌علت نبودن اخبار دولتی نتوانند شکل واحدی از الفبا را بپذیرند و هر کدام به شیوه دلخواه خود بنویسند و به دیگران هم توصیه کنند، در این صورت و در این شرایط هرگز زبان و فرهنگ ما صاحب الفبا و قواعد جا افتاده‌ای نخواهد شد و ما همیشه در خم یک کجوه درجا خواهیم زد.

با توجه به مراتب فوق بنام کوچکترین خدمتگذار (قوللوقجی) فرهنگ آذری انتظار و تمنا دارم دوستان و نویسندگان عالقدر و عزیز ما با توجه به اصل "قوت و اعتبار در یگانگی است" سعی نمایند یک شیوه بنویسند تا نزد همگان معلوم و ثابت شود که ما هم الفبائی واحد برای نوشتن فرهنگ، غنی خود داریم.

دکتر جواد هیئت

بقیه حق همسایگی :

— " ما از آن روز می‌ترسیم که خلق ما و حتی تمام مسلمانان صبرشان پایان گیرد و برای رودر رو شدن با جنایات ارمنیان افراطی بپاخیزند... آنگاه ارمنیانند که حساب این کشتارها را پس خواهند داد و حتی بیشتر، ارمنیان بیگناه و آنانکه به جنایات این روزها دست نیاورده‌اند؛ من شخصاً به هیچ صورتی در آرزوی جنان روزهای نیستم، ولیکن به این هم‌بیین دارم که دانشاکیها و افراطیون و ملی‌گرایان افراطی ارمنی که رؤیای ارمنستان بزرگ را برای خویش ایده‌آل و حتی برنامه‌گذار قرار داده‌اند با این جنایاتی که دست بدان آلوده‌اند و از راهی که پیش گرفته‌اند باده کعبه آمل و یا ارمنستان بزرگ نه، بلکه به "ترکستان" خواهند رسید. "امنیت و آسایش ارمنیانی را که در طی قرن‌ها در رفاه و صلح و دوستی در ایران زیسته‌اند دانشاکیها و ملیون افراطی ارمنی نمیتوانند تأمین نمایند... " *

---

* واریق شماره ۸۴ از ص ۵ به بعد. برگردان قسمتها و تکیه در برخی جمله از نگارنده است.

ضیالی و سووئره ن دۆلت قوروجولوغو

۷۰ ایلدیرکی، اؤیدورما سووئت خلقینین ایکی صینیفدن - "زحمتکش" آدلاندیریلان فعله لر و کندلیلردن و بیری طبقه دن - ضیالیلاردا ن عبارت اولدوغو تلقین ائدیلمه دی. ضیالیلارالینین، استالینین و اونلارین ایدئولوژی تئورمه لرینین فیکرینجه، صینیف دئمک اولما زدی، چونکی گویا ضیالیلار کفایت قده را انقلابچی روحا صاحب اولمورلار، اونلار بورژوازی - یییا داها یا خین اولورلار. بؤفیکر، چورۆکلویونه، اسا سیزلیغین - باخما یاراق غریبه ده اولسا، چوخ یا شاما قابلیتلی دیر. و دئمک اولارکی بؤ گونوموزه ده گلیب چیخمیشدیر. بؤ مسئله باره ده فیکر سؤیله مک - دن اؤنجه "ضیالی" نه دئمک، اولدوغونو آیدینلاشدیرماق لازیم دیر.

بدنام اکتبر انقلابیندا ن قابق روسییا امپریاسیندا اهالینین بؤیوک اکثریتی یا سوادسیزایدی، یا داسا وادی ابتدائی و اورتا سوپه ده ن یوخاری دئیلدی. "اسا" اهالینین دۆلتلی طبقه لری - بورژوازییا، مولکدار، تاجیر و ضیالی عائله لریندن چیخان و عالی تحصیل آلانلار ضیالی حساب ائدیلمه دی. بلکه اؤنا گۆره ده "انقلابچی" صینیفلر - شهر و کند پرولتاریاتی ضیالیلارا خور باخیردیلار، اونلاری بیرنوع "دوشمن" و یا دوشمن اولابیله جک قووه ساییردیلار.

ایندی وضعیت کۆکوندن دیشمیشدیر. اهالینین بؤیوک اکثریتی اؤ جمله دن "کندلی" و "فعله" صینیفینه عاید اولانلارین دا چوخو عالی سا وادلی دیر. مختلف ساحه لره ایشلیه - ایشلیه غیا بی اؤخویوب (?) دیپلوملو متخصیص اولانلاردا یوخاریداکی بؤلگوا یله دئسک ضیالیلار - یعنی عالی سا وادلاری وار.

عالی سا وادلارین سایینین مین ده بیردن اهالینین آزقالا اؤجه ده بیری سوپه سینه یوکسلمه سی ضیالی سؤزؤنون ما هیتینی دقیق لشدیرمه یی طلب ائدیر. سون زامانلار ایسته ردۆلت آپاراتینین رهبرلییی، ایسته رسه ده مخالفت، یا خود دموکراتیک بلوکادا بیرلشمیش اجتماعی تشکیلات

و قورۇملارین رەھبەرلىرى ۋىيالىيلارنى عموم خلىق ايشىنىدە پائىيوليكسىدە ، پائا خاسىنى كىنارا چكىمدە . تقصىرلىنىدىرىلەر . بىلىمك اۆلمۇر صىحت كىمدىن كىندىر . ھرايكى اتھا مچى طرفىن تركىبىنىن بۆيوك حىصەسى عاللى سا وادلىلار معناسىندا ۋىيالىيلاردا ن عبارتدىر . بس تقصىرلىنىدىرىلنلر كىملىدىر ؟ مىئلە كۆنكرىتلىشدىرىلندە پائا خاسىنى كىنارا چكىنلىرىن تائىنمىش پائا زىچى لارىن ، شاعىرلىرىن ، رساملارىن ، عاللىملىرىن (بۆكسك رتبه لى علمى ايشىچى) آدلارى چكىلىر . حتى دۆورۇمۇزون صابىرى ، ملانصرالدىنى سوبهسىنە بۆكسەلمىشلىرىن ، دىتك - نىن قىلىنچى بىلن دالىدا ، قاباغى داكسىبى زامانلاردا اۆلۇمدىن قورخما پائا ق اۆزكسكىن فىكىرلىرىنى اشلىرىندە گۆسترنلىرىدە ، بۆگۆنكو اىدئولوژى ساغالمانىن تمل بىنى قۇبائلارنى داراقت بۇراخمىرلار . بس انصافدان ، حقىقتىن اۇزاق اتھاملارنى سبى نەدىر ؟ گللىن تارىخە باخاق . آدى تارىخە دۆشموش مشهورامپرا - طورلارىن ، شاهلارىن وداھا كىچىك مطلق حاكىملىرىن ھامىسى بۆيوك قانلار تۆكۆبلىر ، لاكىن اۇنلارنىن ان عابلىللىلارنى - ھاممۇرا بى ، پئىرىكل ، مقدونىھلى اسكندر ، بۆلى سزار ، خسرو انوشىروان ، تىمورلىنگ ، شاه اسماعىل ختائى ، شاه عباس ، ناپلىئون وباشقالارنى علمە و صنعتە ، پائا رادىچى آدمالار ، داھا عاللىم و صنعتكارلار بۆكسك قىمت و ثرمىشلر . حتى اۇزاق حربى سفىرلىرە چىخاركن اۇنلارنى اۆزلىرى اىلە مصلحت چى صىفتى لىه آپارمىشلار . بونونلا بىرا بىر حاكىملىرىن اكثرىتى تائىنمىش عاللىم و صنعتكارلارنى اۆزلىرىنە تھلكە سائىمىشلار و لازىم بىلىدىك دە اۆزلىرىندىن اۇزاقلاشدىرىبىلار ، بعضا اىسە محواثمىشلر . البتە ، صىحت عادى ۋىيالىلار - ردان دئىيل ، تارىخىن اۇنودا بىلمەدىبى داھىلردىن كىندىر . آنجاق امپراطورلار ، شاهلار داھىلرى گۆرۆردولر ، كىچىك خۆكىمدارلار اىسە اۆز اطرافلارىندا علم و صنعت آداملارىنى .

پرۇلتارىدىكتا توراسى داھمىن بۆللاكتىدى . تائىنمىش ۋىيالىللىلارنى پلانلى صورتدە محواثدىلر ، سۆرگۆنە گۆندردىلر . ھىتلردە بئلاشتى بۇدا اۇخودو غوموز و گۆزوموزلە گۆردوبوموز تارىخ ا معاصىرىمىز ، گۆركملى ائىستون فىلوسوفى ، رىاضا تچىسى ، آكادمىك غوستا و نائان ۲۰- ۱۵ اىل بوندىن قابق بىر مقالە پائا زمىشدىر : "معنويات و حاكىمىت" ("دوخى و لاسى") . ھمىن مقالەدە حاكىمىت آپارائىنىن علم و صنعت آداملارىنى خصوصا " اۇنلارنىن ان تائىنمىشلار بىنى نھا وچون سئومەدىكلرى -

نین و اؤز لریندن اؤز اقلاشدیرما غا چالیشدیقلاری نین سبب لری باره ده مارقلی فیکر سؤبله میشدی . مقاله استونیا نین "لیومینسک" ژورنالیندا چاپ اولونموشدو . ایله همین آن مؤلفین "درسینی و ثریب" مقاله نی بیغیشدیر میشدی لار . آنجا ق ال یا زمالاری شکلینده ماکینا و کسیر و صورت لری بوتون اولکله یه یا بیلمیشدی .

دوغر و سو ، هر ضیالی و صنعتکا رهله دا هی دئییل ، آما حا کیم لری — ها مبیسی دا امپراطور ، شاه دئییل ، ایکینجی سی مین لرله عالی سا و ادلی (ضیالی) اولما سا یؤزلرله علم و یا رادیجی صنعت آدامی بیئتیشه بیلمزو بۇ یؤزلرین ایچهری سیندن ۲۰ - ۱۵ نفر ، اولنلارین آراسیندان ایسه ۵ - ۳ نفر گؤرکملی ، دؤنیا سوپه لسی چیخا بیلمز .

بئله لیکله ، اگر ضیالی عالی سا و ادلی لارا دئییلیرسه (منجه ، بسو دؤزگون دئییل ، دیپلوم سوز ضیالی لاردا وار ، دیپلوم لوضیالی سیزلار دا) اولنلارین ایچهری سیندن داها گؤرکملیلر (دا هی سؤزونو تاریخ دئمه — لیدیر) سنجیلیر و سنجیلمه لیدیر .

دموکراتیک جمعیت لردن فرقلی اولاراق آوتوکراتیک لیک اؤستونلوک تشکیل ائده ن اجتماعی قورلوشلاردا ضیالی لارین بۇ اؤچونجو سا یجا کبیچیک دسته سینه مناسبت عادتاً ایکی طرفلی اولور : بیر طرفدن اولنلار بین جمعیتین معنوی و مادی انکشافیندا کی رولو اینکا رائدیلیم — ایکینجی طرفدن اولنلاری جوخ دا یا خینا ، حا کمیتین یوخاری دایره لرینه بوراخما ق مئیلی آشکار دویولور . بونون احتمال کی ، ایکی سببی اولما بیلر . بیر یی رادیجی ضیالی لارین "دسته" یه جتین گیرمه سی ، "کوماندا" یا تابع اولما ماسی نین ، بیر قده ر مرکب لیدیر . یا خشی دئییلیب " اورتا باب لارین جمع ی اولنلارین جمع یه ، عالی لارین جمع ی اولنلارین فرقی نه برابر دیر . " ایکینجی سی ، اولنلارین اؤز دؤزگون فیکر لرینده ده و تأسف کی ، سهولرینده ده عنادلی اولما لاری دیر . آوتوکراتیا نین ان عیبه جر وقا باریق فورماسی اولان استالینیزم دؤورونده بومئیل ، دشک اولارکی ، قانون شکلینی آلمیشدی . خلقین گؤرکملی ضیالی لاری نین ایکی بولو و ارایدی : یا یومشالما ق ، ایلمک ، محیطه اویغونلاشما ق ، یا دا سینما ق ، محو اولما ق ، ان آزی دیریلیگینده اونودولما ق .

بیزه ائله گلیرکی ، آذربایجانین یارادیجی ضیالی لارینا کئچمیش رهبر لیک لرین آزا قلا جنا یتمک رلیق درجه سینه جاتان لاقئیدلینسه و

سا يما زليغينا سون قويولما ليدير. بۇيۇك اينتئللك توال قووه ايله
بركه دوشن دن - دوشه نه فورمال گۇرۇشلر كئچيرمك تجربه سيندن ال
چكىب ، اۇنلارلا دۇلتيميزين سياست ، اقتصا ديات ومدنىت كونسئپ سياسى.
نين حاضيرانما سيندا ثابت ايش بيرلييى ياراتماق لازيمدير .

بۇ گون آذربايجان اوز عاليملرينه ، سوزون اصل معنا سيندا ، ديلنجى
معاشى وئره ن يگانه مستقىل دۇلت دير ، نه ين سه ، كيملرين ســـــــ
خاطرينه علمى تدقيقات ايسستيتوتلارى نين ، حتى اونيوئرسيتته تلرين
اورتا . وكىچىك شهرلرده جيليزفيليا لاريني ويا "علمى مؤسه لر ينىسى
ياراتماق عوضينه عكسینه حركت ائتمك لازيمدير . علمى مؤسه لر يــــن
هابىنى آزالديب اۇنلارين مادي - تئخنىكى تجهيزاتىنى واصل ياراد-
يجى ضياليلارين مادي تا مينا تىنى ياراديجىلىق امه يينه اوپتيمال
امكان وئره بيله جك سويده يوكسلكتمك طلب اولونور . بوتون وطندا شلارين
معاشى حيات مينيموموندا ن آشا غى اولما ماليدير .

آنجا ق اونتماق اولما زكى ، كمونست رژىمى نين و سووتت حاكىمىتى نين
ياراديجى امه يه لايقينجه قيمت وئرمه مه سى نين نتيجه سينده بوتون
اولكه ، اوجمه دن آذربايجان بۇگونه دوشموشدور . بيرتھريا شاماق اوچون
چاليشيب - چالاماق ، حتى آدينا لايق اولما يان يۇلادوشمك قورخوسو-
ندا اولان عاليم و ياراديجى صنعتكارلانه امريكا ، نه ژاپونىيا ، نه
آلمانىيا ، نه ده فنلاندىيا قورماق اولار . سون اوچ دۇلت محاربــــه دن
مغلوب چيخمشدى ، "بيزيم" دۇلتيميزا يسه قاليب ، نادانلار يوخــــارى ،
عالimler آشا غى باشدا اولان جمعيتين طالعى بۇندا ن ياخشى اولابيلمز .
بۇگون جمعيتيميزده ضياليلار (عالى سا وادلى معنا سيندا) ايچه ريسينده
ياراديجى ضياليلار هئچ ده تامين اولونموشلارين سيرا سيندا دئىيل لر .
دئيه بيلرلكى ، ايمكانلار قانونى امك حاققلارينا ياشاميرلار (بو
گولمه لى و آغلامالى سئوالين جا و ابى آبديندير : قانون سوزلوق قانو-
ندان گۇچلو اولاندا ، قانونو قورويانلار اونو بوزانلارلا ال بيــــر
اولاندا ، حتى اۇنلارين ها وادارى اولاندا خلقين دا ، اونون ياراديجى
ضياليلارى نين دا گونو بۇندا ن ياخشى اولابيلمز .

يوكسلك انكشاف سويه سينه چاتميش وخلقىنى اينسانا لايق حيا تــــلا
تامين ائتميش اولكه لره تورپاغى نين دۇنيا نين آلتيدا بيرينه برابر
اولدوغونا ، نه يئر آلتى ويئرا وئستوروتلرين چوخلوغونا و "توكنمزلسى-

يېنە، "نە اوردۇسونون گۆجۈنە و خلقلا پارتيا نين سا رسيما زبىرلېينە" گۆرە يۆكسك انكشافا نائل اولما يىلار. عصرىمىز علم، تىخنىلوگىيا عصرىدىر. اۇنلار شاعاردا دىئىيل، ايشدە، عملدە ايرەلى گىدىيلر . بدبخت لىمىز اۇندا دىركى، بۇ عادى حقيقت لردن هامىدان چوخ دانيشان دا، بۇنلارى هامىدان ازحياتا كىچىرەن دە "سووتت خلقى" اولوب .

آرتىق سووتت حكومتى وكمونىست رزىمى يۇخور. چىخىش او يولسدان قطعيت له آيرىلما قدادير. بۇ بۇيوك مسئلە نينان واجيب پروبلم لر- يندن بىرى دە ضيالىلار، اوجملەدن يارادىجى ضيالىلار مناسيبت دىر. دۇنيا مىزى قوران دا، يىخان دا، ايرەلى آپاران دا، كثرى چكن دە علم و مدنيتىن سوبەسى دىر. قالان هرشى بۇ تمل اوستونده قورولسور. چوروك تمل اوستونده محكم وگۇزەل بنا قورماق اولماز .

بىرا يلدن آرتىق دىركى، سووتت دۇلتى وكمونىست رزىمى دا غىليب بعضى شى دە چۇخلار ينى قانع ائتمەسە دە، پارلامنتى مىز دە وار، سووتر- ن ليە قدم قويما غا باشلايان دۇلتىمىز دە، حتى بوتون نۇرمال اولكەلر دە اولدۇغوكىمى، مخاليفت دە، چوخ پارتىيالىق دا يارانيب . رسمى دۇلت آپارا تىمىزلا مخالفتىن كسكىن قارشى دورماسى و بۇنون تۇرە دە جەيى آغير نتيجه لر آيرىجا بىر موضوع دور، اونا بۇ مقالە دە تۇخۇنماق ايستەمىرەم .

آغير آددىملارلا دا اولسا، بۇيوك قوربانلار حسابىنا دموكراتىيا و آزادلىق يولو ايله ايرەلى لەمە يە چالیشان دۇلتىمىز دە علمە، يارادىجى صنعتە و اۇنلارى تمثيل ائدەن يارادىجى ضيالىلار مناسيبت ديشمە لىدىر. حكومتىمىزىن تركىبىندە علمى تىخنىكى انكشافى تشكيل ادارە و تامين ائدە جك آپارات - ناظىرلىك، يا خود كميته يارادىلما - لىدىر. جرأت له دىمك اولاركى، آكادىمىا نين اونيوتسىتت لرىن، مکتب لرىن و علمى تدقيقات اينستىتوتلار يىن مادی - تىخنىكى بازاسى چوخ ضعيف دىر. حقوقى و مادی گۇجۇسۇن درجه آشاغى اولان يارادىجى بىرلىك لر، (يا زيچى لار، رساملار، ژورنالىست لر، بىستەكار لار و س...) اصلينده صاحب سىز قالىلار، سانكى هئج نە يە و هئج كسە لازىم دىيىل لر. ۷۰ يىلدىن بىرى بۇ سا حە يە "رهبرلىك" ائلە يىن مركز، نهايت يوخ اولوب. آذربايجان حكومتى ايسە هله بۇ "كىچىك"، "يىكىنچى

درجه‌لی "مسئله‌ایله مشغول اولماغا ایمکان وواخت تا پمیر. بوآجینا —
جاقلی داخیلی چاخناشما وقارشى دۇرمانین نه وواخت ونئج —
قورنارا جاغینی دشک چتیندیر. آنجا ق علمین وتئخنیکا نین انکشافینی
باش سیز قویماق ممکن دئییل. ضالیلار مسئلهسی ده بو پروبلیم —
آیریلماز حصه‌سی دیر. بیر وضعیتدن چیخماق اوچون بیرنئچه تاخیره
سالینماز آددیم آتیلما لیدیر.

۱- آذربایجان حکومتی نین ترکیببندده دۇلت علم وتئخنیکا کمیته‌سی
یارادیلما لیدیر. کمیته علمین بو تون اساس ساحه‌لرینی تمثیل ائدنه
تجربه‌سی، تانینمیش عالیم لردن عبارت کوللنگیا سینی یاراتما لیدیر.

۲- داکتک - آذربایجان دۇلتبندده علمین وتئخنیکا نین یئنسی
دهن قورولماسی واداره‌سی، پلانلاشدیریلما سی، مالیه‌لشدیریلما سی —
کونستپ سیا سینی حاقیرلایب رسپوبلیکا نین آکادامیا لاریندا، اونیوئر —
سیته‌لرینده، علمی تدقیقات اینستیتوتلاریندا و عالی تحصیل اینستیتو —
تلاری نین علمی بۇلمه‌لرینده گئنیش وهر طرفلی مذاکره‌سینی تشکیل
ائتمه لیدیر.

۳- مذاکره‌لردن سونرا سووئرهن دۇلت شرایطبندده داکتک - نین
استروکتور بۇلمه‌لری، بیرینجی نۇبه‌ده عالی آتتستا سیا کمیته‌سی و
اساس استقامت لراوزره مرکزى یکسپئرت شورالاری یارادیلما لیدیر.
۴- علمی اداره‌لرین مایی، ترکیبی، قورولوشو و فعالیت لری نین
دۇلت سویه‌سینده کوردیناسیا مسئله‌سینه سووئرهن دۇلت قوروجولو —
غونا اوغون اولاراق یئنیدن باخیلما لیدیر.

حکومت ترکیببندده تاخیره سالینما دان دۇلت علمی وتئخنیکا کمیته‌سی
نین یارادیلما سی یئنسی یارانمیش دۇلتیمیزین بو تون پروبلملری نین
حبلیندا خلقیمیزین علمی - تئخنیکی پوتنسیالیندان ثمره‌ل —
استفاده‌یه ایمکان یارادار.

رداکسیادان؛ ائله‌گمان ائدیره‌مکی پروف سونورال دین
رضایفین بۇ مقاله‌سینده توخونولموش وتوخونولما میش
واجیب مسئله‌لر باره‌سینده باشقا گورکملی ضالیلاریمیز
دا اوز فیکرلرینی دئییه‌چکلر.

"حیدر بابایه سلام" هانسی لهجهده یازیلیمیشدر؟

"حیدر بابایه سلام" - ین یازیلی صورتی نین دلی بونولوکله نسه ادبی آذربایجان تورکجه سینده، نهده تبریز لهجه سینده دیر. "حیدر بابایه سلام" ین یازیدا عکس اولونان دلی سس قورولوشلاری باخیمیندان بو لهجه لرین ایکی سیندن ده پایلی دیر. آما "حیدر بابایه سلام" ین یازیلی صورتینده کندلهجه سی، تبریز لهجه سی و ادبی لهجه میزین انطباق و افتراقی نین ایشیکینده باشقا بیر اؤزه للیک ده واردیر. بو اؤزه للیک "حیدر بابایه سلام" ین یازیلیشیندا ایشله - دیلمیش، آزقلا گونوموزه قدهر سورولوب گلن، یازی عنعنه لرینسه عاید دیر. بیزجه تبریز لهجه سیندن گلن صابیلی (معدود) ائتکی (تأثیر) لری چیخاندا، هاسئلده اسکی یازی عنعنه لرینه عاید اولان آریلیقلار (فرقلر) گونوموزون یازی شیوه لرینه چئوریلیرسه "حیدر بابایه سلام" ین یازیلی شکلی ده بو بؤیوک اثرین تقریباً بونولوکله ادبی لهجه میزده اولدوغونو گؤسته ره چکدیر. "حیدر بابایه سلام" - ین رحمتلیک اوستاد شهریارین اؤز سسی ایله ضبط اولموش صورتی ده بو دوشونجه نی تایید ائتمکده دیر.

بو دوشونجه اؤزره "حیدر بابایه سلام" ین سس قورولوشو باخیمیندان نه دورومدا اولدوغونو اؤگر نیک اوچون ان آزی اوچ نؤکتهدنی گؤزدن گئچیرمه لی بیک، سونؤکتهلر بونلار دیر:

۱- ادبی آذربایجان تورکجه سی نین سس قورولوشونون قارباریق اؤزه للیکلری .

۲- تبریز لهجه سی نین ادبی لهجه دن اولان قارباریق آریلیقلاری .

۳- تقریباً گونوموزه قدهر اوزانان یازی عنعنه لری نین قارباریق اؤزه للیکلری .

۱- آذربایجان تورکجه سی نین ادبی لهجه سینده اؤن - آرخا، دؤدا قلا - نان دؤدا قلا نیا ن دستهلره بولونه بیلن دوققوز صائیت، صابیلی و حسابلی استثنالاری چیخاندا، دؤغما تورکجه بسط سؤزلرده، دؤغما لاشمیش

آلینما سۆزلرده واکلر (پسوندلر) ده صائتلر اویغونلوغو آدلانان
بیر قابدا اۆزره ایشلهنیر. بۇ قابدا اۆزره :

الف : بیر سۆزون صائتلری بۆتونلوکله یا اؤن صائتلردن (مثلاً)
ارگین، ائلجی، گۆل، گۆز ...) ویا آرخا صائتلردن (مثلاً : آزغیشن ،
آلجی، قۇل، قۇز ...) اولمالیدیر .

ب : ایکی شکیلی اکلر اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن یا پیشدبق-
لاری کۆکلره صائتلر اویغونلوغو قورارلار، مثلاً : "دیشلر (دیش + لر) ،
باشلار (باش + لار) ، گلمک (گمل + مک) ، قالمق (قال + ماق) ، گۆزلر
(گۆز + لر) ، قۇزلار (قۇز + لار) ...

ج : دۆرد شکیلی اکلر اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن عــــلاوه
دۇداقلانماق - دۇداقلانماق باخیمیندا ن دا قوۋۇشدوقلاری کۆکلرین
صائتلری ایله اویغونلاشلارلار، مثلاً : "الیم (ال + ایم) ، آیاغیم (آیاق +
ایم) ، اۆزوم (اۆز + اۆم) ، بۇردوم (بۇرد + اوم) ...

د : / ای ، اؤ ، اؤ / صائتلری، صاییلی، علتلی استئنا لاری جیخاندا ،
یا لنینز ایلك هجده اؤلا بیلرلر، بۇنا گۆره نئحه هجلی بیر سۆزون
ایلك هجده سینده / ای ، اؤ ، اؤ / صائیتی اولاندا ، صونراکی هجده ده بۇ
صائتلرین عوضینده البته اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن بۇنسلارا
اۇغون صائتلر ایشلهنر، مثلاً : "ائلیمه (ائل + ایم + ده) ، اؤزۈ -
مه (اۆز + اۆم + ده) ، بۆلۈمدا (بۆل + اۆم + دا) ...

ه : صون صائیتی دۇداقلانان کۆکه قوشۇلان اکین صائیتی عموماً
دۇداقلانان صائیت اولار، مثلاً : کندی بۆلۈ ، سۆزۈن دۆزۈ ...
و : صون صائیتی دۇداقلانما یا ن کۆکه قوشۇلان اکین صائیتی عموماً
دۇداقلانما یا ن صائیت اولار، مثلاً : "ا ئوین، الین، دیلین ...

ز : سۆزۈ بیلنرین صائیت اؤن - آرخا - لیق باخیمیندا ن دا اۆزوندن
قاباق گلن صائتله اۇغون اولاجا قدسر، مثلاً : "سۆرۈ ، قوزۇ ، قایی ...

۲- جوخ باخیملاردا ن ادبی لهجه میزله منطبق اولان تبریز لهجه -
سینده :

الف : سۆزۈ بیلنرین صائیت اؤن - آرخا - لیق و دۇداقلانماق -
دۇداقلانماق باخیمیندا ن اۆزۈندن قاباق گلن صائتله اویغون
اولما بیلر، ایشده ، بۇ صائیت همیشه / ای / ز / صائیتی اولور، مثلاً : "ادبی
لهجه ده سۆرۈ ، قوزۇ ، قایی ... تلفظ اولان سۆزلر تبریز لهجه سینده سۆری،

قوزى، قاپى ... تلفظ اولور.

ب: بعضى اكلر آرخا صائىتلە داشلاشما قلا(تشبىت اولما قلا) اُون -
صائىتلى كۆكلرلە دە دگىشىلمز حالدا ايشلەنير، مثلاً "ادبى لهجە دە
گئتمك، گئدەك، گئدەجك، گئتدك، تمىزلىك، گۆردوگوم، سئوينجك ...
تلفظ اولان سۆزلر تبرىز لهجەسىندە گئتماخ، گئداخ، گئدەجـاخ،
گئتدوخ / گئتدوخ، تمىزلىخ، گۆردوگوم، سۆوونجاخ ... تلفظ اولور.

ج- / ۷ى / ياريم صائىتىندىن قاق گلن / ۶ / صائىتى / ائ / صائىتىنە
جئوريلير، مثلاً "ادبى لهجە دە آيران، قايماق، قايجى ... تلفظ اولان
سۆزلر تبرىز لهجەسىندە ائيران، قئماخ، قئيجى ... تلفظ اولور.

د: بعضاً "ى/ي / ياريم صائىتىندىن وداها آرتىق، طنىنلى سىلردىن قاق
گلن / ۶ / صائىتى / ا / صائىتىنە جئوريلير، مثلاً "ادبى لهجە دە آياق،
داراق، آرابا ... تلفظ اولان سۆزلر تبرىز لهجەسىندە اياخ، دراخ،
ارابا ... تلفظ اولور.

ه: ايكىنجى شخص مفرد وجمع بيىهلىك اكلرىنين صائىتى دودا قلانير
، مثلاً "ادبى لهجە دە سنىن، سىزىن، دىلىن، دىلىنيز ... تلفظ اولان سۆزلر
تبرىز لهجەسىندە سئون، سىزون، دىلون، دىلوز ... تلفظ اولور.

۳- يازى عنعنەلر يىمىزە گلندە، دىلبمىزى اسلامى الفبا ايله يازماقدا
مىن ايللىك تجربە مىزىن مۇنوجو (نتىجەسى) گونوموز دە، بۇ الفبا يا هر
سۆزو دئىلىدىكى كىمى يازماق يئترلىگىنى (كفا بىتىنى) وئرمبشدير!^(۱)
آما بۇندان قاق، آلتىمىش ايله ياخىن سۆرەن پهلوى سۇغونوسو-
ندا، دىلبمىزىن مدرسەلردە تعليمى باساق اولماغىنا گۆرە آنا دىلبىندە
سوادلانماقدان محروم ساخلانلىمىش تورک - دىللى ايرانلىلار يى-
شا عىرلىرى ويا زىجىلارى يازىلار يىندا اسكى يازى عنعنەلر يىمىزدىن آنجاق
با جار دىقلارى قدهر فايدالانا بىلدىلر. "حيدر با بيه سلام" دا آز- چوخ
اسكى يازى عنعنەلر يىمىزدىن ائتكىلى (تأثير الميـش) اولدوغونا گۆرە
بۇ عنعنەلر يىن قاق بارىق اۆزەللىكلر يىنى ايزلەمەگىمىز "حيدر با بيه
سلام" يىن يازىلىشىندا تاپىلان ادبى لهجە و تبرىز لهجەسىندىن باشقا
اۆزەللىكلر يىنە اولدوغونو آنلاما قدا بىزە يارديم ائدە بىلر.

عصرلر بۇبو دىلبمىزى اسلامى الفبا ايله يازماق چا باسىندا
(تلاشىندا)، توركجەنىن دۇققوز صائىتىنى عربجەنىن اؤچ حرفى (يعنى
و، ا، ي) ايله گۆستەرە بىلمەكن اؤترو بۇكىمى تدبىرلر ايشلندى

(۴۰)، آغدور (۴۱)، دیوبلر (۴۲) ... حالبوکی ما ئیتلر اویغونلوغ—
 قایداسینا گۆره بۇصائیت دۇداقلانما یان مائیت اولمالی ایدی، یعنی
 وئردیگیمیز مثاللار بئله اؤخونمالی دیر: گلیر، وئرسین، چکمه سین،
 ائدیب، آلیب، قانلی، نئیله سین، دۆشمه سین، گلیب، بیلیرم، گۆستهر—
 یرسن، چیخیب، دئییرم، سئویندیرسین، محبتینین، آیلما بییدیر، دیر،
 یانیب، پئیشیشین، یاغ دیر، آغ دیر، دئییلر ...

قیماجا آجدیغیمیز بواؤچ ملاحظه (یعنی ادبی لهجه میزین، تبریز
 لهجه سینین واسکی یازی عنعنه لری میزین قاریق اؤزه للیکلیری)
 یادی میزدا ایکن "حیدر با بیه سلام" — ین یازیلی صورتینه باخا رساق
 بۇ مقاله نین باشلانیشیندا اؤنه سۇرولموش دۆشونجه لره چاتا غیق.
 "حیدر با بیه سلام" — ین ایلك با صلیشیندا ن (اسفند ۱۳۳۲) آلینمیـش
 ۴۲ نجی بۇغومون (بندین) یازیلیشی عینا بئله دیر:

بۇستان پوزوب گتیریردک آشا غی
 دولدیریردیق اوده تاختا طا با غی
 تئدییرلرده پشردیق قا با غی
 اوزون بیوب تخملارین چتاردیق
 جوخ یمکدن لاپ آزقالا چتاردیق

یازیلیشیندا تکیل (واحد)، منسجیم بیر شیوه عوضینه مختلیف شیوه—
 لردن فایدالانیش بۇ بۇغوم، یازیلیب — اؤخونماسی یاریم عصردن
 آرتیق ایراندا یاساقلانمیش. دیلی میزین یازیلیشینا، یازیلیدیغی
 عصرده، گۆزگو، (آینا) توتما قدادیر. عربجه وفرانسوزجا ساوادلسی،
 فارسجادا ایسه بۇیوک پارلاق اثرلر یارادان نابیغه شاعیر، آنادیلی
 نده تعلیم آلابلمه دیگینه گۆره "حیدر با بیه سلام" ادلی آنا اثرینی
 آنجاق داغینیق خصوصی مظالعهلریندن قازانمیش یازیلیش معلوما تی
 ایله یازایلیمیشدیر (۴۳).

بۇ بۇغومدا، کند تلفظونون ده، تبریز لهجه سینین ده، اسکی یازی
 عنعنه لری میزین ده ایزلرینی آیدینجا گۆروروک. مثلا "کندلهجه سی نین
 آیدین ایزینی اوده (یعنی ائوده) سۇزونده، تبریز لهجه سینین اثرینی
 بۇ لهجه یه اؤزه ل (مخصوص) اولان آرخا صائتله داشلامیش بیراکی اؤن
 صائتلی بیر کؤک ایله پشردیق (یعنی پیشیریردیک) سۇزونده، کند
 تلفظ ایله ادبی تلفظوموزون انطباقینی گتیریردیک (یعنی—

گتيريرديك (آشاغى، تاختا، طا باغى، يىمكدن (يعنى يىمكدن) سۆزلىرىندە، اسكى يازى عنعنەلر يىمىزىن اشلىرىنى يىوب (يعنى يىيىب) سۆزۈندە دۇداقلانن صائىتىن يىرسىز اشلىنمەسىندە، ھا بىللە /أ، /، /اى /، /، /اؤ / اؤ، /، /ائى / صائىتلىرى نىن اعرابلا گۇستەرىلمەلىرىندە گۇروروك . كند تلفظونده اؤلان / اؤوده / وتبريز تلفظونده اؤلان / پيشير- يردىخ / سۆزلىرى ادبى لهجه مىزدە دئىيلىن صورتلەر صالينارسا، بۇ بوغوم بۇتونلوكلە ادبى لهجه مىزدە اؤلاجا قدير، يالنىز اسكى يازىلىش تكمىللىنىش الفبا مىزا جئوريلمەلى دىر :

بۇستان پوزوب گتيريرديك آشاغى
 دۆلدوروردوق ائوده تاختا - طا باغى
 تندرلردە پيشيريرديك قا باغى
 اؤزۇن يىيىب تۇخۇملار يىن چيرتلار دىق
 چۇخ يىمكدن لاپ آز قالا جاتلار دىق

بىرىنچى "حيدر با با يە سلام" - ا اۋترگى بىر باخىش گۇستەرىركى بۇ ۷۶ بوغوملوق آنا اشرىن دۇرد بوغوموندا (يعنى ۱۶، ۴۵، ۶۱، ۶۴ - نجو بوغوملاردا) تبرىز لهجهسىندە اؤلان قرە، قرەلدى، قئىنىيىر، تۇسۇسى (ادبى لهجه مىزدە قارا، قارالدى، قايتايىر، تۇستوسو) وبىر بوغوموندا (۴۴ - نجو بوغومدا) قاشدىق (ادبى لهجه دە قاجدىق) يازىلدىقلىرى تلفظ دە قافىە اۇيغونلوغونا گۇرە صاخلانمالي اؤلورلارسا، قالان ۷۱ بوغومون ھا مىسىندا ادبى لهجه مىزدن عوموما" اسكى يازى عنعنەلر- يىمىزە گۇرە فرقلى گۇرونن موردلر جىزى دگىشكىلىكلەرە ادبى لهجه مىزە جئوريلەبىلر .

كئچەرەك، بۇدا دئىيلىمەلى دىركى "حيدر با با يە سلام" - يىن ايلك با صىلىشى دىلچىلىك باخىمىندا ن تايىسىز بىر آبيدە كىمى قۇرۇنوب صاخلانمالي حالدا، بۇ يۆكسك آنا اشرىن قاورايىش (آنلايىش) چئورە - سىنى (دا يىرە سىنى) دا ھا دا كئنىشلىندىر مك اۋجون اۋنون ادبى لهجه مىز- جە دە يازىلىشى دقتلە حاضىرلانىب با صىلما لىدىر . بۇايش عىنما "ايكىنچى" حيدر با با يە سلام" اۋزەرىندە دە گۇرولمە لىدىر .

بۇ ملاحظەلر عنوان ائدىلىمىش محدود بىشى نتيجه لىندىر مگە بىر اشاره حدىندە يىتسە دە، "حيدر با با يە سلام" ادلى دالغالى اوقيانوس اۋرەكلى دالغىجلار يىمىزا (غواصلار يىمىزا) اۋنون تۇكنمز اينجى

خرمنلریندن یۆکلر توتما غا آرا لیکسیز (مدام) سسلنمکده دیر .

اشاره لر :

۱- بوايش اوستاد دوكتور حميد نطقى حضرتلرى نين همت وچا با لارى ايله

اوستادين ۱۳۶۵ - نجى ايلين دى آييندا چيخيمش "يا زى قا يسدا لارى " آدلى اثرينده نتيجه لندير يلميشدير .

۲- يا زى قا يسدا لار يميزدان يا نانا (راجع) اوستاد دوكتور حميد نطقى حضرتلرى نين وار ليق درگيسي نين بوا ييلار يندا كى مقاله لرى اولدوقجا دگرلى واؤ گره دي جي دير :

آبان ۱۳۵۹، مهر و آبان ۱۳۶۱، مرداد و شهريور ۱۳۶۲، فرورديه — و اردي بهشت ۱۳۶۴ (۳) — "تيغه اوردك جسم عريا نكا كر كمزى سكا " "فضولى"

۴- "حق تعالى انك كوكلنه الهام ايدر دى .
"كتاب ددم قورقود على لسان ظا يفها وغوزا"

"كوكلنه" يا زيليشي نين ايلك هجه سينده كى / و / ما نيتي نين اينجه ليگى اولندان قاباق گلن اينجه / ك / ما متى ايله گؤسته ريلير .

۵- "... نه دير سه اولردى ..."

"كتاب ددم قورقود ..."

۶- "ما قلمه نقدغم عشقيني ايجان ظا هر ايت " "فضولى"

۷- "در تك ديشين سوزيني هر دم ايشيتمكا ايستر " "فضولى"

۸- "من بعدا كر منيمله حبيب اولسه آشنا "

(خطا ئى)

۹- "بوقسه دريا او زره هر بير قطره نين دورانى وار " (صائب)

۱۰- "چوق دگل حيرت يرى گروار سه شيرين سؤزلى " (صائب)

۱۱- "اغيار ايله اوتورمه ديدوم بوقدر ديدى (زاجى)"

۱۲، ۱۳، ۱۴) - "قورمسن دام كوگل مرغنه دن گؤستروسن " (راجى)

۱۵ - "اوزون بو حالده جانانيمي يتور تانرى " (صراف).

۱۶، ۱۷) - "جوتچى سورور تار لاده جوت شور ايله " (صابر)

۱۸- "ياريم سحر گؤنش كي مى چيخدى اوتاقدن " (معجز)

۱۹- "يلمىوبدى گنه ايمديده خمارده دور " (قمرى)

۲۰ - "حمامده اوخوماق غربتده اوگونماق "

" مجتهدى (امثال و حكم ..."

- ۲۱- "سرودن بیکرک کلور اول قامت موزون بکا" (فضولی)
- ۲۲، ۲۳- "صوبه ویرسون باغبان گلزاری زحمت چکمون" (فضولی)
- ۲۴- "برده سندن کشف ایدوبای ورد احمر یوزنکی" (خطائی)
- ۲۵، ۲۶- "مژگانی آلوب قانلو یاشیندن رک یاقوت" (صائب)
- ۲۷- "ساقی منیمله شیشه پیمانہ نیلسون" (صائب)
- ۲۸- "گؤزله آتلارین اؤستینه هیچ یردن ایشیق دوشمه سون" "کورا وغلی (همت علیزاده)
- ۲۹- "دگیرما نچینیک ایوینه گلوب بیپر طرفده اوتوردی... کورا وغلی ..."
- ۳۰، ۳۱- "زلفا یچینده بیلورم خالی نندن گوستروسن" (راجی)
- ۳۲- "چیخوب ترتیب دن اوراق اولوب مجموعه جسمیم" (صراف)
- ۳۳، ۳۴- "دیورم حق سنی سیویندیرسون" (صابر)
- ۳۵، ۳۶، ۳۷- "می محبتی نون جرعه سین ایجن عاشق آیلمیوبدی گنه ایمدیده خمارده دور" (قمری)
- ۳۸- "بیغمبرین چراغی قیزدان یانوب" (مجتهدی...)
- ۳۹، ۴۰، ۴۱- "بیشمشون دادی یا غدور، آشپزین اوزی آغدور" "مجتهدی..."
- ۴۲- "بیمه پیس دیوبلر، یاخشیه یاخشی" (مجتهدی...)
- ۴۳- "دراین دوران شرایط کشورما چنان بودکه اصولا" نوشتن زبان ما یکسره امری محال می نمود. بنا براین هنگامی که زبان ترکی ادبی و نوشتاری به دستگیری دولتیان و عمال آنان منسوخ می گشت بحث درباب دقایق املا و تفکر درباره طرق اصلاح خط را نمی توان منتظر بود. هر شاعر آگاه و نویسنده با ذوق (اگر از دست تجاوز زمان درامان می ماند) قاچاقی و درخفا سرودغم خویش را به هراملا و لهجه و رسم الخط که ممکنش بود در قطعه کاغذی رقم می زد و کسی را مجال چون و جرائی نبود. بدینسان در این زمستان دراز که بر ما گذشت اگر هم دوسه روزی (به هر علت و سببی که بوده) صولت سرما شکست و مجال چاپ چند دفتر و کتابی به زبان ترکی موقتاً به دست آمد، از وسایل و اسباب نگارش به ما حضری که بود اکتفا شد و امکان بحث و فحص در مسائل و فنون کتابت حاصل نیامده دیری نپائید که سرزمین ما از نو در ظلمت سکوت فسرده و آتش این جستجوها نیز فرو مرد.
- (اوستاد دوکتور حمید نظقی "زبان و خط ما" وارلیق دوماه اول ۱۳۶۴)

○ الی ایل گۆز یولا تیکدیم

یولا باخدیم یورولدوم   سا مان اولدوم سورولدوم
الی ایل یولابا خماقدان   کابا ب اولدوم قورولدوم

ایلک دفعه اولاراق، مین اوچ یوز ایگیرمی دوردونجو گونش ایلی آذربایجاندا قورولان ملی حکومت زامانیندا، بیرایل اولاراق آنایا دیلینده درس اوخوماغا باشلادیم. ائله اوایلک چاغلاردان آنایا دیلین شیرینلیگینی، دادلی لیغینی دویموشدوم. هرگون دان یئری سؤکولمه دن یوخودان قالخیب مکتب واختینا قدهر چالیشاردیم، صبرسیز قرارسیز مکتبه گئتمک ده ن اوتری اوله ردیم. اوایلردن قیرخ بئشایل سووشا رکن یئنه ده هرلحظه لری یادیمدا دیر او زمانین خاطره لری بیرجانلی تابلو کیمی گۆزومون اونونده مجسم دیر. بیرلحظه فیکره دالاندا سانکی سینما پرده سی کیمی اوشا قلیق خاطره لری گۆزومون اونونده حانلانیر.

هامیدان قاباق مکتبه گئنه ردیم، مکتبین قاپیسی آجیلما دان من اورادا حاضیر اولاردیم. بئله دشمه لییم کی هرگون مدرسه مستخدمیندن اونجه من مدرسه قاپی سیندا کشیک دوراردیم، مدرسه قاپیسی آجیلان زامان هامیدان قاباق ایجری گیره ردیم.

مدرسه میزین مدیری زنگی سله ندیریب هامی اوشاقلار آلا ی وورارد. یلار. منیم سسیم یاخی اولدوغونا گۆره، مدرسه مدیری منی صف قاباغینا چاغیریب دعا اوخوماغی تکلیف ائده ردی. منده صفی من قاباغیندا دایاناراق، دعا اوخوماغا باشلاردیم، اوشاقلار داسس - سسه وئرکن من اوخودوغوم دعالی بیرلیکده اوخویاردیلار:

ای بیزی یوخدان یارادان تاریمیز   سن بیزه لطفونله عنایت ائله
بیزلری دوزگون یولا دوز ایشلره   قدرت ذاتونله هدایت ائله
وئر بیزه توفیق کی تحصیل ائده ک   علم وادبیه بیزه زینت ائله
خدمت ائده ک بیز آنایمیز یوردونا   سن اوننی دا حفظ وحمایت ائله

قبرخ بئش ایلا بو دعالرین زاما نیندان سوووشور هله ایندی ده
واریا دیمدا دیر. سوزون قیاسی عمر و مده اوج کره کتاب یا ندیر میشام،
هرواخت یا دیما دوشنده ایجریم اؤد دوتوب یا نیر، اوزومو قینییرام
اؤزومه بیر آیری گؤز ایله باخیرام.

ایلک دفعه اولراق استبدادی شاه اولو آذربایجاندا یئنسی دن
قورولاندا ناچار حالدا کتابلار یا ندیریلدی. اوگون منده جانبمدان
آرتیق ایسته دیگیم کتابلاری اؤز الیمله اؤدا چکدیم. کوچه ده هامی
اوشاقلار زوراکیلیغا معروض قالدیقلارینا گوره، اؤز الری ایله اؤز
فرهنگ لرینی آرادان آپا ریردیلار. گؤنده با غریما با سدیغیم کتابلار
جیزا - جیز ایله یا ناندا، ائله نظریمه گلیردی کی جانلی اوشاقلار -
دی یا نیرلار. اولارین فریادینی ائشیدیردیم، بیر آن منده یا ندیغیمی
دوبودوم فریاد حکیب آغلادیم.

کوجه ده اوشاقلارین آتا و آناسی الری قویونلاریندا بوکتساب
یا ندیرما مراسیمینده اشتراک ائدمیشدیلر، آخی بیزیم محله میزده
شاهلیق رژیمینین یالناقلاریندا ن صحنه ده واریدیلار، اونون قورخوسو -
ندان هامی کتابلارینی اونون گؤزونون اؤنونده یا ندیردیلار.

هامیا آیدین دیرکی اؤسا تقینلار راپورت حاضرلاما غا اوارادا
ناظیر اولموشدولار. من اؤندا اوشاق اولدوغوما خاطر جریا نی -
نجه اولدوغونو بیلمیردیم، سیاسی جریا نیندا اولما دیغما گوره
آذربایجان ملی حکومتین باره سینده شخصی نظریم یوخدور. اونو رد یا
تایید ائله مک منظوروم اولما دیغینا گوره بیرسؤز دشکک ایستییره م،
اودا آنا دیلینین باره سینده دیر.

اؤ بیر ایلدن صورنا تورک دؤنیاسیندان هرگون اوزاقلاشیردیق.
یئنسی کتابلار بیزه وئردیلر اوخوما غا باشلادیق، آما من اؤزومده
آنا دیلینه اولان قیزغین هوسی گوره بیلمه دیم، گونی - گوندن مکتبه دن
بیزار اولوردوم، ایش او یئرله جاتدی کی، آتا - آنا مدان گیلین
مکتبه دن قاحیردیم.

باش آغریسی اولما سین، هر قده ر تلاش ائله دیم او کتابلارلا انس
توتام امکان اولما دی، باریشا بیلمه دیم. داوا - شاوا ایله اونونجی
صیغه قده ر اجبار حالدا درس اوخودوم.

اونونجی صنفدن صورنا همیشه لیک کتابلاری کنارا قویوب، درس

اوخوماق دونیاسیلا وداغ ائله دیم. آتامین عطارلیق مغازاسی
 اولدوغونا گۆره عسکرلیک دوره سینی سۆره نندن سونرا، آتایا یاردیم
 گۆسترمگه عطارلیق ایشینه مشغول اولدوم. آتام دونیادان گئدییب
 ابدیته قووشارکن من اوزون مدت لر عطارلیق ایشینه ادامه وئردیم.
 سونرا شهریمیزده دوکتور-داواخانا چوخالدیقا عطارلیق ایشیده
 رونق دن دوشدی، ناچار حالدا عطارلیغی بوراخیب خواربار ساتماغا
 باشلادیم.

ایل لر گئج دی، گونلر باشا جاتدی، شانلی اسلامی انقلابیمیزین زمزمه-
 سی باشلان دی خون وقیام شهری جالخالان دی. اللی آلتی نجی گونش ایلی
 بهمن آیینین ایگرمی دو قوزوندا قهرمان تبریز، مشروطه قهرمانی،
 ستارخان باقرخان یوردو دالغانیب تموجه گلدی، بوموروقلار یومولدی،
 فریادلار قوزان دی، کوتله وی حرکت سئل کیمی باشلان دی، استبداد
 رژیمینین تمل دالشارینی اوینا دیب، رضاخان اوغلونون بئلینسی
 سینردی. او تاریخی انقلاب دؤنیا جریده لرینده عکس اولوب توپ کیمی
 سله نیب، الهی انسانی رهبرین انفا س- قُدسی سایه سینده، داهیپانه
 رهبرلیگینین آلتیندا اسلام انقلابی ظفره اوغراد ی، ثمره یئتیشدی.
 استبداد زنجیرلری قیریلدی بیر آزادلیق نسیمی اسمگه باشلادی،
 تحقیرلره معروض قالان ایرانین مختلف ائللری آیاغا قالخیب، آل-
 اله وئریب، اسلامی انقلابی بیزی تهلکه لردن قورویوبلار، او جمله دن
 آذربایجانین قهرمان خلقی ایلر بوی استبدادی رژیمین سونگوسی
 آلتیندا، جوربه جور تحقیرلره - اشکنجه لره معروض قالیب، دیالری
 فرهنگ لری یاساق اولموشدور. اسلامی انقلاب سایه سینده باغلانمیش
 دیلر آچیلدی، دورلو غزت لر درگی لر چیخدی.

اشبیدون سۆزلری عطار اوغلوندا ن کونلومون یاراسی ساغلا ر بیرگون
 باغلانمیش قادا قلی دیلر آچیلار ائلمین نغمه سی یا بیلار بیرگون

ائله دئدیگیم کیمی اولدی، دیلر آچیلدی استعدادلار شکوفه له نیب
 چیچک لندی. شاعرلر شعر قوشماغا، یازیچیلاریمیز یازی یازماغا
 باشلادیلار. آمما یئنی چیخان غزت له - درگی لر مادی لحاظیندا ن
 چتینلیکلره معروض قالدیقلارینا گۆره دوامی اولماییب، چوخ گئج

جېخدىلار آما تئز باتدىلار. وارلىق ژورنالى استىشاشى اولاراق، پرو- فسور، حكيم، دانشمند ايرانين آذربايجانين خلفا و غلودكتر جواد هيئت حضرتلرينين باشچىلىغى آلتيندا اينديده ده. دامام اشديب، ديلمىزىن فرهنگىمىزىن جېچكلنمەسېندە و اونون انكشافىندا درين تاشىرى اولموشدور. ايلك جاغلار هرآي بير ساىي اليمىزه جاتاركن علاقەدار- لارزىن سونسوز عطشىنى سۇندوروردى، ايندى ايسە اوج آيدن - اوج آيا باسلىب - يايىلاركن، علاقەدارلارنى اوج آي انتظاردا قويور، "هئىچ ذات چتتىن اولماز الله انتظار كىمى".

اسفندآيى نين آلتى - يئدىنجى گونى بدى. اوگون صبح تئزدن، ساغ كۆزومون اوستا قا پاغى اسمەگە باشلامىشدر. ائلل ايچينده بئله مرسومدور، هر كىمەسە نين كۆزونون قا پاغى تيتىرەسە، اونا دئىللىر كۆزون يول چكىر. او گونده منىم كۆزوم يول چكىردى، ائله صبح جاغلاردان بير خبرىن - حادثە نين اوز وئرمەسېنى كۆزلە بېرىدېم. بونى دا قىد ائتمك لازىمدير، هر كسىن كۆزى يول چكسە رسم اولدوغونا كۆرە بېر قېرمىزى ساپ يا كاغىذ كۆزونون اوستونە باپىشديرار، اوز وئرن حادثە نين خوش اولماغىنى الله دان طلباشدەرلر. منده كۆزومون اوستونە بېردرە قېرمىزى ساپ باپىشديرديغما كۆرە مغازا يا گلنلرېن كۆزى منە دوشمك همىن، كۆلە - كۆلە دئىردىلر: فلانكس كۆزون يول چكىر، خېردىر انشالله.

دقيقەلر، ساغاتلار، منجە چوخ آغىر نظرىمە گليردى. كۆن اورتا زامانى ياخىنلاشمىشدير، بېرنفر دوستلاردان سئوينجلى اولاراق مغازا يا وارد اولوب اينده بېر بويالى (رنگى) درگى منە گوسترىب: "سنى بېر هدىه كتىرمىش" درگىنى منە وئردى.

درگى نين اوستينده كۆزوم "يول" كلمەسېنە دوشدى، ايلك باخىشدا اينانمىردىم، مجلەنى وراقلاماغا اوزومده جرئت كۆرە بىلمەدىگىمە كۆرە، شوكة اولان آداملار كىمى قۇرۇموشدېم - آغزىمىن سووى چكلىب دىلېم آغزىمدا چۇنموردى، آما ايچېرىمده بېر طوفان واردى كى منىم بوالكن دىلېمە ناقص قلمىمە بىانا كلمز، سئوينجىمىدن آزقالىردىم قانادلانام اوحام. اللى ايلدن سونرا اوز آرزىمما چاقدىغىما كۆرە، كۆز ياشلارېم او كۆزەل درگىنى ايسلاددى. هلە تازا باشا دوشورەمكى نەسبە كۆزوم بول چكىردى. آغلايا - آغلايا اختيارىسز

سئوينيرم يول گلدى يول آچيلدى يول گلدى
سينميشدى قول قاناديم يئنه منه قول گلدى.

يول درگى سينين اوچونجو ماينى وراقلىرام ،گۆزەل - ياراشيقلى
دەگرلى ،مجلەنين شجا عتلى ،اقتدارلى ،شها متلى ،يارادانين كيــــم
اولدوسونى آختاريرام ،درگى نين سگيزينجى صحيفە سيندە گۆزوم استاد
ذكريا طرزمى نين شكيلينه دوشدى .اوستادى ايلك دفعە اولراق وارلىق
درگى سيندە شكيلينى گۆرموشدوم .ايندى ايسە اونون عكسى گۆزومون
اؤوندە دير ،اونون سيما سيندا مىلى سردا رستا رخا نين شجا عتــــى
باقرخانين وقار يىنى ،شيخ محمدخيا بانينين مفكوره سينى وقوچاق نبى -
نين ظالمىرە قارشى مبارزە سينى دۇيورام .

آپارديغى مباحيبه باخيرام ،ايگيرمى بئشينجى گونش ايليندە
آنادان اولدوغونى گۆرورەم .من كتابلاريمى اودا چكندە استاد
آنادان اولور .بئله نظريمە گليركى استادانان اولاندا ،منــــه
گولورموش ،منه بئله دئمك ايستردى .- سن يانديرديغينى مــــن
سؤندورەجەگم - سن بوزدوغونى من تيكەجەگم .

سا والانين گونش پارلار باشيندا داستانلار واراؤ آغارميش باشيندا

ايندى ايسە بو زامانا قوجاسى ،باشى قاشى آغارميش اصنافە ،
قافلانتى داغينين داليندان ،آيدوغموش - قرانقو - قيزيل اوزن جايلا-
رينين كنار يىندا ن ،بالاجا ميانا شھريندن اوستادا اولدى سلاملار
گؤندە يريرم .استادين قلم داشلارينا - يول درگى سينى يارتما سيندا
چالیشان انسانلارين اللرينى اوپورەم .متعال آلله دان استاددا
وقلمدا شلارينا باشى اوچاليق - ساغليق - سلامتلىك دليله يريرەم .
اميدوم بۇنا ديركى بۇمقدس يولونوزدا هميشە ليك داوام ،قــــوام
تاياسينيز وبوندا ن آرتيق راق نائليت لره باشاريلا موفق اولاسيز .

○ بئر بۆیوک عیب

تۆرك جوانلارین، مخصوصاً بۇنلارین ایچینده آرتیق درس اؤخویا نلار۔
ین، تۆرك دیلینده، تاریخینا و ادبیاتینا علاقه لرینین اولما ما زلیغی
بۇ زاماندا بئر بۆیوک عیب ساییلیر.

ایندی هر درس اؤخویوب و یا زیب اؤخوما غی بیلن بیرکیمسه دن
تۆركون گئچمیشین و ادبیاتین سۇروشان بیلمز و بۇبیلمه مگی اؤزونه
عیب حساب ائتمیز، نه دن بئله اولویدور؟ ایندی که دونیا نین هر
یئرینده هرکس اؤز وارلیغینا گۆوه نیر و اؤنوعیز تۆتوب و میین
تعریف ایلن یا زیر و نشر ائدیر، نه چور اولورکی بیزیم بۇ گؤزه ل
و گؤجلو دیلیمیز و تاریخیمیز و گئچمیشیمیز ائله بو آذربایجانلی
جوانلارین الی ایلن آرادان گئدیر، او آداما کی آنا دیلین یا زیب
اؤخویا بیلیمیر و حتی اؤز دیلینده دؤز دانیشا بیلیمیر و دانیشدیغی -
نین بۆزده الیسی آیری دیلردن گلن کلمه لردن دیر، دئمک اولماز
کی سنین بئر بۆیوک عیبین وار؟

بئر دیل کی دنیا دا بۆقده ر قدرتلی ساییلیر و بۇ دیلده
دانیشا نلار دونیا نین بۆیوک بئر قسمتینده یئر تۆتوب و اؤجسوز
بۇجاقسیز اولکه لره مالک دیرلر و هر اولکه نین اؤزونه گۆره تاریخی
و ادبیاتی وارکی هرسی اؤز یئرینده مخصوص گۆزه للیکه دن بهره آلیر،
نه دن بیزیم ایچیمیزده بئله حانسیز دوشویدور؟ بؤکیمین عیبی دیر،
آیا دیلین عیبی دیر یا اؤدیله دانیشان و اؤ دیلی بیلمه یین لرین؟
بیز ایندی بئر ساحه ده تعلیمات آلیریق، بیری مهندس لیک، بیری
ادبیات، بیری حسابدارلیق، بیری کتابدارلیق اؤرگه نیر و هرکس
گونون گئچیرتمک اؤچون بئر هنره صاحب اولور، سۇنرا بئله خیال
ائدیرگی بۇنون بو ایش بیلیمگی آنا دیلی نین یا دیرغا ما غی نیین
عیبین اؤرتور، بعضاً "بۇدیله دن ایراد تۆتورلار یا خیال ائدیرلرکی
آنا دیلینی ده بیلیرلر. تۆركجه یا زیب اؤخوما ق و اؤنو عزیز تۆتوب

منیمسه مک اگر بیزیم وظیفه‌میز دگیل کیمین وظیفه‌سی دیر. آیا
وظیفه‌نی انجام و ثرمه مک انسانا عیب سا بیلماز؟
بۇ مملکتده ایگیرمی میلیوندا ن آرتیق بۇدیله دانیشان وار، اگر
بۇ مملکتین، تاریخین و ادبیاتین بیر گلستانا تشبیه ائدسک تورک
قسمتی اونون قیزیل گۆلری ساییلار، اگر بۇ باغین ایچینده بـ
قیزیل گۆلر سولسا گناهی بیزیم بۆینوموزا دوشر، کی اونلاری
یا خشی سا خلیا بیلمه‌میشیک .

نه دن بیزیم آتا - بابامیز دؤرت مین ایلدن بۇيانا سوادسیزلیق
ویا زماق اوخوماق بیلمه‌مزلیق ایلن بۇدیلی و ادبیاتی داشیب و آغیز-
دان - آغیزا وسینه دن سینیه ده لربالارا اؤیره ده - اؤیره ده
و آتالار او شاقلارا اوخویا - اوخویا بیزه بیتربلر، اما ایندی
بیر بئله بازیا اوخوما بیلن و بیر بئله چایخانا ایچینده یا شایان
لارین الی ایلن آرادان گئدیر .

انسان بیر شئی هئج بیلمه‌سه اونون گۆزه للیگینه پی آ پارماز،
اصلاً بیلمزکی دونیادا بئله بیر شئی ده وار تا گئده اونویا خیندان
تانییا، اما بیر آز بیلنده، بیر آیقلیق اونا اوز وئروب و آیقلیق
اونو قویماز راحت یاتا . بیزیم بودرس اوخویان چوانلاریمیزدا حتی
آیقلیق دا بۇخ دور .

نه زمان وهانسی کیمسه نین الی ایلن بئله بیر آیقلیق بـ
حوانلارا آتا - بابا میراثی باره سینده ال وئره جک اونو الله بیلر.
تورک دبیلنده اولان شفاهی و مکتوب ادبیات و اونون شاخه لری،
لیریک ادبیات، ناغیل لار، اساطیر، دینی و فلسفی نصیحت لی مضمونلار،
عاشق شعر لری، سازدستانلاری، گولمه لی سؤزلر او قده ر دیرکی آیری
ملت لرین ادبیاتیندا بئله بیر شیرین و بارلی ادبیات آرتا پیلار،
بیزیم رسمی اوخونان ادبیاتیمیزدا مدرسه لرده ودانشگاه لاردا تورک
ادبیاتینین و اؤ دیله دانیشانلارین آدی چکلمیرو هئج کس اونلارین
وجودوندا ن خبرلی اولمور ائله بیر داش آلتدان و بیر داش اوستدن
قویوب مملکتی بۇ موضوع دان خلاص ائتمیشیک .

اگر عما الدین نسیمی نی تانیما ساق نجور اونون هنرینه پی
آیا رریق، اگر علی نسیمی نی تانیما ساق نئحه اونون فکرینه وزامانینا
نست قابا قجیل فلسفه سینی تانیما رریق، اگر بیلمه سک، خسته قاسم کیم

دیر اُونون گۆزەل شعرلرین هاردا ن اُوخویاریق، اگر دده قورقود کتابین اُوخوماساق هاردا ن بوملتین پهلوانلیقین و انسانلیقین بیلهریک . اگر فضولینى تانیماساق نه بیلهریک اونه دئیئر .

ایندی بیزه موضوع بئله مشتبه اولوبکی خیال ائدیریک رسمی دیلده تعلیمات الماق وهرکسین بیرایش اویرنمەسی ائله همان تورک دیلینده سوادلی اولماقی دیر، چورکچی لیگین نه ربطی وار دمیرچی - لیگه؟ اونا گۆره بو اشتباه بیزی بوموضوع دان کی آنادیلیمیزده سوادسیز قالمیشیک خبرسیز ساخلیرسونرادا بیریبلن، بیردئین اولمور و عمر بئله گئچیر و بۇدیل بیزیم خبرسیزلیگیمیز اشرینده ازیلیر و ضعیف دوشور وهر گۆن بیریاندان اونا بیر کلمه سۇخولور وئئرلی و دده - بابالی کلمه لرین یئرین آلیر، ودانیشا نین آغزیندان چیخان کلمه لرین چوخ حصەسی آیری دیل لردن اولور، بئله بیرآدامین تورک دیلینده دانیشدیغینی دوشونمک اۆچون بیز گرهک آیری بیردیله بیلک یۇخسا آیری بیر یا ایکی دیلی بیلمەدن بئله بیر دانیشغی فهم ائتمک اولماز. چون بیز بئله بیر فیضه مالک اولموشوق بیر- بیر - میزین دیلین قانیریق یۇخسا بئله بیر قاریشیق دیلی آیری فیضه مالک اولما یان تورک لر قانما زلار .

من بۇنو دئمک ایلن اُوخوجولاری بۇ بۇیوک ضعف یمیزه آشنا ائتمک ایسته بیرمکی بیلەر دوردمین ایلدن آرتیق تاریخی اولان بوگۆزەل دیل بیزیمضعفیمیزین سایه سینده آرادان گئدیر. بوضعی آرادان آپارماق چوخ دا چتین بیر ایش دگیل، اۇز آنادیلیمیزدن مدافعه ائتمک و ایرانین ادب باغیندا بۇگوللری بچرمک مشکل دگیل، اوندان علاوه، آتا - بابا میراثین و ملی شخصیتین حفظ ائتمک و خطرلردن قوروماق بیزه بیر بۇیوک وظیفه دیر. بۇ وظیفه دن جان قاجیرماق بۇزما نندا بۇدیلمین آرادان گئتمه گینه سبب اولار .

من بیلیرم کی هیچ کس بۇ گۆزەل دیلین و ادبیاتین و بۇدیلمده دانیشا نلارین ملی شخصیتینین آرادان گئتمه گین ایسته میر. بۇ دیلده دانیشا نلارا اگر بیروسيله ایلن، بیر آز آییقلیق بۇ دیله نسبت تاپیلا سۇنرا اونلاری غیرت و شرف لری حرکتە گتیره ر، بۇ آییقلیق تنز یا گئج بیرگۆن ال وئره جک، اوندادیرکی بۇ دیل قاریشیق لیقدان و ازیلیب دا غیلما قدان قورتولاجا قدیر .

فخرى دوكتورا

باكى دا محمدامين رسولزاده آدينا باكى دولت اۆينورسيتته سى طرفيندن دۇكتور جواد هيئته، آذربايجان دىل، ادبيات و فرهنگينه ائله ديگى خدمت و تاليفاتىنى نظردە توتاراق فخرى دوكتورا

عنوانى وئريلميشدير. دوكتورا دىپلومى تيرآيىنين اؤن اؤچونده باكى اۆينورسيتته سينده توتولان رسمى مراسم له وئريلميشدير. بۇ مراسم ده اۆينورسيتته نين اوستا دلارى و علمى هيئتى اعضا سى ايران جمهـورى اسلامى سى نين سفيري آقاي نها ونديان دعوتلى اولاراق اشتـراك ائتميشلر. اؤنجه پروزكتور پرفسور واسيم محمد على يف دوكتور هيئت حقينده دانيشراق اؤنون جراحلىق دا علمى موقعى و آبارديغى عمليات ده دۇنيا مقيا سيندا شهرتى و تاليفاتى و عيىنى زاماندا دىل - ادبيات و تارىخ ساحه سينده كى تدقيقاتى و خصوصى ايله آذربايجان دىل - ادبيات و فرهنگينه ائله ديگى خدمتلردن بحثا اؤن توركولوژى يه عايد يا زديغى اثرلرى صايميش و وارلىق درگيسى نين ادبيات و مدنيت تارىخيميزده كى اهميتىنى ايضاح ائتميشدير. صؤنرا ركتور جا نشينسى پرفسور عاكف قلى يف اۆينورسيتته طرفيندن فخرى دىپلومانى دوكتور هيئته تقديم ائتميشدير. اؤندان صؤنرا دوكتور هيئت تريبون داليسينا كئچيب. تشكرلرينى بيلديرهرك بئله دئتميشدير: من حيا تيمدا چؤخ هيجانلى گؤنلر، سا عاتلار و لحظه لر گئچيرميشم. مثلا "بۇندان اؤن ايسال قاباخ پاريس ده مننه فرانسه جراحى آكاداميا سى نين دىپلوماسى وئريلديگى زامان گينه بۇنا بنزه ر لحظه لرى گئچيرديگىمى خاطر ليرام اما اعتراف ائتمه ليمكى بۇ گونكو سئوينج و هيجانيم اؤگوندن قات - قات اؤستوندور. سببى ده آيدين دير. بۇردا نه وارسا مننه دؤغما ديرومن بۇردا هر شينى اؤزومونكى بيليرم. و وئريلن دىپلومانى دا عالم لريميزين ان صميمى و دگرلى ارمانى صايرام .

چؤخ شادامكى باكى اۆينورسيتته سى نهايت اؤز قۇرۇجوسونون آدينا قوۇشدو. ومن بۇگون آدى قده ريؤكسك و علوى اولان محمدامين رسولزاده اۆينورسيتته سيندن فخرى دوكتورا ليرام و بۇ شرفه ناييل اولدۇغوما

فخرا ئىدىرەم، اۆلوتانرى دان ھا مىمىزا سادات و خلقىمىزە خدمت دە با شارى
دېلە بىرەم .

بۇ ماسمەدە اۆنىورسىتەر ككتورو حرمتلى آكا دمىك م . گ . قاسموف
خستە خانادا ياتدىغى اۆچون حاضر اۆلا بېلمەمىش واؤنا كۆرە آشا غىداكى
مكتوبو كۆندرمىشدىر ؛ مكتوبون متنى كىرىل الفباسى ايله يازىلمىش
و طرفىمىزدن بىزىم الفبا يا كۆچورولموشدور . وارلىق .

آذربايجان رسپوبلىكاسى
خلق تحمىلى ناظىرلىكى
م . ا . رسولزادە آدىنا قرمىزى امكدا يراغى اۆردىلى
باكى دولت اونیورسىتەتى
تلفن : ۳۹۰۸۵۸ - ۳۹۰۵۱۷
باكى ۳۷۰۱۴۵ - آكا دمى ۳ - خلىوف كوچەسى ۲۳

آذربايجان خلقى اۆزۆنون اۆزون عصرلىك تارىخىندە نىچە - نىچە
معارفىرور اۆغوللار بىتتىرمىشدىر . اۆنلار آذربايجان مدنيتىنى
انكشافىنا مىشلىسىز خدمتلر كۆسترمىشلر . بوزا يىللىگىمىزىن
يا رىسىندا من بىلە بىر شخصىت كىمى جوادىنى تانىيىرام .
چۆخ شادام كى م . ا . رسولزادە آدىنا باكى دولت اونیورسىتەتى
اىلك فخرى دۆقتورلارى آراسىندا بىلە بىر كۆركملى شخصىتى
بىلە بىر فخرى آدى آلماسى مناسبتىلە اۆنوبا غرىما با سىب اۆپۆر ،
اؤنا اۆزون عمر ، جان ساغلىغى و مدنيتىمىزىن انكشافى نامىنى
بىنى - بىنى اۆغورلار آرزولايىرام .

ركتور ، آكا دمىك م . گ . قاسموف .

دوینغولار آخاریندا

اوشا قلیق چا غلاریمین غملى باها رگونلرینین ائله سیلینمزا یزلى قالیبكى، یقین صون گونلریمه دک اونلاری اونودا بیلمه یه جگم، بویوک غلبه میزین ۵۰ ایللیگینی ائللیک له قید ائتمه یه حاضیرلیق گورولن بیر دوورده بویا رالاریمین قایسا غی دونه - دونه قوپور. یادیماسه سیری دولت مکافاتى لاورثا تى آکادمیک یوسف ممدعلیوون امام آدلان- دیردیغی مشهدی همت با بام دوشور. او، آتاسیز، حتی کیمسه سیز قالمیش اوشاقلاری باشینا بیغیب، باهارجلوه لی داغلارا آپاراردی، دین حقینده بیلدیک لرینی ائشیتدیک لرینی اونلارا دانیشماقلا، تسلی وثره ر، کؤ- وره ک قلب لی یئنی یئتمه لرین سینیق قلب لرینی اوووندوراردی: "انشاء الله، گلن باهار عرفه سینده، نوروزو ائللیک له قارشیلایاندا، غربیلیکده قالانلاریمیزین داها میسی قایداجاق، - دئیهردی، - هله قاباقدا او قدهر بایراملاریمیز وارکی... "باشلایاردی همین بایر- ملار حقینده بیلدیک لرینی دانیشماغا: "هرایلین شوال آیی نیسن بیرینجی گونو مسلمانلارین فطره بایرامی اولور.

بونا اوروجلوق بایرامی دا دئیهرلر. ذی الحجّه نین ۱۰ - لاونجو گونو "عیدی" ویا "نور" بایرامی آدلانیر. - بوانل آراسیندا قوربان بایرامی آدی ایله مشهوردور. بوتون کاسیبلارین ان مقدس بایرامی ایسه نوروز دور. دینی بایراملاردا ن فرقلی اولراق، و، هرایلین باهار فصلی باشلانان، طبیعتین او یان دینغی ایلیک گونده - مارت آیی نیسن ۲۱ - اینده اولور فئورالین صونونجو شنبه آخشا میندان باشلایراق، (چونکی هر فصل او زوندن صونرا گلن فصله بیر آی "گذشته" گئدیر)، باهار حسرتلی آداملار دورد بئله چرشنه آخشا می کئچیریر، ایلین آغیرلیق- ینی، بلالارینی سیلکه له نیب، اود - آتش اوستوندن آتیلراق، نوا و - نواوو - قادا بالانی قوو، دئییرلر...".

همین ایلرده حقیقتاً اوردوباد جماعتی پیردئیب تانییدیقلاری چارداق آدلانان یئرده (بلکه داغی نین اتک لرینه)، مالک ابراهیم

قبرستانلیغینا گئدر، اؤدقلائییب، اؤستوندن آدلایار، توللانا ردیلار . رنگلی یومورتا، خان بزه مک عادتلی واردی، "قارا کاغیدلاری بؤل - بؤل اؤلان همین ایللرده ده هرایشده، هریشرده بیرجانلانا موجودایدی" - یومورتا اؤبنا ما ق، خوروزسا و اشی، کوسا - کوسا و سایر شهبه لر، خلق گزینیتی سی و سایر کئچیریلهدی. اؤ واختلار نفسلی اؤرکسترین مشایعت یله مکتب لیلرده داغلارا تنزهه چیخاردیلار، زنگه زور داغلاری نیسن داشلی - چینقیلی اتکلریندن، کؤل - کوسلارین آلتیندان باهار چاغلاریندا مینرنگ لی چیچک لر - آغ لهچک لی - آغ چیچهک لی کک لیک اؤتو، گه وهن (گه وهن کؤلوندان چوخ بؤیوک صنایع اهمیت لی گه وهن یا غی - طبیعی کا شوچوک اؤچون چوخ گرهلک لی مایع آلیردیلار. بئله دئییردی لرکی، س سری حکومتی بؤ یا غی انگیلتره یه باها - باها سینا ساتیر) ، خینجیلر ووز، گلستان داغ لاله سی، جاجیق، قاز یا غی، له لیک ، چیلله داغ، جنجیر، زوها، قانتیهر، بیوشان، هزار، توروشونگو، داغانا ناسی الهیسی، داغ جینجیلیم، ایت بؤرنو، جاشیر، بالدیغان، توپلائییب ساتار، همده کا سیب سفره لرینه پای - پؤلوشانده ردی لر. اؤ واختلار لاقیدلیک بیگانهلک آزاری یؤخ ایدی. انسانلارلا طبیعت آراسیندا بیرایسینیک لی تماس، دوغمالیق واردی. من ممد سعیدا وردوبادی ایله رایونوموزا گلن صمدوورغونون ادیبی میزین یوبلئینی قیدانندن (اوردوباد پداقوژی مکتبینه، اؤن سوزو صمدوورغون دئدی واکبر مفتون م. س. - اوردوبادینین حیات و ادبی - بدیعی فعالیتی حقیقینه معروضه ائتدی.) صونرا، داغلاریمیزا باش آلیب گئتدیگی نین شاهی اولموشدوم. دده علی سگر - یین قاریش - قاریش گزیب دولاشدیغی زنگه زورا - آذربایجانین میثلسیز یا بلاغینا صمدوورغون کیمی بیر داغلار اوغلو، ائل شاعری قالخما یا بیله ردی می؟

ایلر اؤتسه ده همیشه باهارین خوش قدم لریندن خبروئهرن باهار نسیمی، باخ بئله جه منی یئریمدن ائله ییب، خیا لاهمین دوغما یئرله آپاریر - بلکله یه، میداغا، قاپچیغا، جامیش یا لاغینا، تکه قا یا - یا، بابک قالاسینا، گمی قاپیا، شالانا، قاراداغا با زاردوزونه، ال - نگزه، اجنه ووره، گویداغا، ولی بیگ چمنینه، مارال دوزونه، آیی چینقیل - نا، شیخلی یوردونا حیدیرنبییه، نظره مسجده، زیویه یه، قانلی زمییه، مارال زمییه، عثمانلی دوزونه، خوجا موشردییه، کؤهنه جه انتی کؤلونه،

سارى تېپىپە، الكارا، اۆچ قۇلاق گۈلۈنە، قۇشا گۈلە، حسن گۈلۈنە، حاجى
 محمود گۈلۈنە، خارا باگىلانا، جىرقا قا، سرگىيە، گوروما، مرزادا، خوش -
 كشىنە، ھىپانا، سىرماندر درەسىنە، پىچىيە، پىقايايا، عارسىزا، على -
 داشىنا، عىسگرقا لاسىنا، مالكا براھىمە، فلک بايا، اوچور بولاغىنا،
 سرشەرە بۈك گۈشە، صفى قوليا، شورا جشمەيە، ماراغا ومانا غا دا غلارىنا .
 داغ بولاقلارى، اوودانلار و اوودانلار، گۈل و گۈلمە چەلەر، روزول - سودا غ
 جىوارلارى، ھانسىنى يازاسان، ھانسىنى دىئەسن ! بويىئر وگۈى گۈيرتى
 آدلار بىنى سادالما غىمىندا بىرغا يەسى، مقصدى وار . آخى اۇنلار ئىن ھىچ
 بىرى اثرمنى سۆزۈنە و اۆزۈنە اۇخشا مىر . بۇتون بونلارى گۈرە - گۈرە
 بىلە - بىلە بس قونشولار ئىمىز بىزىم بۇردى ئىلرىنە نەحقلە ھانسى
 مادى ويا معنوى حقوقلا "ئىرىكلەمك" ادعاسىنا دۇشوبلر ؟

قانلى - قانالى ايللردە دوشمن آياغى دگمەين كندلر ئىمىزىن
 اىندى اكس ترە ھىست لرىن اىلدىن بۇمبوش قالما سىنى گۈرەندە، لەلەسى
 كۆچۈب يۇردو مەلر قالمىش ئىلر قلىمى دا غلايىر، اۆرە گىمى گۈينە -
 دىر . دىنچ قۇرۇجولوق ايللرىندە ئىنى دن قۇرما - ئىنى دن قىرما
 دۇورۇندە كند ائولرىنە باسقىن و اۇنلارى گۈللە باران ائدەن اثرمنى
 قۇلدورلار ئىن جزاسىز قالدىقلار ئىنى گۈرەن كندلر ئىمىز (كولو تە زەرە
 وئىپە) اۇزدۇغما ئىلرىنى، آتا - بابا يۇردونو آتىب، اۇردوبىساد
 شەرىندە ياشايان قۇھوم اقربالار ئىن ائولرىندە سىغىنا جاق تاپىپلار .
 بسارزاقىن بئلە قىسپ و اختى اۇرادا ياز تارلا ايشلرىنى كىم آپارا -
 جاق، كىم اكيب - بچەرە جك دۇغما تۇرپاقلار ئىمىزى ؟ يازدا اكىلمەين
 تارلادان پايىزدا نەبىچە جەيىك، قىشدا نەبىئىب - اىچە جەيىك -
 رسپوبلىكا رەبىلرى ياز قاينغىلار ئىنا، بئلە - بئلە ايشلرە دە اھمىت
 و دقت ئىتتىرمەلى دىلر . آخى بۇعموم خلق عموم دولت ايشىدىر . بۇباھار
 قاينغىلى باھاردىر .

۱۹۹۱ - نجى اىلى دە ۱۹۹۰ - جى ايل كىمى بادا وئىرمك اۇلماز
 آى حرمىتلى كرامت تا حبلىرى ۱ سىزدن حركت كندچى دن كنددن بركت !
 ايتىرىلمىش حقوقلار ئىمىزى اۇزۇموز قازانا جاقىق، انشا اللە .

ادبىيات غزىتى نمرە ۲۱
 ۲۴ ماى ۱۹۹۱ - جى ايل

○ آدلار

قراندا ، بقره سوره سينده آدلار بىر چىشيت بىلگى (علم) سانىلىرى .
تارى شىلىرىن آدلار بىنى حضرت آدم ايله حوابه اۇمره دىر . سونرا آدلار
اۇنلاردا ن سۇرماقلا اۇنلار سىنا بىر . آدم ايله حواسىنا قدا ن چىخىرلار
آدلار اۇگرنمكله ، انسان فرشتلره اۇستونلوگ تاپىر . انسان دونيانى
آدلارلا تانىبىر وتانىتىدىرىر .

آدلار ھربىر دىلدە ان اۇنملى سۇزىر اۇلاراق ھربىر ائلىبن
چىشىتلى زامانلاردا و دۇرەلردە دونيا گۇرۇشونوبلىنىدىرىر . اۇنلار
آرا شىردىقدا ، بىر ائلىن ، يا اۇلۇسون انسان وطبىعت حاققىنىدا
دۇشۇنجهلر بىنى آيدىنلاتماق اۇلار . ھربىر ائىل گولتۇرونو قۇرۇدوقدا ،
دۇغما آدلار بىنى دا قۇرۇمالىدىر .

تۇركلر طبىعتىن ان اينجه وگۇزەل گۇرۇنتو (پدیده) يا وارلىق
(موجود) آدلار بىنى قادينلار و ئىرىر . دىمك اۇنلار قادينى طبىعتىن ان
گۇزەل گۇرۇنتو يا وارلىقلار كىمى گۇروب دۇشۇنورلر . آذربايجاندا
قادىن آدلار بىنا بىر قىصا باخىش بو گىنچكى آيدىنلاشدىرىر . مارال ،
جىيران ، كھلىك ، گۇگرجىن ، دۇرنا ، مۇنا ، گوللر ، آيگون ، قىزىل گول
آغ گول و . . . . بۇكىمى گۇزەل طبىعت گۇرۇنتو و وارلىق آدلار آذربا -
يجاندا قادىن آدلار بىندا ندىرلار . داھا دۇغۇسو ، بو آدلار چاغىرىب -
دىلە گتىردىكده ، طبىعتىن ان گۇزەل گۇرۇنتو و وارلىقلار انسانىن
گۇزۇنون اۇنۇندە جانلانىر . گۇزەللىكلر آنىلىر . روح فرجائىر ، مانكى
يا شائىش گۇزەلەنىر .

تۇرك ائىللىرى ايجىندە بعضى قادىن آدلار طبىعتىن گۇزەل
گۇرونولرىنىن صفت لىرىدىرلر . مثلاً ، گۇزەل ، گۇيچك ، تىللى ، صولماز
بىلنچى آدلار دىلار . سولماز گۇلۇن صفتى دىر ، بۇقادىن بىر صولماز
گۇلو گۇز اۇنۇندە جانلاندىرىر . بعضى قادىن آدلار طبىعتىن گۇزەل

گۆروننو آدلاری ایله بیرجنس آدلار دیلار. مثلاً، بالقیز، آکقیز یا آغ قیز
گۆل چئوره بئلنجی آدلار دیلار. باشقا قادین آدلاریدا تورکلرین دونیا
گۆروشوا ایله ایلگیلیدیرلر. مثلاً، ائلنا، تئلنا، ساناز، نازلی کیمی
قادین آدلاری .

آذربایجاندا کیشی آدلارینی اینجه له دیکده، کیشی بیرجالیشقان
برک، سرت، ساریلماز، جیلاسیز، قورخما زبعضاً ساواشقان و یارارلسی
(فایدالی) وارلیق کیمی گۆرؤنور. طبیعتین ان سرت وارلیق آدلاری
کیشیه و ثریلیر. مثلاً، اصلان یا ارسلان، قایا - دمبر وایلدیریلم
بئلنجی آدلاردا ندیرلار. تاریخی آدلایمیزا یچینده طغرل و آلپ ارسلانی
سایماق اولار. بوندان گئچدی، تورکلر بیر کیشیه، بولوت - ایشیق و
یا شارکیمی آدلار و ثرمکله بیرانسانین باغیشیل اولماسینی و اولمز -
لیگینی دیله ییب بیلدیریرلر

بعضی تورکو آدلاردا تورکلرین عنعنه لری، مذهبی ایناملاری و
فولکلور و یا نیقلانیر (عکس اولونور) مثلاً: تورکلرده اورۇچلوق آییندا
آنادان اولموش اوشاغا اورۇچ آدی و ثریلیر. اورۇچ - تانری و ثردی
آله قولو، علی قولو، کیمی آدلار آذربایجان تورکلرین ایناملارینی
گؤستریر. ملک جمشید، ملک محمد، جیرتدان آذربایجان بعضی تانییدیغیم
اوغلانلارین آدلاریدیر. بونلاردا آذربایجانین فولکلورونون آذربایجان
تورکو آدلاریندا عکس اولونماسینی آچیقلادیر. بیلدیگیمیز کیمی ایران
تورکلری اسکی ایللردن یئننی ایل بایرامینی باشقا ایران ائللری
کیمی بیر اونملی بایرام ساناراق توره ن دوتورلار، بایرام گونلری
آنادان اولموش اوشاغی بایرام آدلاندیریرلار .

آذربایجانلیلار شیعه اولدوقلاری اوجون اون ایکی امامین،
پیغمبرین (ص) حضرت فاطمه، خدیجه وزینب آدلارینی اوشاقلاراق قویورلار.
بونلار آذربایجانین مذهبنی یا نیقلاییرلار و گۆزه ل آدلاردا ن سانیلیر -
لار. بومذهبی گۆزه ل آدلار یا ناشی گۆزه ل تورکو آدلاریدا قویولورلار
تورک آدلارینی چئشیتلی اولوب زنگینلشدیرلر :

بللی دؤغما آدلارینی ساخلابا بیلمه یین بیر ائتل یا اولوس
تاریخینی، گولتورونو و مدنیتینی ده ساخلابا بیلمز. آدین باشقا
معناسی ساندیر. بیر ائتل آد - سانیندا قیسا دیلمیشدیر. بیزیم تاریخیمیز
مدنیتیمیز، وارلیغیمیز تورک کلمه سینده عکس اولونور. بیزیم آدی

اۆستوموزدن سيلمه مەللىك . ھامى بىزى بۇ آدلا تانىمىز . بۇ آدلا ان گۇزەل
 مسلمان ، ان گۇزەل انسان اولماق اولار . بۇ آد نە دىنە دىر نە ھىچ بىر
 ياخى ايشە ، بۇ تا گۇرە آدىمىزى ، سانىمىزى قۇرۇمالىيۇق .

دە قۇر قۇت كىتابىنا گۇرە ، تور كىتابلىرىندە بىرا وغلانا بۇيوك
 بىرقەھما نلىق ايشى گۇرمىمىنچە آد وئىلمىز . ھىرا بىر اىگىت اۇزۇ بۇيوك
 بىرا بىش گۇردىكەن سۇنرا ، آ تا قۇر قۇد گىلىب قۇپۇز جالىب اونا آد وئىرىز .
 بۇدا تور كىلدە ان اسكى زامانلاردا نىرى آدىن داھا اۇنملىقى
 اولماسىنى بلكە دە سان و شرفلە يا خود حىشىتلە آنلامداش (ھم معنى)
 اولماسىنى بىلىندىرىز . آذربايجان نىن بۇيوك شاعرى بختيار وھا ب زادە
 نىن آذربايجان اولغويام شعرى بۇ موضوع بىلە مارقالى اولراق يادىما
 دۇشۇدۇ . شعرىن پارچا لارىندا ن گىتىرىم :

كىم سەننىن تۇرىا غىنا
 گۇزۇم بوخ ،
 بىلسىن عالم ،
 تۇرىا غىمدان بىر چرەك
 كىم سە بىدە وئرمەرم .
 .....
 بختيار وھا ب زادە

... آذربايجان اولغويام
 مەن اىلدىر ،
 اۇز آدىمىن
 كىشىگىندە دۇر مۇشام
 سلاحىم اولما ياندا
 نغرتىمى بارىت تىك
 قلىمە دۇلدۇر مۇشام
 بۇلۇما نۇرچىلە يىن
 قۇلۇما قۇت وئىرەن
 عشقىم ،
 اۇستادىم اولدۇ ،
 آدىم دۇغدۇ ھنىردن
 ھنىرم آدىم اولدۇ
 آذربايجان اولغويام
 يا شىم آدىمدان قدىم
 ھىچ كىسەن تۇيۇغوندا
 عمرۇمدە "گىش" دىمەدىم

بعضى دىللىردە بىردىلىن آدلارى ، سۇزلكلىرىن ضىمە سىندە الفبا
 ترتىبى بىلە گىلىر . بعضى دىللىردە اوجملەدن فارسچا دا انىسلىق
 آدلارىنىن سۇزلكو جىخىمىشىدۇر . آذربايجانداكى توركو آدلاردا بىر
 قىلانى ۶۸- اىنچى صفحەدە —

د " ئانا دىلەن ساوادلانماقدا تائىرى " ا

كئەن گونلردە مەخلف اۆلكەلەرنىن فرەنگى مقاملار وكا رشنا سلارەنەن اشتراكىلە (اوشاقلار وياشلىلارەن سواد وەلم اۆرگنەمەسەندە دىلەن نەشى" ادىلا بىر تۇپلاننى قۇرولموشدى كى نئەجە دىلەن وكا رشنا س جىخىش ائەدىلەر، اۇنلاردا ن نىجىرە اۆلكەسەنەن تەلەم وتربە نەظرى بابس فافونوا (۲) بئلە دئدى: بۇفەكر كى اىكى اىنەن اىلەجە، تەدرەس انا دىلەندە اولمادان هەمىنى آموزش (اۆرگنەم) ائەنەن كەتەرەك بۇش خيالدا ن ارتىق بىرئىنى دئەل. اۇ دئدى اكر بىزمەلى دىلەندە تەلەم وئرمەك اۆزى اىكى يۇز اىل چەكەك دوركى هەكىمەسە اۆز اۆلكەسەندە سوادلى اولسون.

بۇ تۇپلاننى دا اشتراك ائەنلەرنىن نەزەرنە گۆرە قومى ومەلى دىلەرى نەزەردە تۇتماق آموزش (تەلەم) وتوسەنەن قانباغى سواد اولاجا قەبەر. استعمار دۇورونەدە امپرىالىستى كۇچلەر بىردىلەن رەسمى شەكلەندە اىشە آپارىلماق زورلا مەتلەرە تەمەل ائەدىلەر، بۇ اصطلاحاً جەنە دىلەلەدە توسەنەن حالەندا اولان اۆلكەلەرنىن بەئىسەندە رەسمى دىل ادىلا اىشەنەر بىر حالدا كى اۆلكەنەن لاپ چۇخى بۇدىلەرلە دانىشماقا قادردە ئەلەر. حتى اۇ مەتلەرى استعمارى كئەمەشلىرى يۇخدى دا بىر رەسمى دىلەن بىرلىك ياراتماق اۆچون استفادە ائەدىلەر كى بۇ مەخلف اقلەتەرنىن حقوقلارەنەن گۆرمەدەنەن سوادلى قەمەتەنەن تەمەلەنەر. بۇ تۇپلاننى (مەزگەرد) دا اشتراك ائەنلەرنىن دئەنەنەن گۆرە انا دىلەندە تەدرەس دىلە ادىلە اىلەك مەكتەبلەردە (اەتەنەن) ائى مەدرەسلەردە / توجە ائەلەك مەبەت وياخى نەنەلەرى اولموشدور.

بۇ تۇپلاننىنەن اشتراكىلەرنەن نىو يورك دا نەشەلى دىلەلەر. بئەن خانم كامال كى. سەيدەلەر دا بئەلە دئدى: بىر اوشاق مەلەبەنى اۆز انا دىلەندە چۇخ رەحت وتئز اۆرگەنەر. مەدرەسە صرفاً " ائوىنەن توسەنەن سوادلىلەر ويازىب اوخوماقدا صرفاً" اوشاغىن بۇسوتون

يا شاييشيندا دانيشان ديلين آچيليشديرو سوادا اورگنمه نين قابا غين۔
داكى مانعه لره باخاراق، بير يابانجى و مانوس اولمايان ديلين
اؤرنمگى اوچون فشار (باسقى) ايشه آپارماق بير كيمسه نين سواد
اؤرگنمه جهتينده اولان باشاريقلار نين قابا غين آلا .

خانم سريدهار آرتيردى كى: بيز اوز آنا ديلرينده تحصيل ائله۔
مهين اوشاقلارين چينليقلارين؟ اوزدن كنجيرديك دئمك اولاركى اونلار
ياريم سوادلى ديرلار، اونلار اوز آنا ديللرين اؤخويا بيلمير همده
باشقا ديلين اؤرگنمه سينده ده چؤخلى موفقيت الده ائتميرلر .

آنا ديلين تدريس اولماغى بير خلقين فرهنگى هويتين (كولتورينكه
وارليغين) گوجلنديرير. اكر آموزش (اؤرگتيم) آنا ديلدن سوواي بير
ديلده اولا فرهنگى هنجارلار واجتماعى ده برلر آرادان گذر، آموزش
اؤو يا بؤلگه (منطقه) ديليندن بير باشقا ديلده اولورسا اؤو مدرسه
دونياسى اورتاسيندا بير اؤجروم توره نه جكدير، بير جاغداكى تحصيل
آنا ديلين اولو بو اجتماعى آموزشه اؤز گتيرمگى اوچون تشويقا ثدر .
ومدرسه محلى ديلين اداره اولونسا اجتماع اونودرك ائليه بيلير
(دؤيار)، اوندان علاوه بونا خاطيركى اجتماع اوز ديليله تحصيل
اثلير نتجه ده تشويق اولاركى اوز اجتماعيندا قمارگى اولسون

۱۔ بومقاله سوادا اورگنمه نهضت نين خبرنا مه سيندن كى جومتين
مجله سيندن اقتباس اولموشد وتور كجه يه اختمارلا چئوريلدى .

۲۔

۳۔

يا زانى: محمد خورشيد دا قوقلى
چئويره نى: عبدالكريم منظورى
چاپ منبى: بيورد غزتى

○ اوخوما دىغىمىز اۆلكه لردن اورتا آسيا

لاپ گئنىش اۆلان يىتر اۆزونون چوخ يىتر لرىندىن خىرسىز بىردورا ندا -
بيق، دۇغرۇسو بۇبىر قصور سا يىلىر، وبىر غفلت حساب اولونور .
اورتا آسيا ۱۹۲۴ - ۱۹۲۵ ايللره قدهر توركستان دئيه تا نىنيردى
سونرادا ن سىياسى سببلر اۆزوندىن آدى "اورتا آسيا" يا چئوريلن -
بۆلگه، بۇيوك ومعظم بىر مسلمان اۆلكهسى سا يىلىر .

آسيا قطهسى نىن مركزىندە ويا اورتا سىندا اولدوغا وچون "اورتا
آسيا" دئىلمىشدير، باتىدان (غربدن) خزر دىنيزى، دۇغودا ن (شرقدن) چىن -
جمهورية ويا دۇغو توركستان، قوزئىي دن (شمالدا ن) آرال دىنيزى و
"ايرتيش" ايرماغى حوضهسى، گونئىندىن (جنوبدا ن) ايسه ايران و افغانستان -
نلا هم مرز اۆلان اورتا آسيا نىن اۆز اولچومو (مساحتى) (۱/۳) مىليون
كىلومتره قده ردير .

گون گئچدىكجه يارچالانما يا اۆز چئويره ن سؤويت لىر بىرلىكى نىن
ان بۇكسك دا غلارى (پامير آلانى ۷۴۹۵ م، تيان شان ۷۴۳۴ م) و ان گئنىش
صحرالارى قره قوم (۳۵۰ مىن كم (۱) (كىلومتر مربع) وقىزىل قوم (۳۰۰ مىن
كم (۲)) اورتا آسيا دا يىترله شىب .

اورتا آسيا دا : اۆزبىكستان ، قىزغىزىستان ، توركمنستان ، تاجىكستان
وقره قالپا قستان آدلى جمهوريت لىر ودا غلىق بدخشان آدلى مختار بىر
ولايت يىترله شىر .

۱۹۸۳ - جى ايل سا يىمىنا (سرشارى) گۆره اورتا آسيا دا (۲۸/۱)
مىليون نفر ياشا ما قدا دىر بوسا يى نىن چۇخۇنو مسلمانلار ميدانسه
گتيرىر، مسلمان اولمايان و آدا جىقلار شكلىندە ياشايان خلق لىر
۱۹ - نجو بوزا يلىن ايكىنجى يارىسىندا بۇرايا كۆچ ائتمىش و اؤنملى
بىر رولو اولمايان روس، موردقالي، كوربالى و ائرمنى آرنىلىقلارى
(اقليت لرى) دىر .

اورتا آسيا نىن ۷۰% ى (يوزده يىتمىشى) توركجه دانىشان اۆزبىك ،

تورکمن، قیرقیز و قره قالپاقدیر، ۱۱% ی ایسه فارسجا قونوشان مسلمان
تا جیک خلقی دیر .

اؤرتا آسیا دا عثینی زاماندا عرب، کورد، دونقان، بلوچ، اویغور،
آذربایجانلی، تاتار و باشقیرد آدلی مسلمان اقلیت لری ده یاشا ماقد-
ادیر. اولکده اؤرتا لاما (میانگین) نفوس سیخلیغی کیلومتره قده رباشینا
(۲۱/۱) نفر دوشر خلقین ۴۱% ی شهرلرده قالانی ایسه کندلرده یاشاییر
لار. اؤرتا آسیادا یاشایان بوتون مسلمان خلقی نین تاریخی، گله ننگ
و گۆره نگی بیر - بیرینه چۆخ یاخیندیر، اسلام دینی نین مبارک نورو
بۇ خلق لری یوغورموش، قایناش دیرمیش و بیربارجا اشمیشدیر .
بیرتا جیک ایله بیر قیرقیز آراسیندا گۆزه باتا جاق هئچ بیر فرق
یوخدور، آنجاق، بیر روس ایله بیر اۆزبک آراسیندا اولان فرق قافداغی
قدر بؤیوکدور .

اؤرتا آسیا، سککیزینجی میلادی یۆزایللیگینده مسلمانلیق نورو نه
قاوۇشدۇ و اسلام خلافتی نین بیر پارچاسی اولدو. دو ققوزونجو یوزایلده
خلافتدن آیریلاراق یئرلی مسلمان دولت لری ن بایراغی آلتیندا
یاشاما غا باشلادی. اؤرتا آسیادا طاهری لر (۸۲۱ - ۸۷۳ م) سامانی لر
(۸۷۵ - ۹۹۹) قره خانلی لار (۹۹۰ - ۱۲۱۲)، قره ختایی لار (۱۱۴۰ - ۱۲۱۳) آدلی
دولت لر حکم سوردو .

بۆلگه ۱۲۱۹ م ایلینده موغول دئییلن فلاکتین پنجه سینه دوشدو
و چوخ ضرر گۆردو و ۱۴- نجو یۆزایلین سونوندا موغوللار، حکم سی،
تیموری لر دولیتینه (۱۳۷۰ - ۱۵۰۷ م) تسلیم ائتمک مجبوریتینده
قالدیلار، ۱۶- نجی یۆزایلده شیبانی لر دولتی (۱۵۰۰ - ۱۵۹۸) میدان
چیخدی و بۆلگه حکمی آلتینا آلدی .

بۇندان سۇنرا بۆلگه ده کیچیک خانلیقلار گۆرونمه یه باشلادی. بخارا
خانلیغی (۱۶ - نجی یۆزایل - ۲۰ - نجی یۆزایل) خیه خانلیغی
(۱۷۱۰ - ۱۸۷۶) .

بۆلگه بؤیوک اولچوده خام ماده لری ایله زنگین و معظّم بی-
توکه تیم (مصرف) بازاری اولماسی سببیله چارلیق روسیه نین نظردقتینی
چۇقدان بری چکیردی و بئله جده بۇریا گۆز تیکن روسیه، ضعیف ،
گۆجسوز و بیر - بیر ایله دوشمن اولان بۇ خانلیقلاردا ن غایت درجه ده
استفاده ائتدی و ۱۹ - نجو یۆزایلین ۶۰ - ۸۰ ایل لری آراسیندا

اۋرتا آسیانى بىرلەشمە چۆرۈك كىمى اۋرتدو .

استىما رچىلىك سىاستىنى آپاران چارلىق روسىيە قارشى بۇلگەدە
مخىلف زامانلاردا چىشىدلى آياقلانما لار ميدانە گىدى . ۱۹۱۷ يىلىندە
چارلىق رزىمى تارىخە قاوۇشۇنجا ، كومونىست رزىمى بۇلگەنى پىنچە سىنە
آلدى . كومونىست لار اىلكىن توركىستان سۇويت جەمهورىتىنى قسۇردولار
باشما چىلىق وجدىدچىلىك كىمى آياقلانما لار وعصيانلار (پارچالاندى .
بىسى اول / تفرقە سالانچىلىق ائىلە) سىاستى گرەگىنچە بۇگونكو بىر
نئچە كىچىك جەمهورىتى ميدانە گىتىردىلر .

اۋرتا آسيا ھرباخىمدان زىنگىن بىر بۇلگە (منطقه) دىر ، حيوانچىلىق
و تارىم اىلرى گلن بارماقلا گۇستەرىلن بىرايش ساعەسى وگلىس
قايناغى دىر .

صنایع ساحلرىندە ايسە اۋلدوقچا فابرىكلار وار وبالخاصه
(مخصوصاً) اۋزبىكىستان بۇ آلاندا چۇخ اىلرى گىتمىشىدىر (پيشرفت
اىتمىشىدىر) بۇلگە پامبوق اۋرە تىمى (محصولو) باخىمىندا ن دونيا جا
مشهور بىرىئر سايىلىر .

معدنلرە گلىنچە پىترول (نفت) وطبىعى گاز قايناقلىرى مخصوصاً
توركىستان جەمهورىتىندە چۇخدور . دىگر معدنلرىن ياتاقلىرى اۋلكەنىن
ھر طرفىندە موجوددۇر .

ان مشهور آخارسۇلارى ، آمودرىا (جىحون) سىردرىا (سىحون) قرەدرىا ،
زرفشان وقاشقا درىادىر ، وان اىرى گولو آرال دنىزى دىسار ، آرال
اۇفاق بىر دنىز وبۇيوك بىرگول سايىلىر .

ان مشهور شەرلىرى : داشكند ، سمرقند ، بخارى ، خىوہ ، عشق آباد ، فرونزہ
و دوشنبہ شەرلىرى دىر .

قايناقلار :

۱- آذربايجان انسىكلوپىدىسى . ۲۰- اسلام انسىكلوپىدىسى . ۳- جغرافىيە
الاتحادلسوفىيىتى - بىيارجورج - ترجمە سمىر ارسلان . ۴- جغرافىيە
الاتحادلسوفىيىتى شروبييف . ۵- بلادالامالبخارى محمدسعیداسماعيل .

○ اوستاد شهبازين اولومونون ايل دۇنومو

مناسبتيله

بۇردومون دىترلى بىر شاعر اوغلو
دۇنيانى كۆزىدىن آتاتان شهباز
محبت دۇنياسىن ايشىقلاندىران
كۆن كىمى يارلايان باتان شهباز
داغلاير سېنەنى گىدىنلر غمى
دۇنيانىن ابشى ايميش تالان شهباز
زمانه بىزلى سالىب كمنده
قساوت يۇكى ايميش زامان شهباز
سۇلۇبدور داغلايرىن بوتون گۈللىرى
آلبىدىر سەندى دۇمان شهباز
صفالى انسانا غم ديارىندا
ويرىلمىش هر زامان مكان شهباز
دۇرگلىر او تايدان قۇھوم قارداشپن
اشلەيب رنگ عوض زامان شهباز
اوسكوده قۇيدۇغون گۈزەل خاطرە
سېلىنمز اۇركدن اينان شهباز
سندە دىل آجىبدىر آذربايجانم
اۇلكەمى دىللىرە سالان شهباز
شرافت سنده دىر ،هنر سنده دىر
سندن الهام آلببالان شهباز
بۇردومون عياني افتخارى دىر
شهرتى دۇنيادا قالان شهباز

آرازدا - كۆردە سو قاندىر

اۆزومدە گۆز ياشيم سۆيلر اۆرەك جاميم دولو قاندىر
سارالميش رنگيمە بىر باخ، ايچيمدە گۆرنە توفاندىر

شيل اولسون اللرى هر كس آيىرسا جانى جاناندىن
ياخىلميش قلبىمى شان - شان ائدن عالمده هجراندىر

طىببىم يوخ دوا وئرسين، حبىبىم يوخ وفا قىلسىن
اوزاق دوشموش يارين زولفو كىمى حاليم بىر ياشاندىر

نەبىر گىت وار، نەبىر گل وار، نەبىر درمان ائدن ال وار
كۆسۈب بختىم كىمى مندن بۇ گون هر كىمسە لقماندىر

وورور اۆد آه سوزانيم سىزىلدىر نئى كىمى جانىم
اودوركى داده وجدانيم هارايلىر هر كىم انساندىر

آدين انسان قويان وارسا، اۆرەك دردى دويان وارسا
آچىق گۆزلە باخىب گۆرسون آرازدا - كۆردە، سو، قاندىر

قاراباغدا او ذلتلە قىرير كافر مسلماننى
گلندە سۆز سۆزە دۆنيادە بىر مىليارد مسلماندىر

هره اۆز باشىنى بىر جور قاتىر، ايستىر گونون سۇسون
شفا و تسوز اولان، دىنمىز قالان وجداندا - وجداندىر

دشمە بو آذر اولادى، اوبىرسى اثرمنى داشنىك
قاراباغدا ائدن دعوا، بوگون كفر بىلە ايماندىر

بۇگون گىئدسە "شوشا"، "لاچىن" ما باج وار "تەبرىزە" قورخو
اونون فىكرى ياراتماق چوخ بۇيوك بىر اثرمنستاندىر

"گونئیلى" بابك اولادى اولر، طوبراق يادا وشرمز
اولا مين جانى، ناموسلا وطن اوغروندا قرباندير

عباس شىگاھى (البرز) "باكى"

يۇخدورھيجرانىوا اوركدە دۇزۇم
ديليوه ائليوه قوربانام اوزۇم
بۇشلا اۇزگهلىرى بۇراخ قۇي گندە
وطنين بۇرادير يۇدورحق سۇزوم

قارداشيق هامىمىز مسلمان هامى
دينىمىز اسلامدير بيلسينلرھامى
آناقنۇجاغينا قايدسان اكر
ايچەرم شرفينه افتخار جامى

سلام اولسۇن بيزدن شرفكانينا
ياخچى اودوورموسان دشمن جانينا
ايستەرەم خلقىمىز بىرلش سين بىر
الاله ويرسينلروطن يادىننە

خلقىمدن كنادۇشەن قهرمان باكى
گنجە گۇندوز كۇنلوم سنى اختارار
خيال قۇشى هر وقت اوچار كۇيلەرە
كويلەرەدە يىرلردە سنى اختارار

ظالملىرى ايندە اسير بىرقۇش دۇن
قفسين سينىدېر اوچ ھوالارا
قانادلان كويلرە باشلا تىرانە
خوش سىن قۇي گل سين بىر بۇرالارا

آچميشام باغرىمى منتظر سنە
باغرىما گرگلسن خوش اولارمننە
كۇزەل شەرلردن كۇزەل اولكەدەن
ائلىمدن وار كۇزەل سلاملار سنە

(البرز) غم يئمە ككچەر حسرتىن
عالمى بۇرۇيوب سنىن شەرتىن
ايستەرەم اللهدان سنى اوجا تىن
آرتىق اولسۇن كۇرۇم سنىن عزتىن

آراز پوئاسی

آراز یانیب کوله دُونسه (
 اقورُویوب قومساغا چُونسه)
 قارقیشداغی یاندنسه
 آرازسیز مغان میل اولماز
 سوندان آرتیق نیسگیل اولماز

آراز مغانین قانیدیر
 مغان اولکهمین جانیدیر
 قانیم جانیم قُربا سیدیر
 جانلار دشمک قانسیز اولماز
 سوسوز ایکن بهره دولماز

سوردا سوزو آجیق یازیم
 آب حاتدیر آرازیم
 اونسوز نه قیشنده یازیم
 قیشدا یاشیل باش صونالی
 یازدا کوجری دورنالیسی

اغل ایچینده بیر مثلدی
 ائشیتلمی جوخ مجوزه لدی
 مغان اگر مغان اولدو
 بیر قوبونا بیرجوت تموزو
 یوخسا نه قوبون نه قوزو

ایلرر بویو حکمدارلار
 عارسیز غیرتسیز قا جارلار
 شاه گشیملی جاروادارلار
 خوربا خدیلار بو ایرانا
 باشدادا آذربایجانا

تزارلارین سیاستی
 قجرلرین خیانتی
 ایکی بولدو بیزملمتی
 قانلی چیخدی آراز سبزه
 قان قاینادی چیخدی دسزه

بیزی ساتان شاهلار اولدو
 اوتای بوتاییم قوورولدو
 کولوم گویلره سورولسدو
 اورتادا آراز قینانندی
 قارقیشلار اودونا یانندی

بیری دئدی آی خان آراز
 بیردردیمی گل تان آراز
 سنده من تک بیریان آراز
 دئین بوخدور نه ایسترسبز
 آرازسیز نه باکی ، تیربیز

وارليغلاری گل قورویاق
آراز اۆسته کورپو قوراق
اثللریمیز گل سین قوناق
خان آرازدا دالغالانسین
خائین لر یا خلیب یانسین

بیزیم الیفبا مین ایلدیر
یشتمیش ایالمیک کی دئیلدیر
یئنلیک دئیینه بیلدیر
الیفبان ییشدیلر
گولدن گولمهجه دوشدولر

آما قارداش (یاری یاردان)
(با جیلاری قارداشلاردان)
(آنالاری اوشاقلاردان)
اصلیده آبیان کیمدیر؟
نه آرازدیر نده سیمدیر

اسکی اثلدن با یالاردان
نظاملر قالخیب هاردان
نسیملر هانسی داردان
آسیلبان کسلییدی
یازدیقلارین کیم سلییدی؟

کومونیزمین شوم نیتی
آیردی دیزناقدان اتی
خلق اورهیینده نغرتی -
اکدی - زوریله - گوچدندی
آخیر زور اکدیگین یئدی

باشا بیتمز سازیلان سوز
فارسی دبلده یازیلان سوز
قایالاردا قازیلان سوز
اؤلسون کی بیرگون دیریلی
هله لاتین دیر کیریلی

مین ایلیک حرفی گوتدولر
دیندن دیلکدن ائتدیلر
بت بره نی برکیتدیلر
اونلار بیزیم الیفبادان
باش آجمادیق بیز اونلاردان

اؤره گیمیز قازیمیز بیر
کامانجامیز سازیمیز بیر
هاجان اولدو یازیمیز بیر
آیریلیغا سون قویاریق
گوروشمکدن لاپ دویاریق

گناه منده ایدی

آلیرام بۆینوما جاناکي گناه منده ایدی
کئچیب اول فرصتیکی اولدوتباه منده ایدی
او گۆزه للیکله گۆزه ل خلق وهواسنده ایکن
نه سعادت نئجه گۆر حق و گواه منده ایدی
اۆزومه سن او سعادت قاپوسین آچمیشدین
بیلمه دیم قدرینی، اول رفعت وجاه منده ایدی
ده برین آنلاما دیم کئچدی ده خوش لحظه لریم
وارا ایدین سن نئجه نعمتلی رفاہ منده ایدی
بیر زامانلار او گۆزه للیکلرینه وورغون اولوب
سنه مین حسنونه حسرتلی نگاه مننده ایدی
اؤیله رأفتلی بنا هیندا ایکن سرخوش—ودوم
بیلمه دیم سنده ویاکیم اویناه مننده ایدی
ما غلیغین قدرینی آنلار اوکی، بیر درده دؤشر
درد یوخ سن وار ایدین لطف الاله منده ایدی
بیر اۆز اۆسته گئنده مزایش بومثلدیر ائل آرا
نه قصوروم فلهیه چاهیله راه مننده ایدی
نئچه گۆن چالدى زامان سزینی منصوریه دن
چارگاهیم اولدو حزین، مویه، سه گاه منده ایدی
کال اولان کس ساوالان بۆینونا تقصیر الم باز
من ده بیر آزجا کالام، آما گناه مننده ایدی

اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنين اميدينه ياشايب قاللام
حقيقت سۆزلىرى ديللره سالام
سنين سۆزلىرىندن مين الهام آلام
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

شعريمين ورقين سنله بزه ره
دويغو دنيزينده سنله آوزه ره
اۆره گلر مولكينده منده گزه ره
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

شووكيه اينانان بختيا ريميش
سعادت دوغرۇسى ايله ياريميش
سنسيز آنلاميشام گونلردا ريميش
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

وۇرغونام گونشه ، اۇلدوزا ، آيا ،
جوشغون بۇلاقلارا ، دنيزه ، جايما
"يُوخسول" آرخالانيرا ئله اۇبايا
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

من سنى آتمارام سن منى آتما
اميديم پناهيم دارگونده سن سن
هئج زمان شرفى وجدانى سا تما
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنسيز ايشيق گونوم اۇلار آخا ميم
غم كدرله گئجر گون اورتام ، شاميم
سندن سۆز آچماسام جوشماز الهاميم
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

من سنى گورنده آچيلير ديليم
سنينله گلچك تازه خوش ايليم
من سنين قدرىوى گركدير بيليم
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

سنله گوروشنده ديرچله لر اۆره ك
سنله حاصيل اولار مين آرزو ديلك
سن گلن يوللاردا آچيلار حيحك
اميديم پناهيم دارگونده سن سن

اٹلیمیز - دیلیمیز

گلین اٹل لراسگی لره سای سالیق
آتالاردان، بابالاردان درس آتالیق
گۆرهک نئجه باشارمیشلار آتالار
گۆرهک نهلر قویوب گئتمیش بابالار
آلسین اله قویوزلارین اوزانلار
گلسین یولاحق یولوندان آزانلار
بورا هارا اؤد-آلؤلار اؤلکھسی
بوردا یانیب زرتشتوموز پؤلکھسی
وطنیمیز مدنیت یوردودور
ازلیت- ایدیئت یوردودور
کؤرا وغلوموز قان اؤددور موش خانلار
یوز قان اولوب بیرجه ناحاق قانلار
بورادا ییمیش بؤیوک اؤغوز اٹل لری
دادلی - دادلی شیرین - شیرین دیل لری
دلی دؤمرول عزرا بیل لاسا و اشان
قهرمان یوخ اؤد پارچاسی دلیقان
بوردا ظلمون مرشه جاتیب نالاسی
بونا سند بابک یمیز قالاسی
بوردا چوخدان یازی یازیب اؤخونو
اینانمایان گلیب گؤرسون اورخونو
بورا هارا، غیرت لیر مسکنی
ختایی لر نسیمی لیر وطنی
آلپ ارتونقا بوردا بؤیوک سرکرده
نوییلر گلیب گئدیپ بویئرده
دا غلاریمیز تانیش دیرلار فرهادا

شیرین - شیرین دئییر گلیر فریادا
 بۇرا ھارا، اصلی کرم یۇردودور
 عاشیق غریب بۇ شاه صنم یۇردودور
 بۇرا ھارا، قهرمانلار سنگری
 قوچ نبی لر ستارخانلار مسکنی
 یابانجیا سیغینمادی ستاریم
 اونا غنی رحمت ائیله سین تاریم
 وطنیمیز مقدس لر دوغوبدور
 علمه دینه بۇل ھوس لر دوغوبدور
 فضولی لر بسله یییدیر بۇ تورپاق
 واقفلره گۆستره رمین بیر ماراق
 نه ایسته سن ھر نه دئسن بۇردا وار
 بیرآز فقط دۆز دئمه ییب روزگار
 وطن اوغلو سنه واردی بیر سۆزوم
 وطن قیزی سن ده دینله عزیزیم
 باشدان سووب مین حادشه مین لرایل
 بیزه جاتیب آنا وطن آنا دپیل
 بۇ وطنی قۇروبودور آترویات
 بیرده ائله ابگید گلهرمی هیهات
 آنا دیلین کورا وغلونون دیلی دیر
 یاشا دیغین ده ده قورقوت ائلی دیر
 ایل لر بویو یورولما دان چالان لار
 بزه بیلر آنا دیلین اوزانلار
 آتالاردان بیزه قالان ارشیه
 گونو - گوندن آرتیق گل سین عرصه یه
 خلف اوغول اودور ارشی ساخلیا
 ناخلفیک وئرک اونو بیز زابا
 بیرگول اکیب گئدیب ائمر ساسامیز
 کولستانا دؤنسون کرهک اوبامیز
 نه کی اونو دریب وئرک یادلارا
 بابالار یانیندا اولاق اوز قارا

خياله گلير

اؤمه جمالي نكارون گنه خياله گلير
اميديم ايندى خيال عالمى وصاله گلير

اؤ نازلى دلبريمون شور عشقى جانهدوشوب
تصويريلرم هيجران غمى زواله گلير

خزان هيجرگندير گورسنير بهار وصال
آشير محبت اوره كده داشير شاله گلير

ياريم خياله گلير رقصايدير ترانه اؤخور
غزل دثيور چالير ال الدهه بير پياله گلير

آچيبدى شانلر اؤستونده تل لرين تل تل
اؤ زولغه بادصبا شانلنى حواله گلير

اؤزونده تر سوزولور قطره قطره دوركيمين
نچه سحرچاغى گول برگى اؤسته واله گلير

دودا قدا وار قاراخال هريانا قدا قرمزي گل
باخانا گؤزله نرگس اؤزونده لاله گلير

خمار - خمار ايكي گؤزده هلال هلال ايكي قاش
دى يرسن آيدىكى دؤرت دوره سينده هاله گلير

دور ايندى يوسف دوران نكارى پششواز ائت
غزل دپينده گلير نازايلن غزاله گلير

ترجمه عزل خواجه حافظ علیه الرحمه:
رسید مژده که ایام غم نخواهد ماند.

یئتیشدی مژده غم روزگار قالمیا جاق
کی حال دورزمان برقرار قالمیا جاق
اگریارین نظرینده حقیرا ولدوم من
رقیبه ده بیله قُرب و وقار قالمیا جاق
قیلینجنان بئله کی قتل عام بیدیر حاجب
حرم حریمینه بیرجان نثار قالمیا جاق
بُودورکی مجلس جمشیددن سرود قالیب
گتیر پیاله، جم، نامدار قالمیا جاق
نه شکروناله یئری واردی یا خشیایا مانا
کی وارلیغا رقم اعتبار قالمیا جاق
گل ائیله یوخسولون احوالین ای غنی شادان
بومال و گنج و درم پایدار قالمیا جاق
طواف وصل ده پروانهیه نظر قیل شمع
کی صبحه تک داهی سنده شرار قالمیا جاق
طلائیله یازیلیب یوز بَر جَد ایوانسه
جهاندا غیر کرم یا دگار قالمیا جاق
سحر طلایه سی بیرخوش نوید و ثردی سنه
همیشه عملی گونول غمگسار قالمیا جاق
محبت ائیلمه جاناندا نطمع حافظ
بساط ظلمده نقش و نگار قالمیا جاق

سوی باغ هنرله ادب جه ندا ضیاء طراوت چمن و لاله زار قالمیا جاق

باخ بۇ گۈزلىكىدە ۱۱

ھىلحظە سىنىر

ھىلحظە تۈكۈلۈر

دا غىلىير

يۇخ اۆلۈر

باشىمدا

كۈچەك لەگلەك دا نىشىر

اۋزاقدا نىنى بىرسى چا غىرىر

اىستىرم بىر سۆز دىيم اما ائلەبىل

ھىسۇز دىلىيب

ھىسۇز تۈكنىيب

* * *

چكىب پردەنى،

دۇنيا بۇيۇ حسرتلە دونيا با باخىرام

۳ غا جلا دۇروب

آى باخىر

اۋلدوزلار تۈكۈلۈر"

سانكى سۇن باخىشىمدىر باخىرام،

بۇيۇ قاليرام

ھىلحظە نىن عشقى قۇجا غىندا

ايندى، اۆرەگىمدە بىر سۆز ترپەنىر

دىر ھىلحظە سىنىر بۇگۈزلىكىدە

ھىلحظە تۈكۈلۈر

دا غىلىير

يۇخ اۆلۈر

باخ، بۇ گۈزلىكىدە ۱۱

ديوانى

مىھىتىن دۆشگۈنۈيۈم دېنلەين يۈخ دىردىمى
غومۇر كىچىر خزان كىمى، بېگىگە نەدىر يارمىنە
انتظارام شىن خىبرە يۈخدور دۆزۈم فرقتىنە
مىكىن اولسا آل بىر مەكتوب ائىللىرىمىدىن يازمىنە

* * *

بىر سەفەتكە بىلەمىشىدىم دورو گوهر مەھرىدەن
التىفاتىن كىسەمەسە يىدى قورخما زايىدىم دەردەن
كۈنلۈمدەكى دورى عشقى سىندىرىپ دىر قەھرىدەن
ناشى سەراف قىمەت وئىرىر دىگىرىمىدىن آز مىنە

* * *

بىلبىل ايدىم مىكىنىمدە اۇلدۇ يۇلداش سارمىنە
سەھر آچمىش غونچا كۈلۈن يىترىن آلمىش خارمىنە
فەلك ائتمىش كىش دۇنيا نى قەس كىمى دارمىنە
ھەرسىمىندە بۇ قەسسىن سا زاخ چاللىر سا زمىنە

* * *

دۇرنا كۈلە، تەھو چۆلە، غونچا باھار فصلىنە
با بلى با بىن تا پىسىن گەرە كەھرىشى اۇيغون اصلىنە
ھەرداش بۇنان فرھاد اولماز، بىئىل با غلاما وصلىنە
امتحانە چىكەمىشەن، آچما پىنھان راز مىنە

* * *

بىر داشقىن چاي، طغيان ائىدىب حەقىسىز بۇ غمۇشە رامى
اۋرەگىمدە پىنھان دىردىم با غلىيان يۈخ يارامى
بۇنەدىدى ھەر كىمە دەن اىستە مەرەم چىارامى
بىر "سۆرگون" مەھمەدىمىدىر غەم ائىلەمەز ناز مىنە

میرزا علی واعظ ویجویه‌ای

○ ازستم‌های تزاری دادجان ویجویه‌ای

واعظ قفقازو آذربایجان ویجویه‌ای

'سرباز'

پس از انتشار کتاب "مشاهیر آذربایجان، که مورد استقبال علاقه‌مندان قرار گرفت، آقای حاج اسماعیل آقا واعظ یورفرزند بیرومندروحا نسبی عالیقدر، شهید میرزا علی آقا واعظ ویجویه‌ای که بیوگرافی پیوسته بزرگوارشان زینت بخش این کتاب می‌باشد، پس از مطالعه آن، افتخار دبذاری را به‌نگارنده این‌طور دادند که بسی مغتنم و گران بها بود. این مرد وارسته که هنگام شهادت بیدر مجاهدان کودکی دوساله بودند، هم اکنون با آن که ۸۳ سال از عمر پربارشان سیری شده، لکن دارای روحیه‌ای جوان، ذوقی لطیف و قریحه‌ای سرشار می‌باشند، چنان که هر صاحبی را تحت تأثیر قرار می‌دهند. ایشان که از اهل قلم‌های آذربایجان به‌شمار می‌روند، در نظم و نثر و طوالتی دارند و دارای آثار قلمی متعدد و علاوه بر فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی، تلاش‌های فرهنگی و ادبی مستمر و درخور توجهی نیز داشته‌اند. چنان که "وی نشریه جهان اخلاق" را در سال‌های ۱۳۳۲ و ۱۳۳۶ ه.ش منتشر می‌کرد و از اعضای مؤسس و هیئت مدبیره کتابخانه ملی تبریز بود که اساسنامه این کتابخانه را به اتفاق مرحوم علی ابوالفتحی نوشته‌اند. همچنین ایشان کتب کتابخانه خصوصی خود و کتب کتابخانه انجمن اخلاقی تبریز را با تصویب هیئت مدبیره به کتابخانه ملی تبریز اهداء نموده است. (۱)

ایشان بعد از مطالعه شرح حال مرحوم میرزا علی آقا واعظ، ضمن ارائه نظراتی، مطالبی را در اختیار مؤلف قرار دادند که ضمن تشکر و امتنان، از آن همه محبت‌های بی‌دریغ، لازم می‌نماید که با بازگشایی این دفتر، احوال شخصیه و مجاهدات آن شهید زنده‌نام را مجدداً مرور کنیم. ویجویه نام یکی از کوی‌های شهر تبریز است که در محل "ورجی"

نامیده می‌شود. ساکنان مبارز این محله دوش به دوش مردم سائیرکوی های تبریز در نهضت مشروطیت شرکت نموده و شهدای عالی قدری، تقدیم آزادی کردند. موقعیت این محله، به گونه ای قرار گرفته که خیلی از رویدادهای آن زمان در حوالی این کوی اتفاق افتاده اند. لذا یکی از اهالی قلم به دست این محل به نام حاج محمدباقر ویجویه ای که خود نیز جزو مجاهدان بوده، آن رخدادها را ثبت کرده و بعدها در کتابی زیر عنوان "بلوای تبریز" به چاپ رسیده که یکی از منابع مورد استفاده دانش پژوهان می باشد. از جمله شهدای این محله، زنده یاد میرزا علی آقا واعظ معروف به ویجویه ای که از سران جانباز جنبش مشروطیت، در شهر قهرمان پرور تبریز بود. این روحانی جلیل القدر در سال ۱۲۵۵ شمسی، در محله ویجویه تبریز پا به هستی گذاشت. پدرش حاج ملاحسن واعظ و پدربزرگش حاج ملاعلی نام داشت که با هشت پشت روحانی و اصلشان از روستای "تیل" از توابع شبستر بود.

حاج ملاحسن، ماههای محرم و صفر و رمضان هر سال را در شهر قفقای که بعدها اورژونیکیدزه نامیده شد، می گذرانید و در آنجا به منبر میرفت و مسلمانان آن سوی ارس را ارشاد می کرد.

میرزا علی نیز پس از فرا گرفتن مقدمات در مکتب های تبریز، در سر درس روحانیون آن روز حاضر شده و به آموختن فقه و اصول می پرداخت. در سال ۱۲۷۰ شمسی، هنگامی که بیش از ۱۵ بهار رنیده بود، به همراه پدرش به قفقای سفر کرد و در آنجا روزها در بازار داد و ستد میکرد و شب ها نیز در پیش پدر به تکمیل معلومات سرگرم بود. با اجازه پدر در ماههای محرم و صفر به باکو سفر کرده، در آنجا به منبر می رفت و با دم گیرا و نطق بلیغ، مسلمین را به زهد و تقوی دعوت می نمود. رفته رفته مردم آن سوی ارس، شیفته سخنرانی های او گردیدند و هر سال در محرم و رمضان او را از تبریز برای وعظ به باکو دعوت می کردند.

آقا میرزا علی بیست ساله بود که به فکر تشکیل خانواده می افتد و در سال ۱۲۷۵ شمسی با دوشیزه ۱۳ ساله ای به نام "طلا" دختر پسر و راسما عیال خان، آجودان باشی مظفرالدین میرزا ولیعهد ازدواج می کند و نخستین میوه این وصلت پسری بود به نام باقر که در سال ۱۲۷۷ شمسی با قدوم خود اقا جاق این خانواده را روشن می کند. این نوزاد بعدها به نام آقا میرزا باقر ویجویه ای یکی از واعظان نام آور تبریز می گردد و در سال ۱۳۵۳ شمسی در

تبریز دارفانی راوداع می‌کند.

پس از آن که جنبش مشروطه خواهی در ایران برخاست و آواز آن به گوش ایران‌نیا ن بیرون از مرزها نیز رسید زنده یا دمیرزا علی‌آقا، ایران‌نیا ن ساکن آن سوی آرس را به با زگشت به میهن تشویق کرده و آنان را به هـ هواداری مشروطه ترغیب می‌کرد و خودش نیز به تبریز با زگشته و در زادگاهش مردم را به شرکت در نهضت فرا خوانده و سازگاری مشروطه را با قرآن و مسلمانی روشن می‌سازد.

این واعظ جوان که معتقد بود برای این که نسل جوان بیدار گردد گام نخست، با سواد شدن آنهاست. برای رسیدن به این هدف والا، مدرسه بلاغت را در کوی و بجویه تبریز بنیاد می‌نهد و مدیریت آن را به برادرش شادروان میرزا حسین می‌سپارد.

چون بیشتر سخنرانی‌های او درباره مشروطه و آزادی بود بنا م "واعظ مشروطه" شناخته گردید. به علت اقامت طولانی در قفقاز، از شکست روزگار فتح‌علیشاه قاجار و جدا شدن قفقاز از خاک ایران در سخنرانی‌ها یاد نموده غیرت و مردانگی را در جوانان آذربایجان زنده می‌کرد.

شعری از سرباز:

مژده مشروطه خواهی چون به گوش اورسید
گشت از قفقاز بر ایران روان و بجویه‌ای
شیفته گردید بر مشروطه و آزادگی
واعظ مشروطه شد از آن زمان و بجویه‌ای
گفته‌هایش می‌نشست اندر دل پیر و جوان
بود بسکه پاک خوئی و خوش بیان و بجویه‌ای
غیرت و مردانگی را در جوانان زنده کرد
با سخن می‌داد بر دل‌ها تکان و بجویه‌ای
حق را گفت از حقیقت هم هواداری نمود
بهترین سرمشق شد بر واعظان و بجویه‌ای
شدمشوق برد لیوان وطن در کارزار
رفت اندر سنگر آزادگان و بجویه‌ای
چون نبود اندر پی‌جاء و مقام و زور و زر
دور بود از خود نمائی جان‌نشان و بجویه‌ای
آلت دست ریاکاران نشد در زندگی
بود هر دم حامی بیچارگان و بجویه‌ای

این مجاهد ارجدار از جمله ناطقین بود که در نهضت مشروطیت ، دوشادوش با یرو عاظ آزادخواه مثل شیخ سلیم ومیرزا حسین واعظ به جبهه مبارزان پیشرو پیوسته وبانطق وخطابه ، مبارزه با استبداد داخلی و بیکار با استعمار خارجی را آغاز کردند . این نیکمرد با این که از روز نخست میدانست که در میدان مبارزه قدم گذاشتن ، عاقبت خطرناکی دارد ، با وجود این ، زندگی خود را به خدمت در راه هممنوع وهموطن خویش وقف و بیپاکانه به افشای مظالم ستمگران پرداخت .

مستبدین بیشتر از تیرو تفنگ مجاهدین ، از سخنان ناطقین می ترسیدند و هر هفته ای که می گذشت برای نابودیشان نقشه جدیدی طرح می کردند ، ولی مجاهدین ، هیچ وقت ، سخنرانان را تنها نگذاشته وهمیشه برای حفظ آنان پاسداری می کردند .

میرزا علی واعظ از جمله افراد سرشناس و از رهبران مشروطه خواه تبریز به حساب می آمد . به همین علت بود ، موقعی که رحیم خان جلبیا نلوبه دستور محمد علی شاه به تبریز حمله کرد و تمام محله های این شهر به جزمحله میرخیز را وادار به تسلیم نمود . بعد از این نمایندگان مردم شهر ، پیش رحیم خان رفتند ، وی چند شرط تحمیلی را به آنان ارائه داده ، از آن جمله یک لیست شامل اسامی سران مشروطه خواه تبریز بود که از نمایندگان خواست این افراد را که ۹۰ نفر بودند تسلیم وی کنند . در بین این اشخاص نام میرزا علی واعظ نیز بود که همراه اسامی قهرمانانی مثل علی مسیو ، ستار خان ، باقرخان ، شیخ محمدخیا بانی وحسین خان باغبان دیده می شد . بودن نام این روحانی جلیل القدر در بین این بزرگان ، نشان دهنده اهمیت مقام وی می باشد . ناگفته نماند که مردم تبریز نه تنها با درخواست رحیم خان مخالفت کردند ، بلکه وی در مقابل یورش قهرمانان نهشیران تبریز تاب مقاومت نیآورده و روبه فرار گذاشت .

این روحانی از جان گذشته ، در کتاب "نامه های از تبریز" چنین معرفی شده است : "میرزا علی شهید . . . یکی از ناطقین درجه اول تبریز و بلکسه یگانه بود . بسیار آدم وطن پرست ، صحیح با اخلاق ، فداکار و مشروطه طلب بود و خیلی با نفوذ و محبوب القلوب در میان مردم بود . . . از ابتدای ظهور مشروطیت ، داخل در این کار شده و بسیار مجاهده نمود و در این شش سال گذشته کاری غیر از این نداشت . شب و روز در اعتلای کلمه مشروطیت ، غیور و ساعی بود و از شدت و رقاء و آسایش و انقلاب ، پایدار و مستقیم بود . در عهد مشروطیت

ثانی به وکالت "انجمن بلدیه" منتخب و عضو شد. در مشروطه اول به واسطه مجاهدات فداکارانهاش، بسیار طرف عداوت شدید مستبدین مانند میرهاشم و حاج میرزا حسن و غیرهما از مؤسسين اسلامیه مفسده گشته و صدمات بسیار دیده بود. مشارالیه در این دوسه سال اخیر ناطق یگانه تبریز و واعظ مشروطیت بود (۱) .

این مجاهدانبا زاجمله و عاظ انقلابی بود که به حمایت از روستائیان ستم دیده برخاست. به نوشته شهید ثقه الاسلام: "در این چند روز، واعظین به حمایت دهاتیان برخاسته، و عظ خود را منحصر کرده بودند به این که مبارک را بیرون بکنید و مالک را جواب بدهید (۲)". و هنگامی که "حرکت گسترده دهقانی در آذربایجان پا گرفت... و نخستین بار خون دهقانان در روستای قره چمن آذربایجان بر زمین ریخت (۳)". با پشتیبانی از ستم دیدگان قره چمن به نکوهش ملاکان پرداخت.

در این پیشامد ناگوار که در نخستین بهار آزادی، یعنی فروردین ماه سال ۱۲۸۶ رخ داد، روستائیان قره چمن با اشاره سردمداران انجمن اسلامیه و به دستور نظام الملک، والی بدخواه آذربایجان و با دست سواران نصرالسلطان، حکمران ستمگرمیانه، کشتاروتاراجگردیدند. صاحب ترجمه، در سخنرانیهای خود از انتقاد علیه ملین این فاجعه زاجمله حاج میرزا حسن مجتهد با زنا بیستادتا این که وی به کینه توزی برخاسته و انجمن را به صدور دستور تبعید و بیجوبه ای واداشت. بیگلربیگی، فراشان را به دستور والی برای بیرون کردن میرزا علی آقا از شهر فرستاد، ولی او پیش از آن که فراشان به سراغش روند از راه سردرود بیرون رفت. چون جوانان غیرتمند و مجاهدان دلیر از جریان آگاه شدند، به هیجان آمده و به خانه واعظ رفته، به دنبال او راه افتادند و با شکوه و جلال او را از سردرود با زگردانیدند و به انجمن رفته و نمایندگان انجمن را از این که زیر نفوذ حاج میرزا حسن قرار گرفته بودند استیضاح کردند و متقابلاً "بیرون کردن حاج میرزا حسن و پسرش حاج میرزا مسعود را از شهر خواستار شدند و چندان پافشاری کردند که به خواسته خود رسیدند.

۱- ادوار دبراون - نامه های از تبریز - ص ۲۰۲۰۱ - نصرت الله فتحی -
مجموعه آثار قلمی ثقه الاسلام تبریزی - ص ۳۰۳۴ - سهراب یزدانی - مسئله رضی و دهقانان در انقلاب مشروطیت ایران - نشریه نگاره نو (خرداد - تیر ۱۳۷۱) ص ۲۴.

میرزا علی آقا واعظ، از جمله روحانیون روشن بینی بود که استبداد قاجار را بهتر شناخته بود و خوب می‌دانست که تنها راه‌های ملت از دست دژخیم محمد علی شاه روسوفیل، مسلح شدن و مبارزه مسلحانه است. وی بنا به تجربه انقلابی، نیک دریافته بود که تاریخ ثابت کرده است که دیکتاتورها و خون‌آشامان ضد خلق به جز زبان زور، چیز دیگری نمی‌فهمند و تنها از این راه است که می‌توان آن‌ها را از تخت فرعونیشان به زیر کشیده و مردم ستمدیده را از دستشان رها می‌بخشید. چون گرگ بنا به طبیعت ذاتیش، کارش همیشه دریدن بره بوده و هیچ وقت در قداموش، پندوان ندرز و عجز و التماس جایی نداشته و نخواهد داشت به همین علت، برخلاف سراسران آزادیخواه تهران که بعد از صدور فرمان مشروطیت کار را تمام شده می‌پنداشتند و هیچ لزومی برای مسلح شدن مردم و آماده کردن آن‌ها برای فردا نمی‌دیدند و به همین سبب هم بود که محمد علی شاه نتوانست به آسانی آزادی را در تهران و سایر شهرهای ایران خفه کند، ولی رهبران هوشیار تبریز از جمله میرزا علی واعظ تشخیص داده بودند که هنوز اول کار است و باید برای تحکیم حکومت قانون در برابر استبداد، مسلحانه آماده شد. این شهید راه حریت، نه تنها مردم را برای مسلح شدن تشویق می‌کرد، بلکه لزوم تهیه اسلحه سرد و گرم را شرعاً "مجاز معرفی می‌نمود. طاهرزاده بهزاد در این زمینه چنین می‌نویسد:

" در روزهای انقلاب تبریز، هر عمل، عکس العملی تولید می‌کرد. آمدن اکرام السلطان گرفتاری اسدا... خان و افشاء شدن اسرار توطئه و بیدارگری بیوک خان پسر رحیم خان جلبیانلو تردیدی باقی نگذاشت که نقشه‌هایی برای برچیدن مشروطیت ایران تهیه شده و قبل از همه می‌خواهند، صدای فدائیان آذربایجان را خاموش کنند. عکس العمل این توطئه‌ها بیداری رهبران و اقدام‌های ضروری تروشدیدتر آزادیخواهان گردید. ابتدا فدائیان، مخزن اسلحه‌ارک را تحویل گرفته و مجاهدین و فدائیان محله‌های شهر تبریز را مسلح کردند... پس از تشکیل حسیب اجتماعیون - عامیون بنا شد، مجاهدین امنیت تبریز را به عهده گیرند. بنا بر این مسلح شدن آنان ضروری تشخیص داده شد و واعظ هم از قبیل میرزا علی واعظ و یجویه‌ای و چندین تن دیگر در بالای منبرها لزوم تهیه اسلحه گرم و سرد را شرعاً "مجاز معرفی کردند و چون پیش بینی کردند که داشتن اسلحه بدون دارا بودن آموزش نظامی کافی نیست، از تاریخ

۱۲ ربیع الثانی ۱۳۲۵ ه. ق مشق نظامی و هدف‌گیری معمول شد. بدین نحو در کلیه میدان‌های تبریز آموزش نظامی و تیراندازی معمول گردید و بعد از ظهرها جوانان لباس‌های دربر کرده پیکرهای خود را با قطار فشنگ‌آراسته و مشغول تمرین سپاه‌گیری گردیدند. این اقدام فواید فراوانی داشت، از آن جمله قبل از این که جنگ و نبرد آغاز گردد، جوانان ورزیده شده و به تفنگ و فشنگ عادت کرده و زنگ ترس و واهمه از وجود آنان زدوده شده بود، ضمناً اینان هم که درجا معه با رخت آزادی و مشروطیت شناخته شدند، در مقابل اعمال استبداد قرار گرفته و اخلاقاً ملزم به انجام تعهد گردیدند (۱)."

در سال ۱۲۸۸ دومین فرزند و اعظم مشروطه دیده به جهان گشود که به نام پدر بزرگ مادریش اسماعیل نامیدند. در همین سال بود که بنا به دعوت آزادیخواهان و آذربایجان‌نیان ساکن مشهد، میرزا علی‌آقا عازم خراسان شد و آزادیخواهان آن خطه از وی با شکوه و جلال پیشواز کردند.

پس از آن که محمد علی میرزا برای ثمرجات آزادیخواهان، از سلطنت خلع و به روسیه فرار کرد، هر آن مترصد فرصت بود که به ایران برگردد، بالاخره قبل از آن که وی در روز شنبه ۲۶ تیر ماه ۱۲۹۰ با پشتیبانی روس‌ها به ایران بازگردد، صمدخان شجاع‌الدوله به هواداری وی از شرق و غرب به شهر تبریز حمله کرد که مجاهدان در برابر آن مردانه پایداری کردند. میرزا علی‌آقا به سنگرهای حکماوار و شام‌غازان در غرب تبریز رفته و از مجاهدان ستایش کرد و آنان را به نگهداری شهر و مبارزه با بازگشت استبداد تشویق نمود.

پس از آن که صمدخان و روس‌ها چیره شدند، در تبریز دست به کشتار آزادیخواهان باز کردند. احمد کسروی در این زمینه می‌نویسد:

"مادر تاریخ بارها نام او (آقا میرزا علی) را برده‌ایم. مرد نیک‌خو و شیوا زبان و غیرتمندی بود و با آن که از پیشروان آزادی به‌شمار می‌رفت به انجمن و اداره‌ها در نیامده و به همان کار و اعطای خرسندی داشت و چون کسی را نیامده و در پیشامد جنگ روس هم دست نداشته بود، از این رو بیمی به خود راه نداده از شهر بیرون نرفت. او میرحشمت و یارانش به و نیز پیام فرستاده، پیشین‌ها همراهی کردند، ولی او انگیزه‌ای برای بیرون

۱- طاهرزاده بهزاد تقی‌م‌آذربایجان در انقلاب مشروطیت ایران ص ۱۳۴-۱۳۲

رفتن از شهر نمی‌پنداشت و آن را نپذیرفت. لیکن چون ثقه‌ا لاسلام و دیگران را گرفتند و اندازه بدخواهی و سختگیری روسیان دانسته شد، و نیز برخود ترسیده به چاره برخاست، ولی از شهر بیرون نرفت و پنا ه بردن به خانه خویشان و دوستان را روا شمرد و در آن دل زمستان، به با غی در کوی کوجه با غ پنا هید و در یک سرای سردوتھی، در آنجا به نگهداری خود پرداخت و چون کسی در چنان جایی نهان نماند، حسین خان فراش با شی جا بیگا ها و رادانسته و با بستگان خود به سراغ وی آمد و او را دستگیر کرده و با کسان دیگری که دستگیر کرده بود برای روسیان برد. همان روز روسیان آقا میرزا علی واعظ با سه تن دیگر حاج صمدخیاط، حاجی خان قفقازی و مشهدی شکور خرازی را در قوم با غی به دار آویختند.

اینان را از چند روز پیش گرفته بودند و ما از سرگذشت ایشان در باغ شمال و چگونگی با زبرسی و دارکشیدن آنان آگاهی درستی نداریم، ولی بیکراهی در دست است که سرکردگان روسی هر چه رتن را در پای دار نگاه داشته اند و در همان جا با زبرسی می‌کنند و ریسمان ها از بالای سر آنان آویزان است. از اینجا پیدا است که چه رفتاری با ایشان کرده اند و چگونه داری نموده اند (۱)."

تاریخ شهادت میرزا علی آقا روز ۲۲ دی ماه ۱۲۹۰ برابر با ۲۲ محرم ۱۳۳۰ ه.ق بوده است.

چون صمدخان چیره شد با یاری بیگانگان
شدا سیرینجه اهریمنان و بیجویه‌ای
واپسین دم با شجاع الدوله تنندی ها نمود
حمله ها می‌کرد با تیغ زبان و بیجویه‌ای
مرگان در راه میهن پیش او ناجیز بود
داد از خود سرفرازی ها نشان و بیجویه‌ای
پایداری کرد در پیمان خود تا پای دار
بود چون خاری به چشم دشمنان و بیجویه‌ای
جوبه دار ارج او را در جهان افزون نمود
کردنا مش را بدین سان جاودان و بیجویه‌ای

۱- کسروی - تاریخ هیجده ساله آذربایجان - ص ۳۴۲

همسرش با خردسالان ما ندا زایا دگار
 هستیش تا راج شد چون دادجان ویجویه‌ای
 راستی اندر بها ر عمر زیر بار غم
 خردش چون رفت از دستش جوان ویجویه‌ای
 لیک با نیروی ایمان کودگان را مرد کرد
 تا نما ندد در جهان کور آشیان ویجویه‌ای
 برهوسهای جوانی در جوانی چیره شد
 بود ازو خرسند هر دم در جهان ویجویه‌ای
 نام او شد زینت تاریخ آذربایجان
 بود مرد پارسا و کاردان ویجویه‌ای
 در هزار و سیصد و سی بیست و دوم روز دی
 دادجان در راه ایران شادمان ویجویه‌ای
 یاد او را تازه کن سرباز در این ارمغان
 کرد جانش را به ایران ارمغان ویجویه‌ای
 "سرباز"

این روحانی مجاهد که یک عمر صادقانه در راه بیداری مردم کوشید،
 بالاخره جان عزیزش را در راه آرمان مقدسش نثار نمود، ولی دست مکافات
 نگذاشت که قاتلین وی بتوانند بعد از او به راحتی زندگی کنند و آه
 جانگداز کودکان صغیر ویتیم آن مبارزنستوه، بالاخره تبدیل به شعله‌های
 آتشی شد که خرمن هستی آن دژخیمان را به خاکستر تبدیل کرد.
 چندی نگذشت که انقلاب اکتبر طومار هستی تزاران خونخوار روسیه را در
 هم نوردید و مزدوران سرسپرده آن‌ها در تبریز از جمله حسین خان فراش
 باشی نیز به دست مجاهدان به کیفر اعمال خود رسیدند و مصداق این شعر در
 موردهمه آن‌ها به واقعیت علنی تبدیل شد:

دیدي که خون ناحق پروانه شمع را

چندان امان نداد که شب را سحر کند

کسروی دربار حسین خان فراش باشی و سرنوشت بدفرجام او چنیــــن
 می‌نویسد:

"این حسین خان فراش باشی، ویجویه و حکما وار بوده، پس از جنبش

مشروطه، به آزادیخواهان پیوسته و در جنگ‌ها نیز همیشه پادرمی‌بان می‌داشت و دست‌های زبردست او بودند، با این همه چون روسیان چیره‌شدند در زمان به‌حال و جایگاه دیرین خویش برگشته، باز فراش‌باشی گردید و نامردانه به‌جستن و گرفتن آزادیخواهان پرداخت که بیش از دیگران در این راه می‌کوشید و بسیاری از کسانی که روسیان و صمدخان از ویجویه و قره‌آغاج و آن پیرامون ها کشتند گرفتاریشان با دست این می‌بود ولی خود او نیز داستان بس شگفتی دارد و چندسال دیرتر مجاهدان او را به‌کیفر این نامردی‌هایش کشتند.

پس از رفتن روسیان از تبریز که دموکراتیان در تبریز نیرومند شدند، این حسین‌خان از شهرگریخته بود ولی یک شب نهانی بازمی‌گشته و دموکراتیان آگاه شده و در گورستان گجیل او را کشته و یک پارچه سفیدی به روی سینه‌اش دوخته و به روی آن با خون سه‌سطر نوشته بودند.

" زنده باد ارواح پاک شهدا "

" زنده باد روح پاک میرزا علی ویجویه "

" زنده باد روح پاک احمدخان یوزباشی "

و با مدادان که او را برداشته و در آن نزدیکی به‌خانه کلانتری آورده و به روی زمین انداخته بودند، من نیز به آنجا رفته و آن را دیدم و ایمن شگفت که همان‌خانه از آن حامی‌خان بوده و مادر داغ‌دیده پیرا و که تا آن زمان زنده بود بالای سر کشته حسین‌خان ایستاده و می‌گفت پسر مرا این به‌کشتن داد. (۶)

حسین‌خان فراش‌باشی درست شش‌سال و چهار روز پس از شهادت ایمن عزیزان در شب چهارشنبه ۲۶ دی ماه ۱۲۹۶ به‌سزای اعمال ننگینش رسید. پس از شهادت پرافتخار آقا میرزا علی واعظ، منزلش به دست او باش به تاراج می‌رود و همسر ۲۸ ساله‌اش با نوطلا که هشت ماهه حامله بوده، بسا شجاعت هر چه تمام‌تر با آن حوادث مقابله کرده و با صبر و حوصله فرزندان خردسالش را در دامان پر عطفش بزرگ می‌کند و با لایحه در سال ۱۳۴۳ شمسی در تبریز دارفانی را وداع می‌نماید. گفتنی است که منزل این بزرگوار که در محله ویجویه روبروی کوچه حاج میرزا آقا حکیم قرار داشت، هنگام شهادتش در پیش آقا میرمجید خسروشاهی بیع به شرط بوده است.

پس از شهادت میرزا علی آقا، حاج میرزا حسن مجتهد، با آن که از مخالفان وی بود، ولی با پیش گذاشته و مادر همسر شهید را به عنوان قیم اطفال خردسال تعیین می‌کند و این شیرزن بنا به گفته نوه اش حاج اسما عیال آقا واعظ پور، در سروسامان دادن زندگی این خانواده بی‌سرپرست، زحمات زیادی را متحمل می‌شود.

زنده یاد علی آقا واعظ علاوه بر دو پسر، دارای دودختر نیز بوده است. یکی از آن‌ها به نام سکینه در سال ۱۳۲۳ شمسی در تبریز درگذشته است. چنان که گذشت با نوطلا که در آن ایام پرتب و تاب، هشت ماهه حامله بوده، ۴۵ روز پس از شهادت شوهرش وضع حمل می‌کند و دختری به دنیا می‌آورد، ولی این طفل روی پدر ندیده، بیش از دو سال زنده نمی‌ماند. ضمن گرامی داشت خاطره فراموش نشدنی زنده یاد میرزا علی واعظ و کلیه شهدائی که در راه آزادیخواهی و عدالت‌طلبی، جان در راه آرمان خود گذاشته‌اند، این دفتر را با ابیاتی از شاعر گرانمایه آقای حمید سیدنقوی (حامد) که با زبان شیرین مادریمان درباره محله و جویه و زنده‌نمام میرزا علی واعظ سروده به پایان می‌بریم:

(ورجی) کوچه‌سی‌ها ردا قالمیسان

هرنه با خیرام گورمورم سنی

آخرا تویمه آزا قالمیر گندهم

ها ردا قالمیسان یا داسال منی

میرزه علی واعظ بؤیوک اوغلووا

ادبلی سلام یثتیر بیزلردن.

توجه :

- ۱- ادارۀ مجله در چک و اصلاح حذف مقالات وارده مختار است.
- ۲- مقالات وارده هرگز برگشت داده نمیشود.
- ۳- هرگونه مسئولیت مقالاتیکه با امضای نویسندگانشان در مجله چاپ میشود مربوط به خود نویسندگان است و چات آنها الزاماً دلیل تأیید ادارۀ مجله نیست
- ۴- لطفاً مقالات را با رعایت لهجه ادبی و قواعد املائی تایپ شده و یا خوانا با آدرس کامل خود بنویسید و ارسال فرمائید.

وارلیق

اطلاعیه

از مشترکین محترم مجله که حق آبونمان سال ۱۳۷۱ را نپرداخته‌اند خواهشمند است مبلغ ۳۰۰۰ ریال حق آبونمان یکساله را به آدرس : بانک ملی ایران شعبه داریوش خیابان بهار حساب شماره ۳۱۶۳ دکتر جواد هیئت واریز و فتو کپی قبض آنرا به آدرس مجله ارسال نمایند تا در ارسال مجله وقفه‌ای پیدا نشود.

وارلیق

VARLIQ
PERSIAN AND TURKISH
JOURNAL

14-th. Year No. 85-2
1992 July Aug Sept.
Add : 151, Nord Felestin Ave
Dr. Javad Heyet
Tehran - Iran

وارلیق

مجله فرهنگی ، ادبی ، هنری
به زبانهای فارسی و ترکی
صاحب امتیاز و مدیر مسئول :
دکتر جواد هیئت

تهران : خیابان فلسطین شمالی پلاک ۱۵۱
عصرهای زوج تلفن : ۶۶۶۳۶۶

سازمان چاپ خواجه ، خیابان فردوسی جنوبی ، کوچه خندان شماره ۱۴